

NATIONALØKONOMISK TIDSSKRIFT

FOR SAMFUNDSSPØRGSMÅL
ØKONOMI OG HANDEL

1958 - 1959

UDGIVET AF NATIONALØKONOMISK FORENING

REDAKTIONSUDVALG

KNUD HANSEN · CARL IVERSEN · VIGGO KAMPMANN

REDAKTØR
POUL MILHØJ

★

76 - 77
SEKS OG HALVFEM SINDSTYVENDE BIND

KØBENHAVN 1958

DANSKE BOGHANDLERES KOMMISSIONS-
ANSTALT

INDHOLD

FORFATTERLISTE:	Side
ANDERSEN, P. NYBOE: Egnsvudvikling — teoretiske aspekter og internationale erfaringer	190
BREMS, HANS: Betalingsbalance og finanspolitik	149
DANØ, SVEN (Erik Johnsen, Niels Nørregaard, Erling Olsen, P. Nørregaard Rasmussen, Anders Ølgaard): Omkring Zeuthens »Economic Theory and Method«	208
DICH, JØRGEN S.: Bidrag til belysning af den moderne velfærdstsats økonomiske problemer	17
JOHNSEN, ERIK (Sven Danø, Niels Nørregaard, Erling Olsen, P. Nørregaard Rasmussen, Anders Ølgaard): Omkring Zeuthens »Economic Theory and Method«	208
KOCH, H. H.: Atomenergikommisionen. — Baggrund og arbejde	117
LYRTOFT-PETERSEN, ERIK: Förslag av 1952 års tulltaxekommitté: Tulltaxa samt tulltaxeförordning	95
MADSEN, V. VINGE: De nye regler om skattefri afskrivninger og investeringsfonds	80
MUNKSGAARD, HELGE: Konjunkturtesten. — Et moderne bidrag til bedømmelse af afsetnings situationen	1
NØRREGAARD, NIELS (Sven Danø, Erik Johnsen, Erling Olsen, P. Nørregaard Rasmussen, Anders Ølgaard): Omkring Zeuthens »Economic Theory and Method«	208
OLSEN, ERLING (Sven Danø, Erik Johnsen, Niels Nørregaard, P. Nørregaard Rasmussen, Anders Ølgaard): Omkring Zeuthens »Economic Theory and Method«	208
— Udenrigshandelens gevinst	76
PEDERSEN, H. WINDING: En disputats om priskalkulation og prispolitik. I.	133
RASMUSSEN, P. NØRREGAARD (Sven Danø, Erik Johnsen, Niels Nørregaard, Erling Olsen, Anders Ølgaard): Omkring Zeuthens »Economic Theory and Method«	208
RUDFELD, KIRSTEN: En sammenligning mellem reallønningerne i de europæiske fællesmarkeds lande	102
ULDALL-HANSEN, K.: Om investeringer med forskellig løbetid	162
ZEUTHEN, F.: En disputats om priskalkulation og prispolitik. II.	141
— Vi økonomer og statsvidenskaben	181
ØLGAARD, ANDERS (Sven Danø, Erik Johnsen, Niels Nørregaard, Erling Olsen, P. Nørregaard Rasmussen): Omkring Zeuthens »Economic Theory and Method«	208
— Problemstillinger i vækst-teorien	51
LITTERATUROVERSIGTER	105, 171, 226
PRISOPGAVER	104

BOGANMELDELSER:

BROOM, LEONARD and JOHN I. KITSUSE: The Managed Casualty (KIRSTEN RUDFELD)	232
CHARLESWORTH, HAROLD K.: The Economics of Repressed Inflation (NIELS NØRREGAARD)	108
ISARD, WALTER: Location and Space Economy (P. P. SVEISTRUP)	116
OLSEN, GUNNAR: Hovedgård og bondegård (SVEND AAGE HANSEN)	109
OWEN, WILFRED: The Metropolitan Transportation Problem (P. P. SVEISTRUP)	115
The United States and the Far East (POUL BOEG)	231
TRIFFIN, ROBERT: Europe and the Money Muddle (SVEND AAGE HANSEN)	180
University of Ceylon: The Disintegrating Village (KIRSTEN RUDFELD)	114

BOGANMELDELSER I ARTIKELFORM:

Europäische Gemeinschaft für Kohle und Stahl: Die Arbeitereinkommen der Industrien der Gemeinschaft im Realvergleich (KIRSTEN RUDFELD)	102
FOG, BJARKE: Priskalkulation og prispolitik (H. WINDING PEDERSEN og F. ZEUTHEN)	133, 141
Tulltaxekomite: Förslag av 1952 års Tulltaxekomite: Tulltaxa samt tull- taxeförordning (ERIK LYRTOFT-PETERSEN)	95
ZEUTHEN, F.: Economic Theory and Method (SVEN DANO, ERIK JOHNSEN, NIELS NØRREGAARD, ERLING OLSEN, P. NØRREGAARD RASMUSSEN, ANDERS ØLGAARD) ..	208

NATIONALØKONOMISK FORENING:

Konjunkturtesten. — Et moderne bidrag til bedømmelse af afsætningssituationen.	
Foredrag den 21. januar 1958 af HELGE MUNKSGAARD	1
Atomenergikommissionen. — Baggrund og arbejde.	
Foredrag den 24. marts 1958 af H. H. KOCH	117
Egnsudvikling — teoretiske aspekter og internationale erfaringer.	
Foredrag den 30. oktober 1958 af P. NYBOE ANDERSEN	190
Nationaløkonomisk Forenings generalforsamling	224
Nationaløkonomisk Forenings medlemsliste pr. 31. december 1958	233

Som tilleg til årgang 1958 er udsendt: »Festschrift til Frederik Zeuthen. — 410 s. Pris kr. 25,—.

21
v
NIELSEN & LYDICHE (M. SIMMELKJÆR)
KØBENHAVN

VI 96 comp.

NATIONALØKONOMISK TIDSSKRIFT

UDGIVET AF NATIONALØKONOMISK FORENING

REDAKTIONSUDVALG:
KNUD HANSEN . CARL IVERSEN . VIGGO KAMPMANN

REDAKTØR: POUL MILHØJ

*

1958

96. BIND . 1.-2. HEFTET

*

INDHOLD:

Side

KONJUNKTURTESTEN. — ET MODERNE BIDRAG TIL BEDØMMELSE AF AFSÆTNINGSSITUATIONEN. <i>Af Helge Munksgaard</i>	1
BIDRAG TIL BELYSNING AF DEN MODERNE VELFÆRDS- STATS ØKONOMISKE PROBLEMER. <i>Af Jørgen S. Dich</i>	17
PROBLEMSTILLINGER I VÆKST-TEORIEN. <i>Af Anders Ølgaard</i>	51
UDENRIGSHANDELENS GEVINST. <i>Af Erling Olsen</i>	76
DE NYE REGLER OM SKATTEFRI AFSKRIVNINGER OG INVESTERINGSFONDS. <i>Af V. Vinge Madsen</i>	80
FØRSLAG AV 1952 ÅRS TULLTAXEKOMMITTÉ: TULL- TAXA SAMT TULLTAXEFÖRORDNING. <i>Af Erik Lyr- toft-Petersen</i>	95
EN SAMMENLIGNING MELLEM REALLØNNINGERNE I DE EUROPÆISKE FÆLLESMARKEDSLANDE. <i>Af Kirsten Rudfeld</i>	102
PRISOPGAVER	104
LITTERATURLISTE (Økonomisk vækst)	105
BOGANMELDELSER (se omslagets 3. side)	108

DANSKE BOGHANDLERES KOMMISSIONSANSTALT
KØBENHAVN . MCMLVIII

DEN DANSKE LANDMANDSBANK AKTIESELSKAB

**Hovedkontor: Holmens Kanal 12
København K.**
51 filialer i København og omegn - 56 filialer i provinsen

KAPITAL-FORVALTNING

Frie og båndlagte kapitaler modtages til forvaltning. Reglement tilsendes på forlangende. (Telf. 6500, lokal 343).

VÆRDIPAPIRER modtages i opbevaringsdepot.

AKTIER og OBLIGATIONER
købes og sælges.

BOXE udlejes.

Alle forespørgsler besvares omgående af vore afdelinger og af vort hovedkontor
Central 6500, lokal 65.

Telegram-adresse: **LANDMANDSBANK**

KONJUNKTURTESTEN

et moderne bidrag til bedømmelse af afsætningssituationen¹

Af HELGE MUNKSGAARD*

Ved den første internationale kongres for tendensforskning i München 1953 udtalte lederen af det franske konjunkturinstitut I.N.S.E.E., professor André Piatier, at man så at sige kan tale om konjunkturer inden for konjunkturforskningen.

Set fra dette synspunkt kan det siges, at konjunkturforskningen har haft højkonjunktur, for ikke at sige galopperende inflation, i tiden siden 1950.

Som et udtryk herfor skal nævnes, at antallet af lande, hvor en sådan undersøgelse gennemføres, i 1950 udgjorde 3, i 1953 var tallet vokset til 6, i 1955 til 11 og i 1957 til 16.

Hertil kommer, at undersøgelsens omfang er taget til i de lande, hvor den gennemføres, og at der i flere af landene er oprettet mere end et et institut. Dette gælder f. eks. Japan, Holland og Italien.

Denne udvikling kan synes mærkelig, da tiden siden den anden verdenskrigs afslutning i sammenligning med førkrigsårene har været præget af en ret stabil højkonjunktur i hele den vesteuropæisk-amerikanske økonomikreds. Siden 1945 har der været om ikke konjunkturløse år så dog år uden store udsving i den økonomiske aktivitet.

Den ekspansionspolitik, der overalt er ført, har i forbindelse med den af krigen og store årgange forårsagede stigning i konsumtilbøjeligheden været medvirkende til, at de enkelte lande som helhed har oplevet en næsten konstant højkonjunktur. Inden for de enkelte grene af produktionslivet har der imidlertid stadig eksisteret konjunkturbewægelser. De kræfter, der tidligere har sat konjunkturbewægelserne i gang, eksisterer formodentlig stadig. Konjunkturerne er blot, for at sige det populært, kommet ud af takt. En kontraktion inden for en enkelt gren af produktionen har ikke haft kraft til at sætte en omfattende kumulativ kontraktion i gang.

1. Foredrag i Nationaløkonomisk Forening tirsdag d. 21. januar 1958.

* Docent ved Tietgenskolen, Odense.

Disse bevægelser inden for de enkelte produktionstrin har imidlertid, som jeg skal forsøge at vise det, interesse fra såvel et praktisk som et teoretisk synspunkt.

Omkring årsskiftet 1949/50 påbegyndtes uafhængigt af hinanden i Frankrig, Italien og Tyskland løbende periodeanalyser af de indenlandske konjunkturer.

Der var visse fælles træk i de tre undersøgelser.

Perioden, der betragtes, er således i alle tilfælde ret kort.

Vigtigere er imidlertid, at undersøgelsen ikke, som det er tilfældet med den officielle statistik, er *kvantitativ*, men *qualitativ*.

Det forstas måske bedst, hvad der menes hermed, når det nævnes, at spørgsmålet vedrørende omsætningen ikke er statistikkens: »Hvor meget«, men derimod lyder: »Større end, mindre end, eller lig med omsætningen i foregående periode.«

Alle tre undersøgelser indeholder såvel *ex-ante* som *ex-post* spørgsmål. Der spørges ikke alene om bevægelser i den forløbne periode, men tillige om planer og forventninger for kommende perioder. De tre undersøgelser har således vigtige træk fælles. Alligevel er forskellene så væsentlige, at det kan siges, at der med disse tre undersøgelser er dannet tre skoler for tendensforskning. Senere undersøgelser er alle baseret på een eller flere af disse klassiske undersøgelser.

I det følgende skal tre metoder forsøges karakteriseret, idet navnlig forskellene skal fremhæves.

Tyskland.

Den af IFO-institut, München, gennemførte konjunkturtest var fra første færd såvel *ex-post* som *ex-ante* præget, idet der i de månedligt udsendte spørgeskemaer spørges, ikke alene om bevægelserne i den forudgående måned, men også om forventninger og planer, dels på kort sigt, d. v. s. for den kommende måned, dels på længere sigt, d. v. s. 3—6 måneder.

IFO-metoden synes at have givet de for praktisk anvendelse bedste resultater. Da hertil kommer, at det er denne metode, der oftest er taget i anvendelse ved de yngre undersøgelser, f. eks. den danske, skal den gennemgås mere udtømmende, end de to andre »klassiske« metoder.

Testen er baseret på spørgeskemaer, der udsendes månedligt. *Ex-post* spørgsmålene omfatter følgende:

Omsætning (bedømmelse af størrelse og sammenligning med sidste år), *produktionens udvikling* i forløbne måned, bedømmelse af *råvarelagerets* størrelse, *færdigvarelageret* (bedømmelse af størrelsen og udviklingen i forløbne måned), *ordreindgang* (total og til export), *ordrebeholdning* (udvikling og bedømmelse) *materialeomkostningerne* og endelig bevægelserne i *salgsprisen* i den forløbne måned.

Ex-ante spørgsmålene omfatter, for så vidt angår kortfristede forventninger, produktion, ordreindgang og salgspriser, medens de, for så vidt angår langfristede forventninger, indskrænker sig til salgspriser og ordreindgang.

De i konjunkturtesten medvirkende firmaer modtager omkring den 25. i hver måned et spørgeskema for hvert af de produkter, med hvilke de medvirker. Fremstiller en klædefabrik således f. eks. strøggarn, klædestoffer og møbelstoffer, modtager den 3 spørgeskemaer.

Spørgeskemaerne returneres i udfyldt stand ved månedens udgang, hvor efter materialet bearbejdes, idet de enkelte svar gives vægt efter de respektive virksomheders størrelse. For industriens vedkommende gives således vægt efter antal industrielle arbejdere, medens man, hvad angår handelen, vejer på grundlag af foregående års omsætning.

Der udarbejdes nu et konjunkturspejl (jfvr. det i nærværende hæfte indlagte bilag), der i tekst og farver giver et overblik over den økonomiske udvikling inden for en række produktions- eller handelsgrene. Den blå farve angiver tilbagegang; den hvide, at ingen forandring har fundet sted; og den orange, at der har været fremgang.

Arealernes størrelse er bestemt af den vægt, der er givet de enkelte svar. For industriens vedkommende angiver den orange, hvide og blå farve således, at virksomheder repræsenterende en til arealet svarende procent af de industrielle arbejdere har meldt fremgang, henholdsvis uændret og tilbagegang.

Udarbejdelsen af konjunkturspejlet sker hurtigt, og allerede 10 dage efter udgangen af den måned, svarene omfatter, er konjunkturspejlet virksomhederne i hænde. Oplysningerne er således stadig aktuelle.

I modsætning til, hvad der er tilfældet i Italien og Frankrig, *offentliggør man ikke materialet*. Kun virksomheder, der medvirker i undersøgelsen, får konjunkturspejlet tilsendt.

Italien.

Under ledelse af professor Tagliacarne, Rom, har der siden 1950 af de italienske handelsstandsforeninger været gennemført en løbende månedsanalyse af den italienske økonomi.

Undersøgelsen er opdelt på industri, handel, kreditvæsen og landbrug. Fremgangsmåden er følgende: De lokale handelsstandsforeninger i 92 provinser indhenter hver måned hos et udvalgt udsnit af de enkelte brancher oplysninger om udviklingen i forskellige økonomiske størrelser i den forløbne måned. Siden 1952 er der for *industriens* vedkommende tillige spurt om tendensen for den *planlagte* eller *forventede* produktion i de kommende 3 måneder, altså *ex-ante* poster.

De indhentede oplysninger bearbejdes af centralorganisationen og offentliggøres i månedsskriftet: »SINTESI ECONOMICA«.

Det offentligjorte materiale er opdelt dels på brancher og dels på provinser.

Oplysningerne gives i forhold til foregående måned, f. eks. som »større«, »uændret« eller »faldende« (om produktionen), eller udtrykt som »for stor«, »passende« eller »for lille« (om f. eks. lageret).

Det italienske systems principielle svaghed synes dels at være, at indsamlingsmåden gør en afvejning af svarene, en kvantificering, vanskelig, for ikke at sige umulig; dels at den form, hvori materialet offentliggøres, ikke gør det muligt at give et billede af, hvor stor spredning, der forekommer omkring et gennemsnit som f. eks. »passende« lager.

Det kan derimod anses for en fordel, at materialet er opdelt på provinser i et land som Italien med den store forskel i erhvervsmæssig struktur i landets forskellige egne.

Frankrig.

Under ledelse af professor Piatier gennemføres af »Institut National de la Statistique et des Études Économiques«, det franske statistiske departement, en konjunkturundersøgelse baseret på halvårligt udsendte spørgeskemaer. Undersøgelsen er i højere grad end andre fremtidsorienteret og har yderligere det særpræg, at der ikke alene spørges om den forventede udvikling for den branche, de adspurgte tilhører, men tillige for den samlede franske økonomi.

Da undersøgelsen som nævnt er halvårlig, gøres spørgeskemaerne mere omfattende, end det ville være muligt ved en månedsanalyse.

Man indskrænker sig ikke, som det ellers er tilfældet, til tre kategorier af svar, som f. eks.: større, uændret og mindre, men opstiller fem: mere end 10 % større, 3—10 % større, uændret (d. v. s. $\pm 3\%$), 3—10 % mindre, mere end 10 % mindre.

Som det ses, er spørgsmålene her til en vis grad *kvantitative*. Undersøgelsens største svaghed er formodentlig, at den ikke er kortperiodisk. De oplysninger, der fås, kommer for sjældent. Det er, for så vidt angår ex-post størrelserne for de medvirkende, ikke af samme interesse at kende udviklingen i det sidste halvår som at kende udviklingen i den forløbne måned. Inden for et halvt år kan der optræde både ekspansive og kontraktive tendenser. Også som basis for forskning er den valgte periode formodentlig rigelig lang.

Det kan endvidere nævnes, at man, hvor månedsanalysen anvendes, anser 18 måneder for at være den korteste periode, der kan give et nogenlunde sikkert grundlag for verificering af testens resultater. Skal dette gælde som norm, må den franske undersøgelse løbe i 9 år, før dens holdbarhed kan konstateres.

Hvad angår ex-ante spørgsmålene — forventninger og planer — kan det anses for tvivlsomt, om driftsherrerne er i stand til at meddele oplysninger af større værdi. Den økonomiske horisont må som hovedregel anses for værende betydelig under 6 måneder.

Endelig er tiden, fra en ændring i planerne finder sted, og til planrevisjonen gennemføres, vel ofte under et halvt år.

Af disse grunde kunne det for en udeforstående anses for ønskeligt, at undersøgelsen ændredes således, at perioderne blev af kortere varighed. Dette er da også sket i Luxembourg, hvor det franske system er taget i anvendelse.

Konjunkturtest og statistik.

Er det nu ikke overdrevet, at der gennem forskningsinstitutter indsamles materiale til belysning af konjunkturerne? Kan den officielle statistik ikke anvendes?

Hertil kan, som det tildels er fremført af lederen af IFO-institut, dr. H. Langelütke, siges:¹

- 1) Perioderne i den officielle statistik er normalt ikke så korte, at et nøjere studium af de økonomiske bevægelser inden for erhvervslivet kan gennemføres. Disse bevægelser synes de senere år at have fået kortere svingningstid.
- 2) Den officielle statistik er sjældent så stærkt specificeret, at den kan danne grundlag for studier af de økonomiske bevægelser inden for enkelte produktionsgrene, hvorfor den ikke er velegnet som basis for erhvervslivets dispositioner.
- 3) Selv om man i flere lande — f. eks. Danmark — har indskrænket tidsrummet mellem materialets indsamling og dets offentliggørelse betydeligt, vil det normalt ikke være muligt at udsende selv foreløbige statistiske tabeller så hurtigt, som resultatet af konjunkturtesten: konjunkturspejlet, fremkommer. Årsagen hertil må søges i spørgeformen. Ved statistikkens kvantitative spørgsmål må man normalt vente på svar, indtil de enkelte virksomheder har afsluttet deres regnskab. Det kvalitative spørgsmål behøver ikke i samme grad at være baseret på regnskabet. Der skal ikke samme grundlag til at sige: »Vor omsætning er steget« som til at sige »Vor omsætning er 2.345 kr. større i denne end i foregående måned.«

Det forhold, at statistikken kommer så sent, at den ikke kan belyse den øjeblikkelige økonomiske situation gør, at den ikke kan anses for velegnet som basis for de mere kortfristede økonomiske overvejelser inden for den private eller offentlige sektor.

1. H. Langelütke: The Munich Test Method — A New Source of Economic Information, Paper to be presented at the 17th European Meeting of the Econometric Society, Kiel 1955.

4) Den, der ønsker at danne sig et billede af den øjeblikkelige økonomiske situation og de udviklingstendenser, den indebærer, må have kendskab til andet end de rent talmæssige oplysninger, statistikken har mulighed for at give.

Den officielle statistik kan naturligvis ikke undværes. Den vil altid være den væsentlige faktor, når samfundsforhold skal studeres.

Den moderne konjunkturforskning — tendensbetragtningen — skal ikke overflødiggøre eller træde i stedet for statistikken, men anvendes til at fremskaffe supplerende oplysninger i det omfang, den er mere velegnet dertil end statistikken.

Dette synspunkt er fremherskende, hvilket på den ene side ses af, at man f. eks. i Holland og Frankrig lader de derværende statistiske departementer gennemføre konjunkturtesten, på den anden side af, at konjunkturtesten i almindelighed tilrettelægges således, at man dels kan kontrollere konjunkturtestens svar på grundlag af statistikken, dels gennem konjunkturspejlet kan supplere statistikkens oplysninger.

Hvem er interesseret i konjunkturtesten?

Spørgsmålet om, hvilke kredse, der er interesseret i konjunkturtesten kan besvares ved at henvise til, hvilke institutioner, der er ansvarlig for testen i de respektive lande.

I Italien er det som allerede nævnt erhvervslivet, nemlig de italienske handelsstandsforeninger, der står bag. En undersøgelse af en anden art sorterer under universitetet i Milano.

I Frankrig, Luxembourg og Holland gennemføres testen af de statistiske departementer, medens den i Tyskland og Østrig sorterer under private foretagender, henholdsvis IFO i München og Institut für Wirtschaftsforschung i Wien, der dog begge modtager støtte fra stat og erhvervsliv.

Den svenske konjunkturtest sorterer under Konjunkturinstitutet, Stockholm, en ren statsinstitution.

Centralbanken i Belgien har siden 1954 gennemført en konjunkturtest af den belgiske industri.

I Japan har en af de store forretningsbanker: Industrial Bank of Japan gennemført en tilsvarende undersøgelse siden 1951.

Endelig har undersøgelserne i visse lande været underlagt læreanstalterne; det gælder f. eks. Sydafrika, hvor undersøgelsen sorterer under universitetet i Stellenbosch, og Schweiz, Finland og Danmark.

Man kan således stort set tale om fire grupper af interesserede:

1) Den økonomiske forskning	3) Erhvervslivet
2) Det offentlige	4) Bankvæsenet.

Hvilken interesse har nu disse fire grupper i konjunkturtesten?

Den økonomiske forsknings interesse er nøje forbundet med ønsket om at opnå større viden om de kræfter, der påvirker det økonomiske liv. Et bedre kendskab hertil vil gøre det muligt at understøtte og udbygge allerede bestående teorier og måske opstille nye teorier.

Et samfund i så hurtig udvikling som vort kræver af forskningen en bestandig ajour-føring af teorier og arbejdsmetoder; en ajour-føring, der ikke er mulig uden et fintmærkende instrument, der straks registerer det økonomiske livs reaktioner på påvirkninger udefra.

Uden et sådant instrument er den økonomiske forsknings forklaringer af det, der sker i øjeblikket, såvel som dens prognosevirksomhed efter min mening famlende og usikker.

En mere praktisk interesse findes hos *regering, folketings og administration*. Det turde være indlysende, at man her ønsker at kunne følge virkningserne af de politiske indgreb i detailler, altså specifiseret på de enkelte brancher, der berøres deraf.

Er dette ikke muligt, vil en smidig og effektiv politik vanskeligt kunne gennemføres.

I denne forbindelse skal det fremhæves, at konjunkturtestens oplysninger om forventningerne og om *vurderingerne* af omsætning, lager og ordreholdning giver mulighed for at fornemme det økonomiske klima på en anden måde, end det er muligt, når der kun står rent talmæssige oplysninger til rådighed.

Konjunkturtesten er overalt, hvor den er bragt i anvendelse, baseret på *frivillig medvirken af erhvervslivet*. Betingelsen for, at den kan gennemføres, må derfor være, at virksomhederne er interesserede i konjunkturpejlets oplysninger.

Efterhånden som industrialiseringen er trængt igennem, er der kommet et voksende behov for oplysninger om afsætningssituationen. Risikoen vokser formodentlig mere end proportionalt med omsætningens størrelse. Hertil kommer, at markedet, efterhånden som afsætningen vokser, i stadig højere grad bliver anonymt for sælgeren.

Som det ses af det vedlagte bilag, vil driftsherrerne af konjunkturpejlet kunne konstatere, om den udvikling, der præger deres egen virksomhed, er typisk for de øvrige virksomheder på samme produktionstrin. Det vil på dette grundlag være muligt til en vis grad at bedømme den førte afsætningspolitik. Vigtigere er det formodentlig, at udviklingen på det eller de foregående og efterfølgende produktionstrin kan iagttages.

Man vil især, hvad angår de foregående produktionstrin, interessere sig for færdigvarelagerets udvikling og bedømmelsen heraf; endvidere vil leverandørernes forventninger m. h. t. den fremtidige prisudvikling naturligvis være af interesse.

Konjunkturspejlets oplysninger om de efterfølgende produktionstrin vil også påkalde opmærksomhed, idet de skulle give mulighed for at bedømme afsætningssituationen på lidt længere sigt. Her er det især råvarelager og den forventede produktion eller afsætning, der har interesse.

Jo flere efterfølgende produktionstrin, konjunkturspejlet rummer, jo sikrere må bedømmelsen af den fremtidige afsætning, alt andet lige, være.

Den tankegang, der ligger bag Erfa-systemet: at man i det lange løb har større udbytte af at hjælpe hinanden og lære af hinanden end at konkurrere i den betydning, ordet havde på industriens pionerstadium, synes at have fået sit endelige gennembrud ved konjunkturtestens indførelse.

Hertil bidrager måske det forhold, at den enkelte deltager i konjunkturtesten stadig er anonym, men formodentlig betyder også ønsket om større harmoni mellem afsætning og produktion eller indkøb og dermed en mere stabil fortjeneste på længere sigt en del.

Bag bankernes interesse for konjunkturtesten ligger for Centralbankens vedkommende formodentlig motiver svarende til dem, der ovenfor er fremhævet for det offentlige. Forretningsbankernes interesse må snarere motiveres med bankernes ønske om at kunne vurdere den risiko, der er forbundet med kreditgivning til erhvervslivet.

Verificeringen.

Det er ovenfor forsøgt forklaret, hvorfor de forskellige kredse er interesseret i konjunkturspejlets oplysninger, idet det samtidig er understreget, at uden erhvervslivets interesse kan konjunkturtesten, bl. a. på grund af den frivillige medvirken, ikke gennemføres.

Det må imidlertid yderligere forlanges, at de oplysninger, der gives, er korrekte. Misvisende oplysninger er værre end ingen.

Der må derfor, i det omfang det er muligt, gennemføres en løbende kontrol med de oplysninger, konjunkturtesten giver.

Medarbejdere ved forskellige institutter har gjort et stort både praktisk og teoretisk arbejde for at kunne løse denne opgave. Der kan i denne forbindelse bl. a. henvises til arbejder af O. Anderson, jun.¹

Kontrollen, den såkaldte verificering, kan gennemføres på forskellig måde.

Den simpleste består i en direkte sammenligning af de kvalitative svar til

1. Se f. eks.: O. Anderson, jun.: Konjunkturtest und Statistik, »Allgemeines Statistisches Archiv«, 1951.

O. Anderson, jun.: Zur Frage der Quantifizierung des Konjunkturtestes, »Allgemeines Statistisches Archiv«, 1952.

O. Anderson, jun., R. K. Bauer und R. Giehl: Zur Theorie des Konjunkturtestes. Modell-theoretische Betrachtungen, »Ifo-Studien«, 1955.

konjunkturtesten med en tilsvarende række oplysninger hentet fra anden kilde.

Verificeringen kan ske på *mikrobasis* ved sammenligning af svarene fra de enkelte virksomheder een for een med kontrolmaterialet; dels på *makrobasis* ved sammenligning af svarene fra samtlige virksomheder under et og det tilsvarende kontrolmateriale.

Verificeringen på mikrobasis er især taget i anvendelse ved kontrollen af forventningernes — ex-ante meldingernes — holdbarhed. Dette sker ved direkte sammenligning af forventninger med de tilsvarende meldte ex-post — altså realiserede — bevægelser en eller flere måneder senere.

De to rækker, der her sammenlignes, har principielt det samme indhold og samme *kvalitative* form.

Direkte sammenligning kan imidlertid også finde sted, selv om disse betingelser ikke er opfyldt. Står der således et tilstrækkeligt specifiseret statistisk materiale til rådighed, kan dette *kvantitative* materiale bruges til kontrol af det kvalitative materiale fra konjunkturtesten.

IFO-institutet har således for perioden fra februar 1950 til september 1952 incl., for såvidt angår produktionen, foretaget en sammenligning af konjunkturtesten baseret på svar fra 45 bayerske bomuldsvæverier og de tilsvarende statistiske oplysninger fra samme 45 virksomheder. Man har betragtet forandringer på $\pm 3\%$ som »uforandret«, medens større udsving er betragtet som en forandring.

På dette grundlag er opstillet en række konjunkturspejl, der så er sammenlignet direkte med konjunkturspejlet fra konjunkturtesten. Af resultatet ses umiddelbart en nøje sammenhæng mellem statistik og konjunkturtest.

Når der bortses fra verificeringen af ex-ante meldingerne på grundlag af de senere ex-post meldinger, er denne verificeringsform sjældent mulig, idet de til konjunkturtesten svarende statistiske oplysninger normalt ikke findes i tilstrækkelig specifiseret form.

En undtagelse gælder, når konjunkturtesten gennemføres af et statistisk departement, som det f. eks. er tilfældet i Holland. Her har man mulighed for dybtgående kontrol. Statistik og konjunkturtest kan koordineres, hvad angår de spørgsmål, der stilles, og man kan sikre sig, at der i det statistiske kontrolmateriale indgår netop de virksomheder, der medvirker i konjunkturtesten.

Normalt må man gå andre veje for at kunne sammenligne konjunkturtest og statistik. Den *kvalitative* konjunkturtest må gøres *kvantitativ*.

Denne proces har været årsagen til den overvejende del af den kritik, der er rejst mod konjunkturtesten. Det kan endog siges, at der, før man ved

1. Se: O. Anderson, jun., R. K. Bauer und Giehl: Zur Theorie des Konjunkturtestes. Modelltheoretische Betrachtungen, »IFO-Studien« 1955.

verificeringen var næst så langt, at nogen kvantificering var forsøgt, fremsattes kritik, alene af den grund, at der i konjunkturspejlet lagdes noget kvantitativt, der principielt ikke behøver at være der.

Allerede ved konjunkturspejlets udarbejdelse har der fundet en vis kvantificering sted, idet man har vejet de indkomne svar efter virksomhedens størrelse, d. v. s. for industrien efter antal arbejdere, og for handelen efter omsætning.

Der kan formodentlig ikke rejses saglige indvendinger mod konjunkturspejlet som sådant. Det angiver blot, at visse virksomheder repræsenterende så og så mange procent af de adspurgt, målt efter omsætning eller arbejderantal, har meldt henholdsvis fremgang, uændret eller tilbagegang.

Det tvivlsomme fremkommer først i det øjeblik, man i disse procenter ser et udtryk for bevægelsens styrke, størrelsen af de reale udsving.

Ved kvantificeringen forudsætter man netop en sammenhæng mellem disse meldinger til konjunkturtesten og de bagved liggende reale udsvings størrelse.

Sætter man svaret »større« til +1, »uændret« til 0 og »mindre« til $\div 1$, kan der for hver måned udregnes en saldo.

Er der f. eks. i en måned af virksomheder repræsenterende 50 % af de adspurgt meldt »større«, af 20 % »uændret« og af 30 % »mindre«, bliver månedens saldo $+20$ nemlig:

$$(+1) \times 50 + 0 \times 20 + (\div 1) \times 30 = +50 + 0 + (\div 30) = +20.$$

På dette grundlag kan der ved løbende addition af de enkelte måneders K.T.-saldo dannes en tidsrække, den såkaldte *kumulative K.T.-saldo*.

Hvad der menes hermed, fremgår tydeligt af tabel I A og B.

Sidste linie i A: (Saldo) viser den de enkelte måneders K.T.-saldo. Første kolonne i B: (x) den kumulative K.T.-saldo, der af hensyn til ønsket om at undgå negative værdier er angivet med $+4$ som basis.

Korrelationstabellerne I og II hidrører fra den tidligere nævnte artikel af Oscar Anderson, jun.: »Konjunkturtest und Statistik« i »Das Konjunkturtest-Verfahren und seine wirtschaftswissenschaftliche Bedeutung«, idet materialet i den af Økonomisk Forskningsinstitut gennemførte undersøgelse først nu er under bearbejdning.

Tabel I A: Den industrielle produktionsudvikling på grundlag af konjunkturtesten.

Produktions- udvikling. K.T.-saldo i % af de meldende virksomheder.	1950												1951				
	J	F	M	A	M	J	J	A	S	O	N	D	J	F	M	A	M
stigende	+22	+24	+30	+27	+45	+40	+52	+58	+58	+52	+40	+28	+34	+25	+27	+25	+18
faldende	$\div 24$	$\div 17$	$\div 13$	$\div 16$	$\div 6$	$\div 7$	$\div 3$	$\div 2$	$\div 5$	$\div 9$	$\div 14$	$\div 14$	$\div 14$	$\div 11$	$\div 19$	$\div 18$	
saldo	$\div 2$	$+ 7$	$+ 17$	$+ 11$	$+ 39$	$+ 33$	$+ 49$	$+ 56$	$+ 56$	$+ 47$	$+ 31$	$+ 14$	$+ 20$	$+ 11$	$+ 16$	$+ 6$	0

Tabel I B: korrelationsanalyse (simpel korrelation).

Måned	x	z	y	y'	=
1950					
J	2	99	—	—	
F	9	105	102	102,36	$x = \text{Produktionsudvikling på grundlag af KT. (kumulativ saldo +4)}$
M	26	107	106	104,56	$z = \text{statistisk index for den daglige produktion.}$
A	37	112	110	105,97	$y = \text{glidende 2-måneders gennemsnit af } z$
M	76	116	114	111,03	
J	109	117	117	115,30	$y' = 0,12936x + 101,1999^*)$
J	158	113	115	121,64	$r = + 0,9686$
A	214	124	119	128,88	$s_y = 4,8436$
S	270	140	132	136,13	
O	317	148	144	142,21	
N	348	158	153	146,22	
D	362	150	154	148,03	
1951					
J	382	146	148	150,62	$^*) \text{Regressionsligningens konstanter er beregnet på grundlag af tallene fra februar 1950 til februar 1951 incl.}$
F	393	155	151	152,04	
M	409	157	156	154,11	
A	415	160	159	154,88	
M	415			154,88	

Den kvantificerede række, den kumulative saldo, kan nu sammenlignes med tilsvarende statistiske data.

Dette sker ved en almindelig korrelationsanalyse, som det fremgår af tabel I B. Det bemærkes, at der her er foretaget en sammenligning, ikke med det officielle produktionsindeks, men med et 2-måneders glidende gennemsnit af produktionsindekset. Oscar Anderson jun. motiverer dette således:

»Konjunkturtesten viser i modsætning til produktionsindekset produktions dynamik, dens intensitet. Den viser ikke blot de produkter, der bliver færdigproduceret i løbet af den måned, der betragtes, men tillige produktionens »aktivitet« til enhver tid.«

Videre siger Anderson: »Der kan derfor komme et vist timelag mellem konjunkturtesten og produktionsindekset. Dette vil altid være tilfældet, når en påbegyndt produktionsproces af en eller anden grund ikke har kunnet afsluttes inden månedens udgang.«

Som det ses, findes der god overensstemmelse mellem bevægelserne i konjunkturtestens kumulative saldo og i produktionsindekset. Korrelationskoefficienten er høj, +0,97. K.T.-indekset beregnet på grundlag af regressionsligningen $y' = ax + b$ (se kolonne y' i tabellen) og det glidende 2-måneders gennemsnit af det statistiske indeks y viser stort set ensartede bevægelser.

Visse ting kan måske indvendes. For det første viser udsvingene i det glidende 2-måneders gennemsnit y sig kun i afsvækket form i K.T.-indekset y' . For det andet viser et fald som det, der har fundet sted imellem juni og juli 1950 sig ikke i y' ; dette er heller ikke tilfældet for udsvingene i oktober-november 1950 og december 1950-januar 1951. Den udjævning af statistik-

kens tal, der har fundet sted ved anvendelse af et 2-måneders glidende gennemsnit har således ikke været tilstrækkelig. K.T.-indekset viser i højere grad trenden end de egentlige svingninger i produktionen. En bedre overensstemmelse vil kunne findes ved at anvende et 3- eller 4-måneders glidende gennemsnit.

Interessant er det imidlertid, at regressionsligningens konstanter kan anvendes med god overensstemmelse mellem y og y' også ud over den periode, for hvilken konstanterne er beregnet.

Til de fleste formål vil denne simple korrelationsanalyse give et tilstrækkeligt godt resultat. I visse tilfælde må metoden imidlertid anses for værende for grov.

Tabel II A-C viser et eksempel herpå.

Går man, som det er sket i tabel II B, ud fra den simple regressionsligning: $y' = ax + b$, hvor y' = K.T.-indeks, x = den kumulative K.T.-saldo, og a og b er konstanter, fås en korrelationskoefficient på 0,91.

Tabel II A: De industrielle produktionspriser på grundlag af konjunkturtesten.

Industrielle produktionspriser. KT-saldo i % af de meldende virksomheder.	1950												1951					
	J	F	M	A	M	J	J	A	S	O	N	D	J	F	M	A	M	J
stigende	+ 9	+ 7	+ 3	+ 2	+ 2	+ 1	+ 11	+ 20	+ 34	+ 24	+ 32	+ 40	+ 64	+ 57	+ 42	+ 28	+ 19	+ 8
faldende	÷ 37	÷ 34	÷ 27	÷ 25	÷ 22	÷ 17	÷ 8	÷ 3	÷ 1	÷ 2	÷ 1	—	—	—	÷ 2	÷ 3	÷ 9	÷ 14
saldo	+ 28	+ 27	+ 24	+ 23	+ 20	+ 16	+ 3	+ 17	+ 33	+ 22	+ 31	+ 40	+ 64	+ 57	+ 40	+ 25	+ 10	+ 6

Tabel II B: Korrelationsanalyse — *Simpel korrelation*

Måned	x	y	y'	
1950	J	110	182	189
	F	83	181	186
	M	59	180	183
	A	36	179	180
	M	16	178	178
	J	0	178	176
	J	3	179	176
	A	20	180	178
	S	53	185	182
	O	75	187	185
1951	N	106	189	189
	D	146	195	194
	J	210	206	202
	F	267	212	209
	M	307	218	213
	A	332	222	216
	M	342	223	218
	J	336	222	217
				$x =$ prisudviklingen på grundlag af KT (kumulativ saldo række + 138)
				$y =$ Index for de industrielle produktionspriser (1938 = 100)
				$y' = 0,122 x + 175,941^*$
				$r = 0,911$
				$S_y = 3,304$
				$^*)$ Regressionsligningens konstanter er beregnet på grundlag af tallene fra januar 1950 til januar 1951 incl.

Tabel II C: Korrelationsanalyse — *multipel korrelation*.

Måned		x	y	z	z'	
1950	J	37	9	182	182,07	x = kumulativ række af prisnedsatteleser
	F	71	16	181	181,10	på grundlag af KT.
	M	98	19	180	180,02	y = kumulativ række af prisforhøjelser
	A	123	21	179	178,92	efter KT.
	M	145	23	178	177,98	z = index for de industrielle produk-
	J	162	24	178	177,18	tionspriser (1938 = 100)
	J	170	35	179	178,10	$z' = \div 0,0538x + 0,1227y + 182,964^*$
	A	173	55	180	180,40	
	S	174	89	185	184,52	
	O	176	113	187	187,36	$r = 0,992$
	N	177	145	189	191,23	
	D	177	185	195	196,14	$Sz = 1,014$
1951	J	177	249	206	203,99	*) Regressionsligningens konstanter er også her beregnet på grundlag af tallene fra januar 1950 til januar 1951 incl.
	F	177	306	212	210,99	
	M	179	348	218	216,03	
	A	182	376	222	219,31	
	M	191	395	223	221,15	
	J	205	403	222	221,38	

Der findes differencer på op til 7 points mellem indekset for de industrielle produktionspriser og K.T.-indekset.

Bedre overensstemmelse fås ved at gå ud fra, at tilbøjeligheden til at melde prisnedsatteleser og prisforhøjelser ikke er lige så stor. Man kan da opstille regressionsligningen:

$Z' = ax + by + c$, hvor a , b og c er konstanter, x den kumulative, negative saldo for meldinger om prisnedsatteleser, y den tilsvarende, positive K.T.-saldo for prisforhøjelser, og z' K.T.-indekset, altså regressionsligningen beregnet efter mindste kvadraters metode, som det ses under tabel II C.

Der er her en god overensstemmelse mellem z og z' , altså mellem det officielle indeks og K.T.-indekset.

Den multiple korrelationskoefficient er på 0,992.

Også her er der god overensstemmelse mellem K.T.-indekset og det statistiske indeks, ud over den periode, for hvilken regressionsligningens konstanter er beregnet.

Der er naturligvis tilfælde, hvor overensstemmelsen ikke bliver så god i dette eksempel. I almindelighed vil man imidlertid kunne påregne gode resultater ved anvendelse af multipel korrelation.

De viste metoder forudsætter en proportionalitet mellem konjunkturtestens »vejede« udsagn og de reale bevegelser.

Denne proportionalitet kan strengt taget ikke anses for korrekt. Den har imidlertid vist sig anvendelig for praktiske formål.

I visse tilfælde, hvor materialet ikke er homogent, har man dog kunnet konstatere ret stor afvigelse mellem udsving i de reale størrelser og konjunkturtestens udvisende.

Hvis f. eks. en enkelt stor virksomhed, repræsenterende 25 % af materialets arbejdere, melder stigende tendens, har det vist sig, at de reale udsving, der ligger bag meldingerne, som hovedregel er mindre, end når en tilsvarende melding kommer fra f. eks. 10 mindre virksomheder, der tilsammen repræsenterer en tilsvarende procent af arbejderstabben.

Konjunkturtesten viser imidlertid det samme resultat i begge tilfælde. En stratificering af materialet kan til tider råde bod på problemer af denne art.

Den danske undersøgelse.

Med støtte fra Statens almindelige Videnskabsfond begyndte Økonomisk Forskningsinstitut i juni 1956 en undersøgelse af den danske tekstilindustri. Undersøgelsen udvidedes i januar 1957 til at omfatte også dele af beklædningsindustrien.

De forskellige brancheorganisationer har fra første færd ydet forskningsinstituttet stor praktisk og moralsk støtte.

De medvirkende firmaer har vist stadig voksende interesse for undersøgelsen, en interesse der bl. a. giver sig udslag i en meget høj besvarelsesprocent sammenlignet med, hvad der er tilfældet i udlandet.

Følgende tal angiver iøvrigt, hvor stor en procentdel, de i konjunkturtesten medvirkende firmaer repræsenterer af den produktion, der indgår i den årlige produktionsstatistik.

	% af produktionen
A. Bomuldsgarn	90
C.—D. Kamgarn	100
E. Strøggarn	85
G. Klædestoffer	80
H. Møbelstoffer	90
K. Fuldfashionerede strømper	75
L. Andre strømper & sokker	80
M. Dameundertøj	75
N. Herreundertøj	80
O. Strikvarer, Overbeklædning	80
P. Voksen, ilden herrebeklædning	30
Q. Damekonfektion	35
R. Kjoler	40

I den tid, der er gået, har den danske undersøgelse vist svaghed på et felt. Konjunkturerne her i landet er sammenlignet med, hvad der er tilfældet i andre, større lande, i overvejende grad bestemt af påvirkninger udefra.

Konjunkturspejlet er til en vis grad udad-rettet gennem det månedlige

spørgsmål om eksporten og et særspørgsmål om konkurrencen udefra, der stilles hver 6. måned; men det er ikke tilstrækkeligt.

Efter drøftelser med forskellige medvirkende fabrikanter er der derfor ved den 3. internationale kongres for konjunkturforskning i München i sommer forelagt et forslag om, at der gennem samarbejde mellem forskellige nationale institutter opstilles et internationalt konjunkturspejl baseret på oplysninger indhentet hvert kvartal.

Konjunkturspejlet skulle efter forslaget være af omrent samme udseende som det indlagte bilag, men skulle i stedet for at omfatte en række forskellige produkter kun omfatte et produkt, fordelt på en række lande.

Forslaget blev ikke vedtaget, men der arbejdes videre med sagen i håb om at få det gennemført inden næste kongres i 1959.

Gennem International Committee for Research in Business Test Methods (Cimeo), der er stiftet med støtte fra Rockefeller Fonden, eksisterer der iøvrigt allerede et udbredt internationalt samarbejde på såvel det praktiske som det teoretiske felt. De møder, der holdes hvert andet år til drøftelse af fælles problemer, har vist sig overordentlig inspirerende og udbytterige.

Det er forøvrigt hensigten at fortsætte Økonomisk Forskningsinstituts undersøgelse indtil april 1959, hvorefter der — på grundlag af det til den tid indsamlede materiale — skal foretages en dybtgående analyse. En foreløbig analyse vil blive gennemført i løbet af foråret og sommeren 1958 på grundlag af materialet fra de første 18—24 måneder.

Hvilke muligheder undersøgelsen vil give for forskning er det på nuværende tidspunkt vanskeligt at sige. De undersøgelser, der allerede er gennemført i udlandet, giver imidlertid løfter om udbytte også på dette felt.

Den teoretiske forskning har i høj grad savnet empirisk materiale til underbygning af de økonomiske teorier.

Konjunkturtesten skulle kunne give et sådant materiale.

Som eksempler på emner, der dels er undersøgt, dels undersøges i øjeblikket, kan nævnes:

Forventningernes korrekthed.

Studiet af ex-ante meldingerne giver mulighed for at bedømme den økonomiske horisonts afstand fra »nuet«.

Denne undersøgelse må bl. a. baseres på en korrelationsanalyse på såvel makro- som mikrobasis.¹

1. Se f. eks. O. Anderson, jun., R. K. Bauer, E. Fels: *Zur Treffsicherheit kurzfristiger Unternehmererwartungen*, IFO-institut, München, 1954.

H. Theil: *Measuring the Accuracy of Entrepreneurial Anticipations*. Paper presented at the 17th Meeting of the Econometric Society, Kiel.

Driftsherrernes reaktioner og reaktionstiden.

Reaktionstid og reaktioner på forskellige impulser og forventninger giver et stort felt for forskning.

De forskellige produktions- og pristeorier kan her analyseres.¹

Det skal i denne forbindelse nævnes, at IFO-institut i de senere år har gennemført undersøgelser af prisbevægelser i brancher med oligopolistisk struktur.²

Konjunkturernes forplantning.

Konjunkturernes forplantning gennem forskellige produktionstrin er fra et konjunkturteoretisk synspunkt et interessant felt. Man har i en fuldt-udbygget konjunkturtest et materiale, der vil kunne give mange af de oplysninger, der er brug for.

Også konjunkturernes forløb i tiden har interesse. På grundlag af de enkelte konjunkturspejl kan der fremstilles »årsspejl«, der for hver enkelt produktionsgren viser, hvorledes forholdene har formet sig i den periode — d. v. s. det år — spejlet omfatter.

I stedet for, som ved indlagte bilag, at have en række forskellige produkter, har man udviklingen for et enkelt produkt måned for måned. Gennem disse spejl gives et vist overblik over de kortfristede forventningers holdbarhed.

Det, der her er nævnt, er kun en lille del af de forskningsopgaver, der venter på at blive løst.

Der har ikke på noget tidligere tidspunkt været så rige muligheder for at fremskaffe empirisk materiale som netop nu.

På den anden side har der næppe tidligere været stillet så store krav til forskningen. Samfundet undergår forandringer så store og så hurtigt, at forskningen bestandig må have fingeren på pulsen for at kunne følge med.

1. Se f. eks.: O. Anderson, jun., R. K. Bauer, H. Führer, J. P. Petersen, M. Wolfsteiner: Short-Term Entrepreneurial Reaction Patterns; Paper presented at the 17th European Meeting of the Econometric Society, Kiel 1955.

O. Anderson, jun., R. K. Bauer, H. Führer und J. P. Petersen: Ursachen und Typen kurzfristiger Produktions- und Preisplanrevisionen der Unternehmer, »IFO-Studien«, 1956.

O. Anderson, jun., H. Fürst, W. Schulte: Zur Analyse der unternehmerischen Reaktionsweise, »IFO-Studien«, 1956.

2. Se f. eks.: O. Anderson, jun. und W. Marquardt: Preisentwicklung und Preiserswartung bei oligopolistischer Produktion im Spiegel des Konjunkturtestes, »IFO-Studien«, 1955, Berlin, Duncker & Humblot, 1955.

BIDRAG TIL BELYSNING AF DEN MODERNE VELFÆRDSSTATS ØKONOMISKE PROBLEMER¹

Af JØRGEN S. DICH*

I. Forholdet mellem den rene liberalism og velfærdsstaten

1. Begrebet velfærdsstat er af amerikansk oprindelse. Det er tilsyneladende skabt indenfor den sidste halve snes år² som kritisk betegnelse for det af socialpolitiske foranstaltninger prægede Amerika, der tog sin begyndelse med Roosevelts »New Deal« i 30'erne.

Det er ejendommeligt, at betegnelsen velfærd i de senere år er blevet benyttet af modstandere af den moderne udvikling. Tidligere anvendte man denne betegnelse på det liberalistisk-kapitalistiske samfund, endog længe inden den moderne socialpolitik tog sin begyndelse. Lige siden Adam Smith's dage har jo forkæmpere for dette system hævdet, at det bedre end noget andet hidtil kendt system var egnet til at forøge befolkningens velstand. Og under de forudsætninger, hvorunder dette system kom til at fungere i England, Amerika og den nordlige del af Europa, har erfaringen jo vist, at denne apologi til systemet ikke har været forkert³. Lige fra kapitalismens begyndelse har den i disse lande bidraget til at hæve levestandarden, og denne er stadig stigende og i øvrigt stærkest stigende i de lande, hvor udviklingen er nået længst frem.

Betegnelsen velfærdsstat forekommer derfor træffende. Da ideen i den rene liberalism er den, at staten i principippet skal indskrænke sig til opretholdelse af militær og politi og tilvejebringelse af visse andre kollektive ydelser, f. eks. veje, kunne man måske mene, at betegnelsen velfærdsstat ikke passede ind i denne forestillingsverden. Ikke desto mindre var jo netop

1. Foredrag i *Nationalekonomiska Institutionen vid Lunds Universitet* 27. jan. 1958 (afsnit II og III).

2. *Asher Achenstein*: The Welfare State. Public Affairs Bulletin no. 83. June 1950. The library of Congress Legislative Reference Service, Washington, jvfr. *Henning Friis Kritik af Velfærdsstaten*. Kronik i Dagens Nyheder 12. februar 1956.

3. Men dette gælder ikke under alle forudsætninger, se herom *Gunnar Myrdal*: *Wärldsekonomi*, Stockholm 1956, og den forkortede udgave: *Rika och fattiga länder*, Stockholm 1957.

* Professor ved Aarhus Universitet.

teorien om statens begrænsede opgaver udsprunget af overvejelser over, på hvilken måde staten bedst kunne fremme det almindelige velfærd. I modsætning til feudalstaten, hvor staten betragtes som et formål i sig selv uden relation til borgernes vel¹, får staten efter liberalismens ideologi intet andet formål end netop at fremme borgernes velfærd.

Teorien om den moderne velfærdsstat bygger på samme grundsynspunkt. Men i modsætning til tidligere går betragtningerne ud på, at staten gennem sine positive foranstaltninger kan bidrage til at forøge velstanden eller velfærden. Forskellen mellem liberalismen og nutidens samfund ligger derfor ikke i principippet — begge er velfærdsstater — men i måden, hvorpå staten skal bidrage til at fremme velfærden. Og derved dukker åbenbart en række problemer frem, som ikke fandtes under liberalismen.

Ligheden mellem velfærdsstaten og den rene liberalism vedrører også de fundamentale retlige forudsætninger og økonomiske principper for samfundsproduktionen. I begge anerkendes — i modsætning til i et socialistisk samfund — den private ejendomsret til produktionsmidlerne — dog med den forskel, at liberalismen anerkender ejendomsretten som et mål i sig selv, velfærdsstaten betragter den delvis som et middel (i modsætning hertil anser socialismen ejendomsretten til produktionsmidlerne som syndig i sig selv). For begge samfund er de økonomiske grundprincipper på den ene side omkostningsprincippet, forstået således, at varer og tjenesteydelser sælges efter produktionsomkostningerne (forudsat at der findes en sådan grad af bevægelighed og delelighed hos produktionsfaktorerne, at der ikke opstår monopol), og på den anden side princippet om det frie forbrugsvælg.

Hovedforskellen mellem liberalismen og velfærdsstaten ligger i, at den sidste direkte tilstræber at gennemføre foranstaltninger, som ikke havde tilstrækkelig politisk styrke under liberalismen i dens oprindelige form. Velfærdsstaten er en simpel følge af demokratiets ekspansion under liberalistiske forudsætninger. Man søger igennem de politiske kræfter, der efterhånden kommer til at gøre sig gældende i et demokratisk-liberalistisk samfund, at opnå andre resultater end dem, der kan forventes at indtræde gennem de under den rene liberalism virkende markedskræfter. Det er klart, at gennemførelsen af sådanne mål forudsætter indgreb, som der på grund

1. Det er derfor ikke rigtigt, når *Svend Thorsen* (i Politikens kronik 8-6-56) skriver: »Velfærdsstaten — findes der i historien nogen stat, der ikke for sig har villet hævde at være eller stræbe efter at blive en velfærdsstat.« Feudalstater har aldrig haft befolkningens vel for øje eller bygget på nogen teori om, at styret var til befolkningens gavn. Merkantilismen interesserede sig næppe for befolkningen. Den typisk merkantilistiske tankgang udtryktes i sætningen: Et stort antal *fattige* arbejdere er et lands største *rigdom*. Det klassiske liberalistiske styre var ikke mere interesseret i befolkningens vel end merkantilismen, men det nye var, at ideologien gik ud på, at de økonomiske spilleregler i dette samfund — under de givne ydre betingelser — ville resultere i en større velstand for befolkningens brede masser.

af liberalismens »formålsløshed« ikke fandtes anledning til at benytte tidligere.

2. Dette indebærer, at staten må få en større direkte magt end under det liberalistiske samfund. Dette har fået nogen til at tro, at udviklingen er et resultat af, at man har stræbt hen imod et *landsfaderligt* regime, der bygger på, at borgerne er mere eller mindre ukyndige og uformuftige individer, der ikke kender deres eget vel, og at staten eller regeringen bedre kan overskue forholdene¹. »Staten ønsker at være en slags *al-fader*, den moderne velfærdsstat vil være omnipotent, almægtig«².

Hvis anvendelsen af denne betegnelse — som det synes — er udtryk for en teori om, at forestillingen om en landsfaderlig stat har været af betydning for den udvikling, der har fundet sted — så at sige været et tilstræbt ideal — bygger hele betragtningen på en misforståelse.

De forskellige tilskud, der op igennem tiderne er stillet til rådighed for større eller mindre dele af befolkningen, er ikke udsprunget af nogen generel teori om, at der derved skulle opnås en for samfundet som helhed bedre ordning. Betragtninger af denne art er noget, der kun er føjet til *ex post*. Foranstaltningerne er udsprunget af politiske krav, stillet af forskellige grupper af befolkningen, med den hensigt derigennem at opnå særfordele. Når andre befolkningsgrupper derved har kunnet opnå politisk gevinst eller økonomiske fordele, er der skabt grundlag for et kompromis. Det vil også være fejlagtigt at tro, at det er de nydendes krav, der til alle tider har været afgørende. Vore første mere betydningsfulde sociale foranstaltninger, alderdomsunderstøttelsesloven af 1891, sygekasseloven af 1892, blev, så vidt man kan se, nærmest gennemført ud fra landbrugets ønske om at vælte en del af fattigudgifterne over på staten og de forsikrede. Foranstaltningerne var altså i det store og hele en forløber for den skattereform, der blev endelig gennemført i 1903. Fra selve de traengendes side forelå der på daværende tidspunkt ikke noget politisk betydningsfuldt krav. Med gennemførelse af hjælpekasseloven og loven om arbejdsløshedsforsikring af 1907 har man uden tvivl også tilstræbt at aflaste kommunerne for fattigudgifter dels ved gennem hjælpekassen at give folk en midlertidig hjælp, der kunne hindre, at de faldt fattigvæsenet varigt til byrde, og dels ved at inddrage arbejderne i en forsikringsordning, som de delvis selv skulle finansiere. Dog kan også politisk forebyggende synspunkter have gjort sig gældende f. eks. ønsket om ved indrømmelser at hæmme Socialdemokratiets vækst.

Efterhånden som Socialdemokratiet igennem 20'erne og 30'erne voksede frem og fik politisk betydning, kom der nye faktorer ind i det politiske

1. Jfr. *Jørgen Pedersen*: Hvad er en velfærdsstat, i *Det Danske Magasin*, 5. årg. 1957, nr. 2, s. 109.

2. Udtalelse af biskop *Berggrav* på det lutherske verdensmøde i Hannover i 1952. Se *Kirche und Staat, Lutherisches Verlagsanstalt, Berlin-Grünwald*.

styrkeforhold, således at også ønsket fra de traengendes side, det være sig arbejdsløse eller gamle, begyndte at gøre sig gældende som drivende kraft for de trufne foranstaltninger. Ved gennemførelsen af folkepensionen var man nået politisk til den helt modsatte pol af det, der var bestemmende for denne lovgivnings forløbere i 1891. Bag denne lovgivning lå nu et klart politisk krav fra de velorganiserede gamle, der resulterede i, at også politiske partier, der 15 år forinden ikke viste særlig interesse for de gammels forhold, nu på grund af den indbyrdes konkurrence om grænsevalgernes stemmer blev tvunget til at gå ind for folkepensionen.

Det er sandsynligt, at der i den sidste snes år også har gjort sig synspunkter gældende af mere almindelig karakter, f. eks. familiepolitiske, befolkningpolitiske, hygiejniske, pædagogiske synspunkter og lignende¹. Men dette kan ikke udviske hovedlinierne: at velfærdsstaten er et resultat af de politiske særinteresser, der er repræsenteret på rigsдagen, og ikke er udspunget af nogen almindelig teori hverken om samfundsnytte eller en autoritær eller alfaderlig statsopfattelse.

3. Velfærdsstaten er således et konglomerat af særinteresser uden generel målsætning. Heri minder den om liberalismen, der som drivkraften i det økonomiske liv bygger på de enkelte individers særinteresser og heller ikke har noget på forhånd anerkendt almennydligt mål.

Under visse forenklede forudsætninger kan liberalismen opstille en teori, der viser, at de liberalistiske kræfter fører til en ligevægtstilstand, der giver optimalt udbytte af de forhåndenværende knappe resourcer, dog kun under forudsætning af en lighed i indkomstfordelingen, som ikke kan tilvejebringes ved de under liberalismen virkende kræfter. Under andre forudsætninger, bl. a. en tilstrækkelig velstand og ulig indtægtsfordeling, kan det bevises, at en økonomisk udvikling vil finde sted.

Heroverfor kan velfærdsstaten ikke a priori opstille en lige så simpel ligevægtskonstruktion. Den har ingen teori, der uden at fjerne sig alt for meget fra virkeligheden kan degraderes til elegante matematiske formler. Velfærdsstaten betyder jo, at der til de under den klassiske liberalism virkende individualistiske særinteresser kommer nye politiske særinteresser. Dette må komplikere billedet og indebære større usikkerhed.

Virkeligheden har imidlertid ikke vist sig at være i overensstemmelse med den rene liberalismes ideale krav. I liberalismen findes der kræfter, der ikke kan forklares ud fra den klassiske teori, og som bidrager til en formindskelse af produktionen eller nytten af denne. Der kan således peges på de kræfter, der fører til konjunkturbewegelser eller til monopolistisk prispolitik. Dertil kommer den ulige indkomstfordeling.

1. *Jørgen Dich: Socialpolitikens udviklingstendenser. Nationaløkonomisk Tidsskrift 1938, s. 4 ff.*

De problemer, man står over for ved vurdering af, hvorledes de kræfter, der slippes løs i velfærdsstaten, passer ind i hele dette billede, bliver (1), hvorvidt staten gennem velfærdsøkonomiske foranstaltninger kan formindske en eller flere af den klassiske liberalismes tre centrale skavanker, konjunkturbævgelser, monopoler og ulige indkomstfordeling (se herom stk. 4), samt (2) — hvis forudsætningerne om, at den frie produktion og det frie forbrugsvælgs økonomiske rationalitet, ikke fuldt ud skulle være i overensstemmelse med virkeligheden — hvorvidt velfærdsforanstaltningerne da bidrager til at opnå virkningerne af disse manglende forudsætninger og således fører til større samfundsnytte af en given produktion (se herom afsnit II og III) samt (3), hvorvidt velfærdsstaten i sig selv indeholder produktions- eller nyttereducerende virkninger, hvorved visse dele af de under (1) og (2) nævnte eventuelle fordele reduceres (se herom afsnit IV).

En vurdering efter disse linier må bygge på en analyse af de enkelte områder og sammenhængen dem imellem for at se, hvorvidt og i hvilket omfang en forøget nytteværdi opstår som følge af foranstaltningen. Denne opgave er så stor, at den kræver begrænsning, og man har derfor på dette sted helt undladt en analyse af virkningerne af tilskud til produktionen (det være sig gennem direkte tilskud, toldforanstaltninger eller lignende) og alene koncentreret diskussionen om visse virkninger af de individuelle vederlagsfri eller vederlagsbegrænsende ydelser fra det offentlige¹.

4. Mens spørgsmålet om monopolregulerende politik ikke omtales, skal der anføres et par bemærkninger om velfærdsforanstaltninger i forbindelse med manglende økonomiske stabilitet og ulige indkomstfordeling.

De virkninger af liberalismen, der i tidernes løb har været utsat for den mest generelle økonomiske kritik, er konjunkturbævgelserne. Det er en del af velfærdsstatens idé at sætte ind på dette område. Den moderne finanspolitik, der kan betragtes som et hensigtsmæssigt supplement til pengepolitiken, er et af velfærdsstatens midler i den konjunkturbekæmpende politik. Denne side af velfærdsstaten er i en vis forstand et barn af en også af liberalismen anerkendt »systemfejl«. I princippet — men naturligvis vel i udformningen — kan denne del af velfærdsstatens indgreb ikke kritiseres fra liberalistisk side. Den afslører liberalismens svaghed samtidig med, at den tilstræber at rette den. Den viser liberalismens fundamentale afhængighed af velfærdsstatsprincipippet.

Dette er noget fundamentalt. Det er f. eks. først i velfærdsstaten, at man har opstillet de mål for en økonomisk politik at tilstræbe høj og stabil beskæftigelse, og i lande som Sverige, Norge og England har det uden tvivl øvet indflydelse på den generelle økonomiske politik. Liberalismen har ga-

1. At ydelserne er individuelle vil sige, at man ved opstilling af særlige betingelser har mulighed for at udelukke enkelte individer fra større eller mindre dele af ydelserne.

ske vist haft den fulde beskæftigelse som forudsætning og som et mål i det lange løb, der måtte blive realiseret »af sig selv«, men man kerede sig ikke om udviklingen under depressionerne. Det var ganske tydeligt her i Danmark i 30'erne, hvor arbejdsløshed ikke var noget politisk problem, og hvor der praktisk talt ikke blev gjort noget for at afhjælpe den. Jeg nævner disse forhold i 30'erne for at vise, at målet i den fulde beskæftigelse således er noget nyt og noget, hvis praktiske betydning og varighed vi ikke ved ret meget om.

Forbindelsen mellem velfærdsforanstaltninger og liberalismen viser sig også på et andet område. Nyliberalismen (i modsætning til gammelliberalismen) anerkender ikke moralsk den vertikale indtægtsulighed, som bliver en følge af de liberalistiske kræfter i et samfund baseret på privat ejendomsret. De velfærdsforanstaltninger, der udligner disse indtægtsforskelligheder, passer derfor ind i den moralsk-økonomiske, liberalistiske økonomi, forudsat at denne udligning holdes indenfor visse grænser bestemt af virkningerne på den private opsparing. Det bliver derfor også her kun udformningen af udligningen, men ikke selve udligningen, der kan kritiseres fra liberalistiske synspunkter. Hvis denne udligning udelukkende finder sted uden at berøre det liberalistiske samfunds ligevægtsstræbende kræfter, d. v. s. sker igennem skatteprogression eller tilskud, der ikke påvirker grænseproduktionsomkostningerne eller det frie forbrugsværdi, er velfærdsstatens teori i principippet den liberalistiske, suppleret med teorien om den større nytte af en ligeligere indtægtsfordeling (se herom stk. 8 og 9).

Omfangen af velfærdsstatens indtægtsudligninger kan medføre negative virkninger på den private opsparing. Medens man fra liberal side ser et middel herimod i en begrænsning af udligningen kombineret med tilskud til visse former for privat opsparing, tager velfærdsstaten snarere den konsekvens at erstatte den manglende private opsparing med offentlig opsparing, der i visse tilfælde forbindes med en rationalisering af de investeringsområder, hvor det offentlige bidrager til finansieringen.

På de to førstnævnte områder (fuld beskæftigelse og indtægtsudligning) betyder velfærdsprincippet en uddybning af liberalismen henholdsvis i økonomisk henseende og moralsk. På det tredie punkt (offentlig opsparing) indfører velfærdsstaten principper, der ikke i og for sig strider mod den liberalistiske markedsmekanisme, men muligvis mod teorien om det frie forbrugsværdi (ud fra denne teori vil dog tilskud til opsparing være inkonsekvent), men i hvert fald mod liberalismens politiske tilknytning til private ejendomsinteresser (se herom stk. 7).

5. Det særlige for den del af velfærdsforanstaltningerne, der ikke blot på det generelle økonomiske plan supplerer liberalismen indenfor dennes rammer, er, at velfærdsstaten på visse — som regel specielle — områder afviger

fra de liberalistiske principper ved ydelse af specielle subsidier¹), herunder tvangsforsikring², eller i enkelte tilfælde ved prisregulering³. Subsidierne medfører i en række tilfælde, at ydelser stilles gratis til rådighed for en vis kreds af befolkningen.

En analyse af de økonomiske virkninger af disse velfærdsforanstaltninger kan betegnes som velfærdsøkonomi⁴. Det drejer sig her i første række om en økonomisk vurdering af *tilskudsordninger*.

1. Tilskudene ydes til

1. billiggørelse af frivillig forsikring (sygeforsikring, arbejdsløshedsforsikring og livsforsikring). Tilskudene ydes dels direkte (og kontant), dels som ret til at fradrage udgifter i skattepligtig indtægt;
2. ned sættelse eller gratis ydelse af individuelle eller institutionelle tjenesteydelser eller materielle goder
  - a) til helbredsforanstaltninger (hospitaler, lægegerning, sundhedsplejersker, husmoderafløsere, revalideringsforanstaltninger),
  - b) til opdragelse og uddannelse (skoler, børne- og ungdomshjem),
  - c) til visse kvinders erhvervsarbejde (vuggestuer, børnehaver),
  - d) som skolebespisning,
  - e) til ned sættelse af husleje i nyere boliger;
3. underhold på grund af manglende erhvervsevne eller erhvervsmulighed (sygedagpenge, invalidepension, folkepension, arbejdsløshedsunderstøttelse);
4. ned sættelse af produktionsomkostninger (tilskud til avlsbygninger i nyoprettede husmandsbrug, landvindingsarbejder, beskæftigelsesforanstaltninger m. v.).

Også i det liberalistiske samfund uden subsidier stilles dog i visse tilfælde individuelle ydelser til rådighed uden vederlag eller mod begrænset vederlag. Dette finder sted, hvor der er tegnet forsikring, og hvor skadens in dræden og omfang ikke fuldt ud er hændelig, men kan påvirkes af den forsikredes dispositioner, f. eks. lægetjenesten, medicin e. l. i en sygeforsikring. Det, der sker ved subsidieprincipiets indførelse på forbrugssiden i velfærdstjenesten, er altså ikke noget principielt nyt, hvad det frie forbrugssvalg angår. Det betyder blot en expansion af området for vederlagsfri eller vederlagsbegrænsede ydelser, som allerede kendes fra forsikringer omfattende påvirkelig skade.

2. Forskellen mellem de subsidier, der medfører, at goder stilles til rådighed vederlagsfrit eller til nedsat pris, og tvangsforsikring er realøkonomisk blot et spørgsmål om forskellig finansiering. Hertil kommer dog visse virkninger på den vertikale indkomstfordeling (jfr. stk. 8). Subjektivt bliver der den forskel tilbage, at en tvangsforsikring uden statstilskud (altså med gennemsnitlig økvivalent) vil føles som en tvang af mange, medens ydelse af vederlagsfri eller vederlagsbegrænsende goder vil blive betragtet som en gave af alle. Den subjektive holdning overfor de to realøkonomisk ens ordninger og derigennem den politiske vurdering af dem bliver derfor helt forskellig.

3. Nu hovedsagelig kun for huslejens vedkommende.

4. Betegnelsen speciel velfærdsøkonomi kunne synes mere rammende. Da imidlertid velfærdsforanstaltninger på det generelle plan falder indenfor centrale dele af nationaløkonomiens teoretiske og praktiske del, er der ingen grund til at tale om en almindelig velfærdsøkonomi og derfor heller ikke til at udskille nogen del som speciel. Begrebet velfærdsøkonomi benyttes her i en anden mening end i den omfattende diskussion om velfærdsøkonomien fra de senere år. Herom henvises til *F. Zeuthen*: *Vurderinger og målsætninger i økonomien i velfærds-teoretisk belysning*. Universitetets statistiske laboratorium, København 1952.

De relevante problemer omfatter følgende spørgsmål:

(1) Virkningerne af tilskud og af disses finansiering på efterspørgsel og udbud af produktionsfaktorer og disses bevægelighed. Det drejer sig her om virkningerne på enkeltindividens arbejdsevne og arbejdsmotiver og på deres opsparingsevne og -lyst samt på driftsherrers efterspørgsel efter produktionsfaktorer og den kombination af disse, han vælger¹.

(2) Nyttevirkningen af forskellige former for indtægtsudligning, f. eks. vertikal og horizontal, anti-interventionistisk og funktionel, mellem personer eller befolkningsgrupper. Problemerne under denne gruppe kan pasende kaldes *fordelingsøkonomiske* (se herom afsnit II).

(3) Virkningen af det indgreb i det frie forbrugsvælg, der på visse områder finder sted ved at stille konkrete ydelser til rådighed enten gratis eller mod begrænset vederlag. De herhenhørende problemer kan betegnes som *forbrugsoøkonomiske* (se herom afsnit III).

(4) »Gensidighedsproblemet«, d. v. s. de gensidige virkninger af, at der findes en række tilskudsordninger, således at skatteyderne gensidigt giver bidrag til hinanden (se herom afsnit IV).

Ved løsning af disse spørgsmål tilsigter man at undersøge, hvorvidt de anvendte tilskudsbeløb i de former, hvori det sker, giver den optimale nytte, eller om andre tilskudsformer eller forøget eller formindsket tilskud kan tænkes at forøge nytten. Det bliver altså til en vis grad marginale betragtninger, man kommer ind på. At belyse virkningerne af en enkelt større foranstaltning som helhed vil som regel blive meget ubestemt. Man skulle i så fald danne sig en forestilling om, hvorledes forholdene ville være, hvis der slet ikke blev ydet offentlige tilskud til pågældende foranstaltning, f. eks. ikke fandtes tilskud til folkepension, til hospitaler eller arbejdsløshedsunderstøttelse. Naturligvis indgår det i en socialpolitisk vurdering af de forskellige foranstaltninger at forsøge sådanne sammenligninger, men man får sikkert et større udbytte af diskussionen af virkningen af mere begrænsede *ændringer* i understøttelsernes højde, i betingelserne for disse ydelser o. s. v.

II. Velfærdsstatens indtægtsudligninger

6. Når et af de formål, der opstilles i velfærdsstaten, er at hidføre en mere ligelig indtægtsfordeling, kan det være hensigtsmæssig at anføre nogle bemærkninger om, hvorledes dette skal forstås. Tager man et øjebliksbillede (på en enkelt dag) af den indtægt, lønmodtagere opnår som resultat af deres arbejdsindsats, vil man finde store forskelligheder. Syge, arbejdsløse, arbejdsudygtige invalider, unge mennesker under ulønnet uddannelse og gamle har ingen arbejdsindtægt. Indfører man nu en tidsfaktor og betragter f. eks. et år, finder der på visse områder en udfligning sted. F. eks. kan arbejdere med sæsonarbejdsløshed have en højere løn i beskæftigelsesperioden, således

1. Dette omfattende problemkompleks udelades dog her, bl. a. fordi det er ret indgående behandlet bl. a. i Carsten Welinders værk: *Sosialpolitikens ekonomiska verkningar*.

at deres årsłon ikke behøver at ligge lavere end andre arbejdere, der har haft beskæftigelse på ethvert tidspunkt i årets løb. Lønmodtagere med tjenestemandsansættelse får fuld løn i tilfælde af sygdom og manglende beskæftigelsesmuligheder. En del af uligheden er derfor en følge af forskel i lønkontraktens varighed. For selvstændige erhvervsdrivende har indtægten på en bestemt dag i mange tilfælde ingen mening, men indtægten må betragtes over en vis periode, f. eks. et år. Da disse indtægter ofte er svingende, vil en udstrækning af betragtelsesperioden over flere år føre til mindre ulighed. Da personer rammes mere ligeligt af sygdom, jo længere tidsperiode man lægger til grund, vil også en vis del af de indtægtsuligheder, der skyldes sygdom, udlignes i tidens løb. Da unge mennesker, der har gennemgået en uddannelse, normalt får høje indtægter senere i livet, vil en betragtning af indtægten over en længere årrække også her føre til mindre ulighed.

For arbejdsudsygtige invalider og gamle finder der en indtægtsudligning sted, når man medtager fortidig indkomst. Jo længere fortidig indkomst man lægger til grund for sin betragtning over uligheden, jo mindre vil denne blive¹.

Det kunne derfor være nærliggende at basere visse betragtninger over lighed eller ulighed på en sammenligning af de indtægter, de enkelte har modtaget livet igennem. Et samfund, hvor indtægtsforskellighederne, således som de fremtræder i indkomststatistikken, alene skyldes, at indtægten på en for alle ensartet måde varierer med alderen (f. eks. lav indtægt i ungdommen, senere stigende, til sidst faldende indtægt), ville derfor, uanset de individuelle indtægters eventuelle svingninger fra år til år, være et samfund med lige indtægtsfordeling. Det samme ville gælde, selv om indtægtskurven forløber forskelligt over livet, såfremt de personer eller befolkningsgrupper, der får deres indtægtsstigninger sent i livet, til gengæld får en tilsvarende større indtægtsstigning. I så fald må fortidige indtægter opdiskonteres til nutidsværdi for at muliggøre sammenligning, og betragter man indtægtsuligheder på basis af forventede fremtidige indtægter, må en neddiskontering af fremtidig indtægt finde sted².

1. Kun for den indtægt, der skyldes rente af fast forrentet kapital, er tidsperioden uden betydning for graden af ulighed.

2. Dette spørgsmål er ret kompliceret. Hvis det drejer sig om indkomstforskydninger, hvor den grænseindkomst, der sammenlignes, har samme grænseentye på benytelses-tidspunkterne, betragtet hver for sig, er neddiskonteringen af den fremtidige indkomst naturligvis uomtvistelig, men neddiskonteringsfaktoren behøver ingenlunde at være lig med den eksisterende rentefod, der er bestemt af en række forholdsvis tilfældige, herunder også politiske, forhold. Hvilken rentefod man skal regne med, vil det formentlig være svært at afgøre. Hvis indtægten i fremtiden forventes at blive større, skulle fremtidig indtægt yderligere neddiskonteres under hensyn til den større indtægts ringere grænse-nytte, og i det modsatte tilfælde, hvor man sammenligner grænseindtægten af en stor nutidig indtægt med grænseindtægten af en fremtidig lille indtægt, opnås en fordel ved opsparing gennem denne forskydning, således at neddiskonteringsfaktoren kan ændre fortegn.

Det ville bidrage til en klaring af begreberne omkring spørgsmålet om det frie forbrugsvælg, hvis man som livsindtægt alene betragter den indtægt, der følger af produktiv indsats af arbejde, kapital og risikoovertagelse. Deraf følger, at indtægten i uddannelsesperioden kun medtages med den arbejdssindtægt, som de studerende har, medens derimod gaver og stipendier ikke medregnes (rente af egen formue spiller jo ikke nogen rolle for unge mennesker), og at man i tiden efter, at produktivt arbejde i alderdommen er ophört, kun modtager rente af opsparet og arvet kapital, men ikke formueforbrug, således som det f. eks. forekommer som del af pension og livrente. Den opsparing, der går forud for et formueforbrug, er jo allerede medtaget som indtægt tidligere og skal derfor ikke medtages igen. Offentlige pensioner, herunder folkepension, medtages naturligvis heller ikke, da de ikke er resultatet af arbejdssindtægt eller renteindtægt af egen formue. Denne forskel mellem nutidsværdien af forskellige personers indtægt af arbejde, kapital og risikoovertagelse livet igennem kan betragtes som den *vertikale* indtægtsulighed.

Alle de uligheder i indtægterne mellem enkelte personer eller befolkningsgrupper, der lader sig forene med en ligelig vertikal indtægtsfordeling, kan på den anden side betegnes som den *horizontale* indtægtsulighed. Disse uligheder skyldes som tidligere anført lav indtægt hos unge mennesker under uddannelse og midlertidigt eller varigt ophør af erhvervsevnen på grund af sygdom, invaliditet eller alderdom. Hvis den horizontale ulighed blev ud lignet fuldt ud, ville indtægtskurven over livet blive en vandret linie fra 15 år til døden og ikke blot for den produktive del af livet.

Medens den vertikale indtægtsulighed ikke har relation til den neddiskonterede årsindtægtskurves form, men alene afhænger af det areal, kurven afskærer, hvorved kun arbejdsindsatsen i den produktive del af livet og kapital- og risikoudbyttet tages i betragtning, er den horizontale ulighed alene knyttet til indtægtskurvens form og har ingen relation til den integrerede værdi, ligesom den omfatter hele den voksne persons livsperiode.

Medens meget tyder på, at man ved en fuldstændig vertikal ud ligning vil få den størst mulige nytte (idet dog ud ligningsmåden her spiller ind, jfr. herom afsnit III), vil dette ikke være tilfældet ved en fuldstændig horizontal ud ligning (efter den rette linie). Mange subjektive forhold, som det vil føre for vidt at komme ind på her, tyder på, at en indtægtskurve, der ligger forholdsvis lavt i de yngre år, derefter er stigende og til sidst faldende på de gamle dage, vil give størst nytte og derefter være den subjektivt bedste horizontale ud ligning. Om denne optimale nyttekurves mere detaillerede forløb ved man ikke meget.

Værdien af denne adskillelse mellem vertikale og horizontale indtægtsuligheder og dertil svarende indtægtsud ligninger ligger for det første deri, at vertikale indtægtsud ligninger kun kan foretages ved hjælp af politiske indgreb, medens den horizontale ud ligning teoretisk kan ske ved hvert enkelt

individs egne beslutninger. Endvidere har denne adskillelse betydning der ved, at en ved offentlig indgreb gennemført fuldstændig vertikal indtægtsudligning må antages at give størst nytte af en given nationalindtægt (dog måske først efter en tids forløb), så er det et centralt problem i den liberalistiske teori såvel som i velfærdsteorien, hvor langt det offentlige — hvis det overhovedet bør gøre ind — bør gå med hensyn til at påvirke den horizontale indtægtsudligning. Dette spørgsmål skal tages op til behandling i afsnit III.

7. Begge de ovenfor nævnte indtægtsuligheder, den vertikale og den horizontale, har det til fælles, at de kun tager selve indtægten, men ikke offeret, der har været forbundet med at erhverve indtægten, i betragtning. Dette indebærer i nogen grad en inkonsekvens, thi det, der skulle udlignes, var jo i virkeligheden et nytteoverskud. Det vil sige, at man i det omfang, det var muligt, skulle fradrage de med indtægtens erhvervelse forbundne ofre og udligne resten. Anerkender man dette princip, kommer man til en indtægtsudligning eller indtægtsomflytning af anden karakter. Den tydeligste forskel vil herefter være mellem dem, der erhverver deres indtægt i kraft af arbejde, og dem, der opnår den i kraft af kapital eller formue, til hvis tilvejebringelse de ikke selv har bidraget eller kun bidraget ganske uvæsentlig. Midt imellem ligger indtægten af sådanne mindre formuer, der er tilvejebragt ved opsparring af indtægt tjent ved arbejdsindsats. Ud fra disse synspunkter skulle indtægten udlignes således, at indtægter af kapital erhvervet ved arv eller på anden offerfri måde (driftsherreopsparing under inflation, aktieselskabs-henlæggelse m. v.) væsentlig begrænsedes til fordel for arbejdsindtægter. Indtægtsudligninger af denne art kan kaldes *funktionelle*, idet de bygger på forskel i indtægtsmodtagerens sociale funktioner og derigennem i forskel med hensyn til det offer, som de underkaster sig. Disse indtægtsudligninger er efter deres karakter socialistiske. Ikke desto mindre strider de i og for sig ikke imod det liberalistiske princip, idet det dog meget vel er muligt at have en liberalistisk virkende markedsmekanisme på basis af offentlig ejendomsret. F. eks. kunne det offentlige begrænse sig til at eje aktier og obligationer eller, hvis det selv drev virksomhederne, da at lade dem underkaste konkurrencens almindelige love. Men den liberalistiske markedsmekanisme er i praksis knyttet sammen med et bestemt politisk system, som tilstræber ejendomsrettenens opretholdelse uden hensyn til, hvorvidt og i hvilket omfang dette er nødvendigt for at bevare den liberalistiske markedsmekanisme. Der er imidlertid ikke nærmere grund til at komme ind på de hermed forbundne problemer, da liberalismens demokratiske afkom: velfærdsstaten, ikke i denne henseende adskiller sig fra sit mødrende ophav.

Den definition, der er givet af den vertikale indtægtsulighed, er knyttet til forskellen i udbyttet af kapital og arbejde under livets forløb. Der foreligger imidlertid former for ulighed, som skyldes andre forhold, uden at de kan henføres til den horizontale ulighed. Der kan således nævnes den ind-

tægtsulighed, der er en følge af indgreb i den frie prisdannelse. Et sådant indgreb er sket ved huslejereguleringen for ældre ejendomme¹. Der er herved tilvejebragt en forskel i indkomsternes reale værdi mellem lejere i nye og ældre ejendomme, der i visse tilfælde kan være ret betydelig. Man kunne kalde den heraf følgende ulighed for den *interventionistiske* indtægtsulighed. Tilsvarende eller mindre forskelle i den skattepligtige indtægt søger man gennem skatteprogressionen i betydeligt omfang at udligne. Det er derfor en konsekvens af de synspunkter, der ligger til grund for skattelovgivningens ud lignende tendens, når man også søger at gennemføre en ud ligning af den interventionistiske indtægtsulighed gennem tilskud til de nye lejligheder (se herom stk. 14).

Det kan være hensigtsmæssigt til sidst at udskille en særlig gruppe af tilskud, der går på tværs af de ovenfor nævnte i den forstand, at alle disse kan komme ind under denne sidste. Det drejer sig om tilskud, der fordeles *vilkårligt*. Da ingen tilskud fordeles efter lodtrækning, ligger det *vilkårlige* i, at tildelingskriteriet ikke bygger på forhold, der på klar måde udskiller en gruppe, der adskiller sig væsentligt fra dem, der ikke kommer i betragtning. Hvis der f. eks. stilles en vederlagsfri eller vederlagsbegrænset ydelse til rådighed for befolkningen, men i et mindre omfang end svarende til efter-spørgslen til denne pris, dukker *vilkårligheden* ved fordelingen op. Ydelsene kan således tildeles efter *køprincipippet* (venteliste) eller efter visse sekundære kriterier, der tillægges afgørende betydning på grund af nødvendigheden af at skaffe en eller anden løsning af misforholdet mellem udbud og etterspørgsel.

Da antallet af lejligheder i det socialt støttede boligbyggeri var ringe, afhæng det noget af tilfældet, hvem der fik fordeloen ved at bebo en sådan lejlighed. I vore dage er det *vilkårligt*, hvem der opnår fordeloen ved den lave husleje i det gamle boligbyggeri, idet denne fordel ikke står i noget forhold til indtægten (eller til et andet klart trængskriterium). Selve ydelsen kan undertiden også have en sådan karakter eller *gives* en sådan karakter (f. eks. retsvirkninger), at den ikke virker tillokkende på en del mennesker. På grund af det sidste forhold kommer der en vis *vilkårlighed* ind i forsørghjælpen (kommunehjælpen). Som et andet eksempel kan nævnes vuggestuer, der kun benyttes af et mindretal af enlige mødre, idet mange med samme objektive behov ikke vil give børnene fra sig på denne måde (se herom stk. 12 a).

8. Gennem de kombinerede virkninger af tilskud og skatter finder der i velfærdsstaten en indtægtsudligning sted. I en omfattende litteratur er der foretaget beregninger over denne indtægtsudligning. En stor del af diskus-

1. Disse indgreb har på den anden side formindsket den vertikale indtægtsulighed (da grundejere gennemsnitlig har højere indtægter end lejerne) og desuden bidraget til en funktionel ud ligning.

sionen om disse spørgsmål lader imidlertid af mangel på klarhed, fordi man ikke har foretaget nogen adskillelse mellem den horizontale og vertikale indtægtsudligning eller nogen analyse af, hvorledes tilskud og skatter virker i så henseende.

Man vil således normalt være tilbøjelig til at mene, at tilskud, der aftager progressivt med stigende indtægter, og de progressive skatter bidrager til en indtægtsudligning. For nærmere at forstå, hvad der ligger heri, må det præciseres, hvilken indtægtsudligning man har for øje¹ og sammenspillet mellem den vertikale og horizontale indtægtsudligning må nærmere belyses.

Drejer det sig alene om at foretage en horizontal indtægtsudligning indenfor en enkelt befolkningsklasse, er skatte- og tilskudsprincipper ikke af stor fordelingsmæssig interesse. Progressive skatter i denne situation kan derfor kun begrundes med, at det antagelig vil give mindst ulyst at betale høje skatter i den periode af livet, hvor indtægterne er høje.

Sammenligner man to befolkningsgrupper med lige indtægt (vertikal indtægtslighed), hvor den ene gruppe som følge af længere tids uddannelse, længere arbejdsløshedsperioder eller længere tids nydelse af folkepension (f. eks. på grund af mindre opsparing) modtager større beløb i offentligt finansieret hjælp end den anden, vil dette medføre, at der overføres beløb fra gruppe 1 til gruppe 2, hvorved der skabes en vertikal indtægtsulighed, der ikke tidligere eksisterede. Den horizontale indtægtsudligning har altså ført til en vertikal indtægtsulighed. Dette sker uanset de anvendte skatter eller tilskudsprincipper. Indtægtsneutrale skatter og endog regressive skatter kan således føre til indtægtsulighed. Hvis den hjælpmodtagende gruppe har haft højere indtægter i de indtægtsydende perioder, vil den med progressive skatter betale mere i skat, og et progressivt skattesystem vil derfor bidrage til, at den gennem tilskudene skabte vertikale indtægtsulighed bliver mindre.

Vil man undgå at påvirke den vertikale indtægtsfordeling, må hjælpen finansieres gennem en forsikring, hvor præmiebetaling alene hviler på den hjælpmodtagende gruppe. Dette er dog kun muligt i særlige tilfælde, hvor risikoen er begrænset til en bestemt befolkningsgruppe (f. eks. arbejdsløshed, bedriftsulykker), men det er ikke muligt f. eks. for folkepensionen, idet den ikke-sparende del af befolkningen ikke kan udskilles. Vil man her lade den vertikale indtægtsfordeling uforandret, må folkepensionen finansieres ved præmier, der beregnes som en bestemt procent af indtægten, og folkepensionen stilles i forhold til de af den enkelte betalte præmier¹. Det normale vil dog være, at de befolkningsgrupper, for hvilke en horizontal indtægtsudligning finder sted gennem offentlige tilskud, har forholdsvis små indtægter, således at tilskudene til den horizontale indtægtsudligning bevirket en formindskelse af den vertikale indtægtsulighed.

1. Foreslægt i *Principbetänkande om Allmän Pensionsforsäkring*, S.O.U. Stockholm 1950.

Når man tager i betragtning, at både tilskud og skatter, der efter deres ydre form (progressivt aftagende eller stigende med indtægternes størrelse) er indtægtsudlignende, ikke desto mindre kan virke til forøgelse af den vertikale indtægtsulighed (nemlig når vertikal lighed forenes med forskelligt forløbende livsindtægtskurver), og når progressive skatter og tilskud, der anvendes, hvor der kun findes horizontale uligheder, ikke har nogen vertikal indtægtsudlignende virkning, vil man forstå, at de mange beregninger over skatters og tilskuds indtægtsudlignende virkninger, der er gennemført uden at tage hensyn hertil, må være af begrænset værdi. Det må være en vigtig opgave at forsøge at tage problemer op på ny i lys af de her anførte betragtninger.

Det følger også af disse betragtninger, at begreberne sociale, indtægtsneutrale og anti-sociale tilskud ikke kan defineres alene ved henvisning til den formelle afhængighed mellem tilskud og indtægt. Der må ved en dyberegående analyse, der bygger på adskillelse mellem vertikal og horizontal indtægtsudligning, også tages hensyn til de foran nævnte muligheder for afvigelser fra det formelle.

Formelt er de fleste tilskud sociale, d. v. s. at der gives mest til personer, der på et vist tidspunkt har små indtægter, men deraf følger ikke, at de i deres vertikale virkninger er sociale.

9. Der findes dog også indtægtsneutrale tilskud eller ydelser. Sådanne ydelser omfatter f. eks. skoleydelserne, hospitalsydelser, en del af boligtilskudet og folkepensionens mindstebeløb. Der er nu rejst den kritik af disse tilskud, at man ønsker yderligere indtægtsudjævning gennemført ved skærpede indtægtsbetingelser¹, formentlig således at der skulle betales en med indtægten stigende *skoleafgift* og *hospitalsafgift* og lignende ordninger.

Hvis virkningen af de indtægter, der derved opnås, bliver, at der kan ydes større tilskud på andre områder til personer med mindre indtægter (set fra den vertikale indtægtsfordelings synspunkt), betyder dette en større nyttevirkning af den givne indtægt. Hvis besparelsen betyder nedsættelse af den yderste ende af progressionen i indkomstskatterne, vil nyttevirkningen gå tilbage, idet de mest velstående får en fordel på middelstandens bekostning.

De midler, der anvendes til *folkepensionens mindstebeløb*, der tilfalder alle uden hensyn til indtægtenes størrelse og derfor også uden hensyn til, om den pågældende har trukket sig tilbage fra arbejdslivet, betyder naturligvis en mindre nyttevirkning end, hvis et tilsvarende beløb blev anvendt mere i overensstemmelse med de eksisterende behov, f. eks. blev anvendt til en forhøjelse af folkepensionens grundbeløb eller til en bedre hjælp til enker med børn. Nogen saglig overbevisende argumenter for folkepensionens mindstebeløb er heller ikke givet.

1. Som typisk for denne kritik se *Thorkil Kristensen: Socialpolitik med omtanke*. Dagens Nyheder 19. august 1957.

Mærkeligt nok har de anti-sociale tilskud, d. v. s. tilskud, der stiger progressivt med indtægtens størrelse, ikke været genstand for nogen kritik. Sådanne tilskud fremkommer, når man benytter den tilskudsform, at visse anvendelser af nettoindtægten kan fradrages i den skattepligtige indkomst. Det er klart, at virkningerne af denne tilskudsform også må medtages, når velfærdsstatens problemer skal vurderes, idet fradrag i den skattepligtige indtægt for udgifter i lige så høj grad er tilskud som de direkte udbetalte tilskud eller gratisydelser. Men da det afgørende for vor stilling til problemerne ikke altid er res, sed modus rerum gerundarum, er det ikke mærkeligt, at disse tilskud via indtægtsfradrag fører deres eget liv i befolkningens bevidsthed udenfor socialpolitikens område. Dette forklarer til en vis grad, at man f. eks. yder anti-sociale tilskud til opsparing til livrenteformål, til forsørgere etc. Konsekvensen af kritiken af de social-neutrale tilskud må indebære, at de anti-sociale tilskud i særlig grad burde være genstand for kritik, så meget desto mere som dette tilskudsprincip sikkert skyldes en manglende evne hos folketingset til at indse inkonsekvensen i på dette område at anvende andre tilskudsprincipper end indenfor den øvrige sociallov-givning¹.

Tilskud, der har form af ret til at fradrage visse indkomstanvendelser i den skattepligtige indtægt, bør derfor lige så vel som de direkte udbetalte tilskud medtages ved beregninger over subsidiepolitikens indkomststudjævnende virkninger². Ikke desto mindre medtages de ikke i de forskellige beregninger om disse spørgsmål, der er foretaget i Skandinavien³. Ej heller medtager man *skoleudgifterne*, til trods for at de fordelingsmæssigt i ingen henseende afgiver fra andre gratis institutionelle offentlige ydelser. Der kræves altså endnu en del principielle og beregningsmæssige korrektioner, før de fordelingsmæssige virkninger af den samlede tilskudspolitik kan belyses.

III. Velfærdsstaben og det frie forbrugsvælg

10. Når man genem tilskud muliggør, at varer eller tjenesteydelser kan stilles til rådighed gratis eller mod begrænset vederlag, finder derved et indgreb sted i det frie forbrugsvælg. Samfundsmæssigt set er jo ingen af de ydelser, der her er tale om, gratis, og den del af produktionsomkostningerne, der ikke betales over priserne, må derfor betales af skatteyderne. Nu gælder

1. Jfr. *Dich*, Nationaløkonomisk Tidsskrift 1957, s. 37 ff.

2. Se herom *R. M. Titmus*: The Social Division of Labour. Liverpool University Press, 1956.

3. De samlede præmier til livsforsikring andrager 355 mill. kr. Dertil ydes skønsmæssigt et statstilskud på 120 mill. kr. Da det samlede offentlige tilskud til arbejdsløshedsforsikringen (1956/57) er 170 mill. kr., opvejs muligvis den vertikale indtægtsudligning, som tilskud til arbejdsløshedsforsikringen indebærer, af de vertikale indtægtsulighedsforstærkende virkninger af tilskudene til livsforsikringen.

det uden tvivl som en almindelig hovedregel, at folk får mest ud af deres penge, når de selv disponerer over dem (og at vi får mest ud af vores produktive krafter, når varerne leveres til priser, der dækker produktionsomkostningerne). Teorien siger, at afvigelser herfra skulle gøre samfundet fattigere (når der bortses fra eventuelle vertikalt indtægtsudlignende virkninger). Hvis skotøj leveres til det halve af, hvad producenten får, vil efterspørgselen efter fodtøj og dermed produktionen stige. Dette betyder en mindre produktion af andre varer og dermed et nyttab. Dette tab er større end nytte-tilvæksten ved den større fodtøjsproduktion. I modsat fald ville det ikke være nødvendigt gennem skatter at tvinge folk til at betale de produktionsomkostninger (til større skoproduktion), som de tidligere frivilligt betalte ved køb af andre varer. Da nu en stor del af al socialpolitik gennemføres på sådanne måder, at indtægten bliver anvendt anderledes, end hvis det frie forbrugsvælg havde fået lov til at gøre sig gældende, kunne man være tilbøjelig til at mene, at man derved skulle få et mindre samfundsmæssigt udbytte, end hvis den vertikale indtægtsudligning fandt sted uden at påvirke forbrugsvælget¹.

Denne teori om det frie forbrugsvælgs rationalitet anvendes imidlertid ikke blot med hensyn til indkomstens fordeling i et givet øjeblik, men også med indtægtens fordeling over tiden, ja, i virkeligheden over hele livsforløbet. Konsekvensen af liberalismens lære om det rationelle frie forbrugsvælg er derfor, at den horizontale fordeling af indkomsten over livet, som den enkelte for sit vedkommende beslutter, give ham optimal nytte, hvori ligger, at tvangsordninger på dette område betyder, at den samlede nytte af en given indtægt — eventuelt efter at denne er forøget i det omfang, det ønskes ved en vertikal indtægtsfordeling — kun vil betyde en formindskelse af den på denne måde opnåede samlede nytte. Det følger heraf, at hvis folkepenzionen forhøjes alene som resultat af en horizontal indtægtsudligning, skulle

1. *Jørgen Pedersen* skriver således: »Betragter man heroverfor den for tiden herskende opfattelse med hensyn til statens virksomhed, så er der, - - - yderligere sket dette, at man nu ikke længer anerkender, at det enkelte individ, bortset fra de lige nævnte modifikationer er den bedste dommer med hensyn til, hvad der tjener hans vel, men tværtimod at staten, d. v. s. regeringen og dens embedsmaænd, er i stand til bedre end det enkelte individ at dømme om, hvad der er godt for ham.« De vigtigste modifikationer er, »at de enkelte individer skulle sikres mod nød i tilfælde af medføde defekter af sjælelig eller fysiologisk art, at børn skulle sikres mod åbenbare overgreb fra deres forældres side, at der skulle gælde almindelige sundhedsmæssige forskrifter, som kom alle i samfundet til gode, såsom bekæmpelse af epidemier og adskilligt andet, at der skulle stilles bestemte krav til sundhedsforholdene og beskyttelse mod ulykker i fabrikker og andre virksomheder, hvor der var grund til at frygte, at arbejderne ikke selv gennem arbejdsværelserne ville fremkalde de nødvendige beskyttende foranstaltninger, at de enkelte individer, så vidt det var praktisk gørligt, skulle stilles lige i konkurrencen, f. eks. ved at sikre elementær uddannelse for alle - - - - - . Individerne skulle iøvrigt være deres egen lykkes smed, idet deres udstrakte frihed til selv at gøre som de lystede, skulle modsvares af forpligtelser til selv at tage konsekvenserne. - - - - - Se anf. st. s. 107—08.

der foreligge et selvbedrag, således at befolkningen ved denne forhøjelse af folkepensionen får en mindre nytte af deres samlede livsindtægt. I det omfang, en vertikal indtægtsudligning finder sted gennem tilskud (og ikke blot gennem skatter), måtte opnåelse af optimal nytte indebære, at tilskud alene skulle betales til produktive, arbejdende personer i omvendt forhold til deres forventede livsindtægt. Tilskud til specielle formål i forbindelse med sygdom, arbejdsløshed, alderdom, skulle altså ikke finde sted. Den liberalistiske teori om det rationelle frie forbrugsvælg anerkender altså hverken en horizontal indtægtsudligning eller en vertikal indtægtsudligning, der øver indflydelse på den horizontale indtægtsfordeling. Dette betyder f. eks., at ungdommen må finansiere sin uddannelse ved lån (eller som lærlinge ved at arbejde for lavere løn), at man frivilligt og uden statstilskud sikrer sig imod sygdom, invaliditet, arbejdsløshed og alderdommens svigtende arbejdsevne. At statstilskudene til disse formål bortfalder betyder altså ikke, at det samlede beløb, der gives i statstilskud til de mindre hemidlede, bliver mindre. Det givne beløb fordeles blot efter et andet kriterium, der efter teorien om det frie forbrugsvælg rationalitet skulle medføre, at den samlede nytte af indtægtsudligningen derved blev optimal.

Man står imidlertid nu overfor det problem i praksis, at der ikke via tilskudsordningen finder nogen neutral vertikal indtægtsudligning sted, idet alle vertikalt indtægtsudlignende tilskud ydes således, at staten samtidig påvirker enten indkomstens fordeling mellem goder på et givet tidspunkt eller den horizontale fordeling af indtægten eller begge dele samtidigt. Al indtægtsudligning, der ikke sker gennem skatterne, påvirker derfor teoretisk forbrugsvælg. Det centrale forbrugsoekonomiske problem er derfor at undersøge, i hvilket omfang denne påvirkning påvirker nytten. Er nyttetabet som i det tidligere omtalte tilfælde med skotøj til halv pris almindeligt? Eller kan man omvendt tænke sig, at nytten forøges gennem tilskudsordningerne? For den rene liberalism er svaret på det første spørgsmål naturligvis bekræftende. En nærmere analyse fører imidlertid til et andet resultat.

Betratger man de forskellige situationer, vil det vise sig, at et frit forbrugsvælg ikke altid er muligt, og at den enkelte ikke altid er højeste dommer i afgørelsen af, hvorvidt et vist forbrugsvælg er rationelt.

Disse forskellige situationer, der her kan være grund til at analysere, kan samles i fire grupper. Den første drejer sig om, hvorvidt den lige anførte adskillelse mellem vertikale indtægtsfordelinger (der falder indenfor liberalistisk teori) og de horizontale (der efter teorien om det rationelle forbrugsvælg betyder reduceret nytteværdi) kan gennemføres generelt (se herom stk. 11). Det andet vedrører visse ydre betingelser for det frie forbrugsvælg virken; dermed udelukkes visse områder, hvor teorien om det frie forbrugsvælg ikke kan anvendes (stk. 12). Den tredie gruppe omhandler de psykologiske betingelser for det frie forbrugsvælg (se herom stk. 13). Til sidst be-

handles den begrænsning i det frie forbrugsvælg, der følger med en vurdering af de videre samfundsmaessige virkninger af tilskudene (st. 14).

11. Til illustration af den første gruppe af problemer tager jeg igen et eksempel fra alderdomspensioneringen. Tænker man sig, at det frie forbrugsvælg virker rationelt på dette område (jfr. herom st. 13 e) vil hver enkelt person — som foran anført — på den for ham bedst egnede måde gennem opsparing af kapital eller ved forsikring have sørget for sin alderdom. Heraf følger, at det frie forbrugsvælg (i et statistisk samfund) vil føre til, at der ikke kan træffes foranstaltninger til fordel for de gamle, og dette gælder, hvad enten disse foranstaltninger finansieres ved horizontalt eller vertikalt udliggende skatter¹.

Hvis der imidlertid livet igennem har fundet en uforudset stigning sted i realindtægten, er alderdomsovervejelser fra den første del af en persons liv baseret på en lavere indtægt og forventning om fremtidig lavere indtægter, end tilfældet er i den senere del af livet. Personen vil derfor have sikret sig en lavere pension, end hvis han i sin ungdom havde haft samme indtægt som ungdommen har, når han er blevet ældre. Dette betyder, at der trods forudsætningen om fuld rationalitet i den horizontale indtægtsfordeling er intrådt en forskel (eller forøget forskel) i den vertikale indtægtsfordeling til skade for de gamle. Ved nu at foretage en korrigende indtægtsfordeling på horizontal basis, det vil sige ved tilskud til de gamle, kan man altså genoprette den tidlige vertikale indtægtsfordeling. Dette betyder, at den tidlige (under st. 6) anførte skarpe adskillelse mellem den horizontale og den vertikale indkomstulighed kun lader sig opretholde under de anførte statiske forudsætninger.

Samme betragtninger gælder for den del af befolkningen, som har opsparet i form af fordringer (der ikke er pristalsreguleret), når man har gennemlevet uforudsete stigninger i prisniveauet. I så fald skulle dog den korrigende indtægtsfordeling kun udmales i forhold til fordringerne størrelse for personer med små indtægter (idet nedgangen i fordringerne realværdi for personer med stor pengeindkomst godt kan bidrage til en større vertikal indtægtsudligning, hvilket vil være tilfældet, hvis debitorgevinsten tilfalder en række arbejdsgivere med små indtægter). Giver man som led i en horizontal udligning et tilskud til alle gamle uden hensyn til indkomstkilde, vil den derved opnåede vertikale indkomstudligning til fordel for fordringshaverne blive modvirket af det minus, der under visse forudsætninger følger med den horizontale udligning for de øvrige.

Teorien om det frie forbrugsvælgs rationalitet gælder heller ikke, hvis den vertikale indtægtsudligning foregår som en proces, der strækker sig over et længere tidsrum. Med fastholdelse af teorien ville man jo afskære de gamle

1. Der ses her og i det efterfølgende bort fra egentlig forsorgshjælp efter transundersøgelse, der ydes med det minimum, som i et givet samfund anses for rimeligt.

fra at få fordel af den vertikale indtægtsudligning, der finder sted, efter at de er overgået til pension. Der må altså også i dette tilfælde træffes direkte foranstaltninger til fordel for de gamle eller invaliderne.

Disse dynamiske elementer i den politiske udvikling og i økonomien gør som nævnt, at den skarpe adskillelse mellem vertikal og horizontal udligning, der er en forudsætning for teorien om det frie forbrugsvælgs rationalitet, ikke altid eksisterer. Dermed bliver teorien om, at den »vertikale« indkomstudsning giver optimal nyttevirkning, hvis den er neutral, stærkt begrænset. Når den samfundsmaessige produktivitet er stigende, når prisniveauet stiger uforudset og med stigende vertikal indtægtsudligning, strækker teorien ikke til. Som alle liberalismens teorier er også denne teori opstillet under forudsætning af statiske forhold. Det er derfor ikke så mærkeligt, at også denne teori kommer til kort, når den ses i lyset af den dynamiske virkelighed.

12. Der findes endvidere sociale ydelser, der ikke falder indenfor det område, hvor spørgsmålet om forbrugsteoriens rigtighed eller urigtighed kan øve indflydelse på betingelserne for ydelserne eller disses højde.

a. Dette gælder for personer, der ikke er i stand til ved produktiv indsats at skaffe sig en indtægt, som de har ret til at disponere over. Den vigtigste gruppe er her *børnene*. En indtægtsudligning, der kan betragtes både som vertikal og horizontal, kan her sker gennem børnetilskud (eller børnefradrag). Begrundelsen for sådanne tilskud er naturligvis ikke, at forældre fordelingspolitisk har krav herpå, når de frivilligt har valgt at få et vist antal børn. Dette måtte indebære, at børnene medførte en større byrde, end hvis et tilsvarende beløb blev anvendt f. eks. til at holde bil. Selve denne tankegang er lige så meningsløs, som den er udbredt. Begrundelsen for børnetilskudene er af anden art. Hvad der er tale om, er en indtægtsudligning til fordel for børnene. Liberalismen har jo i sine betragtninger over det rationelle i visse indtægtsuligheder kun bygget på de aktivt handlende voksne samfundsborgere, medens børnene er glemt. Der kan være gode økonomiske grunde til, at personer, der er mindre effektivt arbejdende, skal have ringere indtægt end andre, evt. at visse personer må henvises til at leve af offentlig forsorg, men dermed har man ikke givet noget argument for, at dette med sin fulde styrke skulle gå ud over pågældendes børn, eller at børn skulle have en med søskendeantallet omvendt varierende levestandard. Børnene nyder normalt samme retsbeskyttelse i et samfund som voksne, og der er derfor også kun rimelighed i, at der med hensyn til indtægtsfordelingen tages hensyn til børnene. Dette kan ske, når der ydes børnetilskud, og navnlig når disse ydes i sådanne former, at man sikrer, at børnene får en fordel deraf, f. eks. som gratis skolegang eller når der ydes tilskud for børnerige familier i velegnede boliger. Dette hensyn til børnene er egentlig så nærliggende, at man undrer sig over, at det endnu ikke er forstået af børnetilskudenes kritikere.

Det følger af de her anførte synspunkter, at børnetilskud, børnefradrag og huslejetilskud til familier med børn for familier, der har så store indtægter, at børnenes leveforhold ligger over gennemsnittet, savner grundelse. Princippet i den danske lovgivning om, at børnetilskudet nedsættes med stigende indtægt, er derfor rigtigt. Såfremt man ophævede bestemmelsen om fradrag for børn i den skattepligtige indkomst og anvendte det derved indvundne provenu til større børnetilskud eller huslejetilskud til mindre bemidlede, børnerige familier, ville nutteværdien af det anvendte beløb stige.

Ved en vurdering af de specielle børnetilskud, der ydes derved, at vuggestue- og børnehaveydelser stilles til rådighed langt under produktionsomkostningerne, kommer andre betragtninger frem.

Om disse daghjem er til fordel for børnene afhænger af de foreliggende alternativer, f. eks. anbringelse af børnene hos slægtninge eller bekendte, anden privat anbringelse, ansættelse af huslig hjælp eller den udvej, at moderen undlader arbejde udenfor hjemmet. Nogen generel regel findes naturligvis ikke. Men det er mest sandsynligt, at det i familier med kun een faktisk forsørger (ufuldstændige familier) er vanskeligt at finde passende alternativer. Ikke desto mindre har ca. 80 % af enlige mødre i Århus med børn under 1 år ikke anbragt deres børn i vuggestue¹. Man ved ikke, om de 20 % er fristet af den billige pris til vuggestueanbringelse, hvilket normalt i sig selv er en dårlig anbringelse af børn sammenlignet med børn i privat dagpleje. Af enlige mødre med børn mellem 2 og 6 år havde kun halvdelen anbragt børnene i daghjem. Nogen sammenligning mellem denne og den anden halvdel findes ikke, men det må formodes, at de, der er anbragt i daghjem, lever under de bedste forhold. For enebørn i kvarterer uden legekammerater er børnehaver jo pædagogisk en fordel, og børn af enlige mødre er ofte enlige.

Ud fra disse betragtninger kan tilskudene til anbringelse af børn fra ufuldstændige familier betragtes som tilskud til fordel for børnene. Samtidig virker tilskudene normalt indtægtsudlignende.

Når det drejer sig om børn fra familier, hvor hustruen har udearbejde, kommer andre betragtninger frem. Her foreligger den mulighed, at moderen kan undlade arbejde, eller man kan antage huslig hjælp. Familiens indtægter er større, og der er ofte flere søskende i forskellige aldre. 28 % af de udearbejdende gifte mødre i Århus har anbragt deres børn i børnehave og 10 % i vuggestue. Det burde nærmere undersøges, om ophævelse af tilskudet til daghjem for denne kategori af forsørgerne ville stille børnene dårligere. Hvis dette ikke skulle være tilfældet, er der næppe grund til at yde tilskud i disse tilfælde. Det drejer sig jo her ikke om vertikalt indtægtsudlignende tilskud, men snarere om indtægtsulighedsforstærkende eller anti-

1. Jfr. Statistisk Kvartalsskrift, Forebyggende børneforsorgsinstitutioner i Århus, årgang 11, nr. 2, s. 38. Det kan bemærkes, at 40 % af disse enlige mødre ikke har arbejdeude.

sociale tilskud, idet familier, hvor begge forsørgere har udearbejde, normalt ligger over gennemsnitsindtægten. Dertil kommer, at tilskudet tilsyneladende virker tilfældigt, idet kun de nævnte 28 % af udearbejdende mødre benytter sig af tilbuddet, uden at man — som anført — ved, om der i disse tilfælde er særlige forhold, der taler for, at børnene har et særligt behov for daghjem. Ud over disse synspunkter kunne man nærmere betalingen på børnehaver og vuggestuer for gifte kvinder, hvis mand arbejder, mere til de faktiske udgifter, ca. 1300 kr. årligt for børnehaver og ca. 2700 kr. for vuggestuer, med adgang til at foretage moderationer, hvor særlige forhold gør sig gældende. De ved en sådan ordning frigjorte midler og kvalificerede personer kunne med større samfundsmaessig nytte indsættes på andre områder.

Også for hele *særforsorgen* gælder det — på samme måde som for børnene — at et forbrugsvalg ikke foreligger, og at alternativer til forsorgen ikke eksisterer.

b. De forskellige opfattelser af muligheden for at finde et objektivt mål for det frie forbrugsvalgs rationalitet er ligeledes uden betydning, hvor ydelsen betragtes som en produktionskostning og derfor afholdes af arbejdsgiverne og betales af forbrugerne. Dette er tilfældet med de *erstatninger, der udbetales for erhvervsulykke og erhvervssygdomme*. Hvor høje disse erstatninger skal være, er derfor alene et politisk spørgsmål, og der foreligger ikke noget valg med henblik på, at forbrugerne kunne tænke sig en anden anvendelse af de beløb, der over varepriserne betales til disse formål.

c. I de tilfælde, hvor en ydelse finansieres ved præmier, der pålægges på en sådan måde, at de virker skadeforebyggende, er spørgsmålet om det frie forbrugsvalg også udelukket. Indenfor *arbejdsløshedsforsikringen* kunne man pålægge arbejdsgiverne at udrede understøttelser til arbejdsløse en vis tid efter, at de er blevet afskediget, eller gøre præmien afhængig af beskæftigelsens svingninger i de enkelte virksomheder¹. Dermed ville man forøge den samfundsmaessige produktivitet. Overfor den resterende del af den mere kortvarige arbejdsløshed, væsentlig sæsonarbejdsløsheden, kan derimod teorien om det frie forbrugsvalg i princippet anerkendes. Denne del af understøttelsen skulle da bæres af den enkelte arbejder, der da kunne forsikre sig mod denne risiko uden stats- eller arbejdsgivertilskud og derigennem muligvis fristes til at virke for årskontrakter eller for en sæsonmidig lønpolitik. For den mere langvarige arbejdsløshed, der er bestemt af økonomiske faktorer af almindelig karakter (konjunkturarbejdsløshed eller strukturarbejdsløshed) og af individuelle forhold, som man ikke kan forsikre sig imod, nærmer man sig forsorgsopgaver, hvori ligger, at denne del af understøttelserne skulle betales fuldt ud af det offentlige, selv om en forsikringsform

1. Hele den amerikanske arbejdsløshedsforsikring finansieres efter disse principper af arbejdsgiverne uden bidrag hverken fra staten (statstilskud betragtes som socialism) eller fra arbejderne (arbejdertilskud betragtes som udtryk for reaktion).

kunne opretholdes. Der er altså kun for en vis del af sæsonarbejdsløsheden plads for anvendelse af teorier om det rationelle frie forbrugsvælg. Dertil kommer imidlertid, at en arbejdsløshedsunderstøttelse, hvis højde i en depressionsperiode er bestemt af det frie forbrugsvælg gennem ikke-subsidieret forsikring sandsynligvis vil blive lavere end den, man skulle tilstrebe, hvis arbejdsløshedsunderstøttelserne skulle have aktivitetsfremmende virkninger og dermed forøge den samlede produktivitet. Det frie forbrugsvælg kan altså under denne forudsætning føre til en formindskelse af samfundsnytten.

d. En yderligere forudsætning for, at der overhovedet kan foreligge fri forbrugsvælg, er, at det alternativ, man står over for, er reel og ikke blot formelt eller fiktivt. Når den almindelige socialpolitiske udvikling medfører, at forsorgshjælpen gøres mere human, vedrører valget for personer, der er sådan stillet, at indkomstbortfald betyder trang, kun om man ønsker hjælpen under mere behagelig form, f. eks. derved, at de slipper for transundersøgelsen. Et sådant til en vis grad fiktivt valg forelå forud for 1942 med hensyn til tilslutning til sygeforsikringen, idet ikke-forsikrede gennem kommunelægen fik en lige så god lægehjælp som de forsikrede, og behandlingen på hospitalerne er helt uafhængig af forsikringsforholdet. For at indføre en forskel bestemtes det i 1942, at sygehjælp skulle have fattighjælps virkninger (som forud for 1892). Bestemmelsen er dog nu ophævet.

e. Er handlingen tvungen, omfatter forbrugsvælget højst kvaliteten; har man f. eks. tvungen skolegang, der inkluderer ikke blot, hvad børnene skal lære, men også fastsætter lærernes kvalifikationer, skolernes hygiejniske indretninger o. s. v., vil alle væsentlige skoleudgifter hermed være kollektivt bestemt, ganske uanset finansieringsmåden. En vis mulighed for variation vil dog være til stede, men når hensyn tages til børnenes forhold, vil dette ikke være ønskeligt, såfremt denne kvalitetsændring går i negativ retning¹.

f. Endvidere spiller det frie forbrugsvælg ingen økonomisk rolle, når det vederlagsfri gode ikke er genstand for en efterspørgsel, der indenfor det spillerum, som her kommer i betragtning, reagerer på prisen. Dette gælder for en række ydelser, der er nødvendige for de pågældende, men i sig selv ubehagelige, f. eks. kirurgisk og anden behandling, der er forbundet med ubehag. Da lægerne ikke kan tænkes at ville variere disse ydelser kvalitet efter en eventuel betalingsevne, er der altså ud fra det frie forbrugsvælgs rationalitet intet til hinder for, at disse ydelser kan stilles gratis til rådighed for befolkningen. Det samme gælder for en del af hospitalsopholdet, men næppe for grænseopholdet, f. eks. på rekvalentesenthjem. De tanker, der er

1. En fuldt dækkende skoleafgift er iøvrigt et udmærket eksempel på, at de herhørende problemer har relation til andre og i visse tilfælde langt vigtigere forhold end de økonomiske. Hvis overklassen skulle betale de fulde skoleudgifter, ville dette medføre oprettelse af særlige skoler for overklassebørn, og noget sådant kan næppe tænkes at finde støtte i det danske samfund.

fremsat, om at indføre højere takster for hospitalsbehandling kan derfor ikke begrundes som middel til at hindre misbrug, som et frit forbrugsvalg skulle være et middel imod.

13. Efter de begrænsninger af problemområdet, der er foretaget i stk. 11 og 12, kan nu de indre eller psykologiske forudsætninger for det frie forbrugsvalgs rationalitet tages op til diskussion.

Som andre liberalistiske teorier er også teorien om det frie forbrugsvalgs rationalitet knyttet til forudsætningen om »the economic man«, den af alle matematiske økonomer tilbedte herre, hvis hele liv og virke er bestemt af rationelle regnestykker, der både forudsætter kendskab til rente og rentes rente beregninger og anvendelse af et passende antal andre matematiske formler. Sammenligner man imidlertid denne person og hans let overskuelige psykologi med den såre komplicerede og irrationelt virkende »real man«, må der også her komme fænomener frem, der ikke passer ind i den matematiske elegance.

a. Et af de vanskeligste problemer er her forholdet mellem den individuistiske og den kollektive mentalitet.

Til belysning af dette spørgsmål skal tages et eksempel hentet fra dagliglivet. Varmt vand ydes som bekendt i de fleste boligkomplekser gratis, d. v. s. der findes ingen varmtvandsmåler. Dette fører naturligvis til, at man ødsler med det varme vand, og resultatet bliver en betydelig forhøjelse af varme-regningen. Indfører man derimod varmtvandsmålere, viser det sig, at der finder en væsentlig nedgang sted i forbruget, hvilket er udtryk for, at de enkelte lejere, når de står overfor valget imellem udgiften ved at bruge mere varmt vand eller anvende deres penge til andet formål, foretrækker det sidste, idet de derved regner med at få større nytte. Man skulle altså ved at indføre varmtvandsmålere i en ejendom kunne forøge den samlede nytte af lejernes indtægter. Dette er helt i overensstemmelse med teorien om det rationelle forbrugsvalg. I et ejendomskompleks med 100 lejere foretog man nu en afstemning blandt lejrene om, hvorvidt de ønskede varmtvandsmålere indført. Det viste sig imidlertid, at kun 4 af lejrene stemte herfor. Foranstaltningen var altså vedtaget praktisk talt enstemmig, og lejrene havde fuldt kendskab til, at varmeudgifterne bliver fordelt over de enkelte lejere i forhold til huslejen. Ikke desto mindre vælger man en betalingsform, der formindsker den enkeltes såvel som den samlede nytte af den givne indtægt. Muligvis er dette et særligt tilfælde, der ikke beviser andet, end at der kan være et problem. Den særegne mentalitet, der her afslører sig, står måske i forbindelse med, at det drejer sig om ydelse fra et kollektivt anlæg. Tilsvarende opfattelse kan derfor træffes ved fordeling af udgifter til centralvarme, men kan næppe tænkes ved udgifterne til brændsel i kakkelovnsfyrede lejligheder (hvor man næppe kan blive enige om, at enhver har ret til at tage ad libitum fra en fælles kulkælder).

Om denne irrationelle økonomiske kollektivismus også øver indflydelse på befolkningens opfattelse af sociale gratis eller vederlagsbegrænsede ydelser, ved vi ikke meget. På de områder, hvor den irrationelle økonomiske mentalitet gør sig gældende, skulle altså et indgreb i det frie forbrugsvælg føre til større nytte, end hvis friheden opretholdes. En bestyrelse, der træffer beslutninger uden i det enkelte tilfælde at spørge lejerne, kan altså sikre en større nyttevirkning af deres indtagt. Når *Jørgen Pedersen* og andre taler om formynderstat, er det altid ud fra forudsætningen om, at der derved disponeres dårligere over borgernes indkomst, end hvis de selv træffer beslutninger, men det modsatte kan altså også være tilfældet.

b. En vigtig forudsætning for et rationelt forbrugsvælg er, at forbrugsvælget er frit i den forstand, at forbrugerne er genstand for en neutral ydre påvirkning. Hvis påvirkningen gennem reklame ensidigt leder forbruget i en bestemt retning, er forudsætningen for et rationelt individualistisk forbrugsvælg ikke til stede. Hvis der f. eks. blev anvendt samme beløb til at agitere for tilslutning til sygeforsikringen, som der nu anvendes for at få folk til at vælge mellem praktisk talt lige gode sæbemidler, ville man uden tvivl selv med et højere sygekassekontingent få en større tilslutning.

Dette spørgsmål om påvirkning af forbrugerne fører over til de tilfælde, hvor påvirkningen er så autoritativ, at den som hovedregel følges, således at forudsætningen for det frie forbrugsvælg af denne grund falder væk. Denne situation foreligger ved lægens råd til patienter, som disse normalt følger. Det er dog klart, at den omstændighed, at forskellige helbredsdydelser er gratis, letter det at følge lægens råd. Men er autoriteten stærk, opnår den ganske simpelt det frie forbrugsvælg, idet forbrugsvælget træffes af en anden person end den, der får fordelen.

c. I en række tilfælde er ydelsens form bestemt af, at de modtagende ikke har den fornødne viden til at afgøre om, hvad der tjener deres egne interesser bedst. De mange forskellige helbreds- og revalideringsforanstaltninger bygger herpå. Man tilbyder i stedet for at udbetale et bestemt beløb at give de skaderamte en helbredelse, omskoling eller uddannelse, der gør det muligt for pågældende at blive genindpasset i samfundet og tjene en så høj indtagt som muligt. Den omfattende viden om de muligheder, der foreligger på disse og lignende områder, kan man ikke forudsætte kendt af enhver, og den form for ydelse, der vælges, er derfor netop bestemt af ønsket om at nå et bedre resultat, end hvis det fri forbrugsvælg var bestemmende. Dette afslører tydeligt, at den liberalistiske forudsætning om, at den enkelte har en sådan klogskab, at han altid ved, lige så godt som specialister på de forskellige områder, hvad der tjener ham bedst, er urealistisk.

d. I visse tilfælde er endvidere det socialiserede forbrugsvælg en billigere metode at hidføre et resultat på end ved at anvende millionbeløb på oplysende reklame. Hvis det f. eks. er rigtigt, at skolebespisningen sikrer, at børnene

får det fornødne antal vitaminer og giver dem sundhedsmæssigt bedre spisevaner (om dette forhold har jeg ikke tilstrækkelig viden), så kan en skolebespisning være et billigere middel til at opnå disse formål end en kostbar offentlig oplysningsvirksomhed overfor mødrerne. Er den mængde af oplysning, man kan få ud i befolkningen, begrænset af folks opfattelseskapacitet, kan det være at foretrække at koncentrere oplysningen på områder, hvor denne ikke kan erstattes med andre midler til sikring af et bestemt resultat, og derfor benyttes tilskudsformen på andre områder.

e. Teorien om det frie forbrugsvalgs rationalitet bygger endvidere på en forudsætning om, at menneskene ikke blot ved valget imellem to goder i en given situation, men *også med hensyn til disse goders fordeling over tiden* *handler rationelt*. Hvis menneskene i deres livsindstilling er kortsynede, således at de ikke tillægger fremtidens behov tilstrækkelig stor vægt, vil man få en fordeling af folks indkomst i forhold til deres fortjenstmuligheder, der gør, at de bliver dårligere stillet f. eks. på deres gamle dage end gennem en anden mere langsigtet disposition, og den samlede sum af tilfredshed, de får af deres indtægt livet igennem, vil derfor blive mindre. Hvis de gennem skatter eller tvangspræmier tvinges til at betale f. eks. for deres egen alderdom, skulle dette indenfor visse grænser bidrage ikke til en formindskelse, men til en forøgelse af den nytte, pågældende har af sin indkomst livet igennem. Man mangler ganske vist målestokken for, hvor stor korrektion af de individuelle beslutninger man skal foretage, d. v. s. hvor højt aldersrenten skal sættes; og man kan derfor meget vel tænke sig, at den sættes så højt, at pågældende får mindre nytte af sin indtægt gennem livet, end hvis den var sat lavere (jfr. herom stk. 15). Men selve den omstændighed, at der gives en vis aldersrente, må altså for en betydelig del af befolkningens vedkommende medføre, at dette indgreb i det frie forbrugsvalg giver større udbytte, end hvis det frie forbrugsvalg var bestemmende.

f. Det frie forbrugsvalgs rationalitet bygger også på, at man har den rigtige opfattelse af *risiko*, og at man vurderer den neutralt, d. v. s. at man ikke systematisk regner med selv at komme til at høre til de heldige, der ikke rammes f. eks. af sygdom, ulykker eller lignende. Mange mennesker har imidlertid ikke kendskab til den objektive risiko, og der er en almindelig tilbøjelighed hos folk til at undervurdere den. Folk spiller jo i lotteriet, uanset at dette gennemsnitlig for alle spillere giver betydeligt tab. Når folk altså systematisk undervurderer livets risici, bliver resultatet deraf, at de i det lange løb får mindre udbytte af deres samlede indtægt, end hvis de havde lagt en neutral vurdering af risikoen til grund. Når det offentlige derfor griber ind og pålægger tvangskontingenter til dækning af udgifter og indtægtstab i tilfælde af sygdom og ulykke, vil man med denne afvigelse fra det frie forbrugsvalg bidrage til en forøgelse af den samlede nyttevirkning af en given indtægt.

g. Endvidere kan der foreligge tilfælde med konflikt imellem et rationelt frit forbrugsvælg og statsmagtens synspunkter, og hvor der derfor ikke kan være nogen mening i at tale om uheldige afvigelser fra det frie forbrugsvælg. Staten kan f. eks. mene, at folketallet bør forøges, og at man i den anledning bør give særlige børnetilskud eller andre lettelser for familier med børn. Selv om man ud fra teorien om det frie forbrugsvælgs rationalitet erkender, at der ikke kan være nogen grund til at yde tilskud til familier med børn, f. eks. over en vis indtægt (jfr. herom stk. 12 a), kan de meget store børnetilskud i Frankrig, hvis formål er at forøge befolkningstilvæksten, derfor ikke kritiseres ud fra teorien om det frie forbrugsvælgs rationalitet.

14. Når forbrugsvælget er frit, uden at forudsætningen for dets rationalitet er til stede, får man ikke blot for den enkelte, men også for samfundet som helhed uheldige konsekvenser. Hvis en patient f. eks. ikke får den rette kur og pleje og ikke underkaster sig nødvendig revalidering, kan han senere komme til at ligge samfundet til byrde eller være til besvær og ulempe for sine omgivelser. Helbredsforanstaltninger i videste forstand er altså normalt et middel til at reducere omkostningerne og bidrager derfor til en maximering af samfundsnytten. Til trods herfor har man ikke indført tvangsanstaltninger på alle områder. Ingen er forpligtet til at lade sig operere, og den eneste »sanktion«, der anvendes overfor den, der ikke underkaster sig revalideringsforanstaltninger, er, at han evt. udsætter sig for at miste invaliderenten (men vil kunne få understøttelse som kommunehjælp, hvis der foreligger trang). I stedet søger man at lokke patienter til den rette behandling og revalidering ved at gøre denne gratis. Denne fremgangsmåde respekterer den personlige frihed og kan betragtes som et middel til uden frihedsindgreb at opnå den besparelse for samfundet, som følger af en rationel sygdomsbehandling. Med en frivillig forsikringsordning ville forsikringsselskabet have tilsvarende interesse i helbredelse, men kun såfremt forsikringen dækker indtægtstabet som følge af sygdommen i tilstrækkelig lang tid.

Det fremgår af det, der er anført i stk. 11—13, at en meget betydelig del af vore sociale ydelser ikke blot er udtryk for en indtægtsudligning, der i sig selv bidrager til at forøge den samfundsmæssige nytte af nationalindtægten, men også er udtryk for, at man har søgt at korrigere for, at forudsætningerne for det frie forbrugsvælgs rationalitet i mange tilfælde ikke eksisterer. Dermed har man altså forøget den samfundsmæssige nytte af en given indtægt. Denne nyttetilvækst indtræder — indenfor de her nævnte grænser — uafhængig af, om borgerne har den fornødne viden om, hvorledes byrden fordeles, ja, det kan endog være den manglende viden herom, der gør, at man får en fordeling, der er i overensstemmelse med borgernes velforståede egeninteresser i *det lange løb*. Man kan derfor ikke i de her nævnte tilfælde an-

vende det *Vedel Petersen*'ske udtryk: »Jeg vil hellere have en cykle« med nogen mening. Dette spørgsmål behandles nærmere i det efterfølgende afsnit IV.

Hvis de ovenfor i stk. 11—13 omtalte situationer, hvor det frie forbrugsvælg ikke fører til det for den enkelte og for samfundet bedst mulige resultat, er udtymmende opregnet, følger heraf, at tilskud, der ikke finder sin begrundelse heri, må føre til en ikke-optimal nytteertilvækst (evt. til nytte-tilbagegang). De reducerede nyttevirkninger fremkommer 1) dels gennem de forbrugsoekonomiske virkninger, d. v. s. at produktionen og dermed de knappe produktionsfaktorer ledes i en retning, der giver mindre grænsenyte, end hvis et neutralt tilskud var givet; 2) dels gennem de fordelingsøkonomiske virkninger enten således at den vertikale eller interventionistiske indtægtsulighed skærpes eller udlignes mindre end ved anvendelse af en neutral tilskudsform eller af en anden fordeling af tilskudet end den benyttede; 3) dels derved at den horizontale indtægtsfordeling forskydes på en måde, der giver reduceret grænsenyte i det lange løb. Hele spørgsmålet kan anskues som et spørgsmål om at maximere grænsenytten både forbrugsoekonomisk og fordelingsøkonomisk indenfor den ramme, der er sat af graden af den vertikale indtægtsudligning, som ønskes gennemført.

Det følger således af teorien om det frie forbrugsvælgs rationalitet, at den specielle form for tilskud, der benyttes til lejere i nye og derfor dyrere lejligheder, d. v. s. at tilskudet beregnes på basis af lejlighedens areal, leder efterspørgslen i retning af større lejlighedsareal og bedre udstyr og derfor giver en mindre grænsenyte, end hvis tilskudet blev givet på neutral basis, f. eks. med et bestemt beløb pr. lejer uden hensyn til, hvor stor eller lille lejlighed pågældende person lejede. Nyttevirkningen kunne yderligere forøges, hvis tilskudet varierede omvendt med indtægten. Overgangen til en sådan neutral tilskudsform ligger dog sikkert udenfor de for den politiske fantasi tilgængelige græsgange.

Alle tilskud, der ydes som ret til at fradrage udgifter til nettoindtægten anvendelse til forskellige formål såvel som forsørgerfradrag og personfradrag, er anti-sociale, når skatten er progressiv. Man ville derfor få større nyttevirkning ved at erstatte disse fradrag med fradrag i skatten, navnlig hvis fradraget var aftagende med indtægtenes størrelse.

Vilkårlige tilskud giver ligeledes mindre grænsenyte, end hvis samme beløb blev fordelt til samtlige personer, der efter klare kriterier opfyldte behovsbetingelserne, hvilket i mange tilfælde vil indebære en fordeling omvendt på indtægtenes størrelse.

Om den påvirkning af den horizontale indtægtsfordeling, der finder sted gennem folkeforsikringen, henvises til stk. 15.

Ud over disse her nævnte områder vil den gennem den moderne velfærdsstat gennemførte vertikale, horizontale eller antiinterventionistiske udligning

som hovedregel medføre *ikke blot en forøget grænsenytte af den givne indtægts strøm, men også en optimal forøgelse*. Heri ligger, bortset fra de problemer, der nævnes i næste afsnit, den afgørende økonomiske vurdering af hovedtendensen i den moderne velfærdsstat.

IV. Gensidighedsproblemet og nyttebalanceen

15. Hvis en enkelt befolkningsgruppe får offentlig tilskud til en ydelse, vil dette altid give en nettofordel for pågældende gruppe, idet alle skattemedborgerne bidrager til betalingen. Det er derfor klog politik at forlange ydelsen forøget, og dette gælder hvad enten der derved sker en horizontal eller vertikal indtægtsudligning eller en bestående indtægtsulighed forøges. Det er derfor forståeligt, at politiken i et demokratisk samfund må blive præget af krav. Hvis imidlertid mange grupper får gennemført deres krav om øgede tilskud til særlige ydelser, kommer andre virkninger frem, end hvis kun en enkelt eller nogle få mindre grupper opnår disse fordele. Jo flere grupper der kommer ind under tilskudsordningerne, i desto højere grad kommer de enkelte grupper til at bidrage til finansieringen af tilskudene til de andre grupper. Den enkelte gruppens nettofordele bliver stadig mindre. Man kan tænke sig at nå den tilstand, hvor enhver gruppe i skatter betaler samme beløb til finansiering af andre gruppens tilskud, som de selv modtager i tilskud. Hvis tilskudene blev ydet som frie tilskud til indtægten (uden at være betinget af visse udgivers afholdelse), ville der åbenbart ikke for nogen gruppe indtræde hverken fordel eller gevinst ved ordningen (bortset fra en evt. udligning indenfor den enkelte gruppe). Hvis derimod tilskudene er betingede af udgifter til formål, hvor betingelsen for det frie forbrugsvælg er til stede (se herom stk. 11—13), og hvor tilskudene derfor betyder, at tilskudsbeløbet anvendes med ringere nytte, end hvis det var til fri rådighed, vil tilskudsordningen gennemsnitlig give tab. Den samfundsmaessige nytte af nationalindtægten er derved blevet mindre end det optimalt mulige.

Man fristes til at mene, at grunden hertil må være, at befolkningen ikke har den fornødne viden om byrdefordelingen og om tilskudenes forbrugsøkonomiske virkninger. *Jørgen Pedersen* har nu påstået, at denne manglende viden har ført til, at man over en bredere front har gennemført foranstaltninger, der overskridet, hvad der svarer til befolkningens velforståede egeninteresser. Han konkluderer derfor, at det, der foregår i velfærdsstaten, i virkeligheden er en slags bondefangeri¹.

Sproget mangler et enkelt rammende ord for den her beskrevne situation. Det bedste vil være at tale om et gensidighedsproblem. Ved at indføre betegnelsen bondefangeri indfører man også en politisk aspekt, som ikke ved-

1. Anf. st. s. 112.

rører fænomenet som sådan. Jørgen Pedersens betegnelse vedrører derfor egentlig ikke selve den formodede uvidenhed men måden, hvorpå denne uvidenhed er opstået eller benyttet. Betegnelsen må forudsætte, at uvidenheden er skabt af politikere, eller at den udnyttes af politikerne til eget formål. Den anklage, som ordet indebærer, rettes altså imod politikerne eller måske snarere mod selve det demokratiske system, der virker gennem forskellige politiske partiers konkurrence om vælgerne. Det skulle altså være en inhærent svaghed ved demokratiet, at partikonkurrencen fører til, at man lokker vælgerne ved subsidier og skjuler disse bagside. Velfærdsstaten skulle derfor have en af disse politiske forhold bestemt økonomisk slagside.

Inden hele denne påstand nærmere analyseres, skal der her gøres nogle bemærkninger om forudsætningerne for situationens indtræden.¹ Den ene forudsætning skulle som anført være borgernes manglende viden om den virkelige byrdefordeling, den anden, at få »af disse foranstaltninger er gennemført med enstemmighed«². Dette krav om tilstrækkelig viden og enstemmighed i befolkningen som forudsætning for at opnå den økonomisk bedst mulige balance mellem skatter og ydelser ligger på linie med Wicksell's² og Lindahl's³ teorier.

Opstilling af de to nævnte forudsætninger er imidlertid ikke udtryk for en særlig klar tankegang på dette område.

Tilskudsordningerne er jo gennemført ikke som et samlet sæt af foranstaltninger på en gang, men stykkevis op igennem tiden, og ved hver tilskudsordnings indførelse har der for de enkelte grupper været god grund til at søge dem gennemført. Problemet om de mulige gensidige virkninger dukker derfor først op, efterhånden som tilskudsordningerne har fået en mere universel karakter.

Den viden, der i så fald kræves, er meget omfattende, nemlig viden om, hvorvidt og i hvilket omfang der for de enkelte grupper af befolkningen er balance mellem alle vederlagsfri ydelser på den ene side og skatterne på den anden side. Beregninger herover er foretaget, men resultatet afhænger af en række delvis vilkårlige forudsætninger, og det er næppe muligt at give et svar, der er tilstrækkeligt klart til at være vejledende for de enkelte grupper i deres beslutninger om en yderligere expansion af tilskudsordningerne. Det udelukker dog ikke, at kendskabet til den skønsmæssige byrdefordeling ved nye foranstaltningers gennemførelse kunne øve indflydelse på visse gruppers overvejelser.

I denne forbindelse kan også henvises til det eksempel på forholdet mellem individual og kollektiv beslutning, der er nævnt i stk. 13 a (tilfældet med varmt vand i udlejningsejendommen). Om tilsvarende forhold gør sig gæl-

1. Anf. sted s. 111.

2. Se Wicksell: *Finanstheoretische Untersuchungen*, s. 76 ff.

3. Erik Lindahl: *Die Gerechtigkeit der Besteuerung*. Dritter Teil pag. 144 ff.

dende på andre områder, ved vi ikke. Men det afgørende er, at der findes områder, hvor man får et fra et individualistisk synspunkt uheldigt forbrugsøkonomisk resultat, selv om tilstrækkelig viden om byrdernes fordeling eksisterer.

Kravet om enstemmighed som middel imod de omtalte gensidige økonomiske virkninger synes at bygge på en unrealistisk tankegang. Der ses for det første bort fra, at tilskudsordninger kan indgå som led i politiske kompromisser, der yder andre grupper fordele på anden måde (f. eks. skattensættelse), og der behøver derfor ikke at være enstemmighed om tilskudsordningerne isoleret betragtet. Da de mange tilskudsordninger er gennemført til fordel for særgrupper (eller mindretal), kan den brede tilslutning disse ordninger har fået, kun forstås derved, at kompromisser er indgået. For det andet ser man bort fra den særlige politiske indflydelse, som grænsevælgerne har. Politikernes holdning er bestemt af hensyn til partiet, men i et demokratisk samfund er partiets opretholdelse og vækst meget stærkt afhængig dels af de i partiet indbyggede organisationer og dels af grænsevælgernes politiske holdning. Hvis man f. eks. får den opfattelse, at en vis større befolkningsgruppe er grænsevælgere, og at der kan finde store ændringer sted i deres afstemninger, hvis tilbud om særlige ydelser fremsættes, vil intet politisk parti have særlig lyst til at gå imod forslag af denne karakter. Man får derved en enstemmighed, der ikke behøver at svare til en tilsvarende enstemmighed blandt befolkningen, og som heller ikke giver nogen garanti for, at man får en fordeling af befolkningens indtægt, der er i overensstemmelse med selv et rationaliseret frit forbrugsvælg, men man får et mere tilfældigt resultat.

Det kan iøvrigt tilføjes, at praktisk talt alle sociale foranstaltninger er vedtaget enstemmigt¹, men deri kan altså ikke lægges de af Jørgen Pedersen fremhævede virkninger.

Efter disse betragtninger over gensidighedsproblemets teoretiske indhold og kritiken af de psykologiske og politiske forudsætninger for, at det kan komme til udfoldelse, kan der være grund til at prøve problemets indhold på den for de fleste teoretiske konstruktioner så bitre virkelighed.

Hvis de i stk. 11—13 nævnte forhold gør, at forudsætningen for, at et frit forbrugsvælg kan virke rationelt, ikke er til stede, er det ikke givet, at en kollektiv beslutning om tilskud — baseret på kendskab til byrdefordelingen — vil føre til det for pågældende gruppe i det lange løb bedste resultat (for så vidt og i det omfang dette kan bedømmes nogenlunde objektivt). En forsikring mod alderdom med ækvivalente præmier kan muligvis på grund af den systematiske undervurdering af fremtiden ikke gennemføres. Hvis der imidlertid findes en fejlagtig forestilling om, at en forhøjelse af folkepen-

1. Undtagelser findes kun i begrænset omfang for folkepensionens vedkommende, for skolebespisningen og ydelser på enkelte andre områder.

sionen betales af »de velstående« eller af arbejdsgiverne, kan dette føre til, at en forhøjelse gennemføres tvangsmæssigt. Netop den omstændighed, at forestillingen om udgifternes fordeling er forkert, kan have ført til et for pågældende gruppe i det lange løb bedre resultat, end hvis en rigtig forestilling om byrdefordelingen havde eksisteret. Teorien om, at den rigtige viden er forudsætning for det rigtige resultat, er derfor meget nøje knyttet til den rene liberalismes forudsætning om det frie forbrugsvalgs rationalitet. Hvor denne forudsætning ikke slår til, kan netop den fejlagtige viden være forudsætningen for at få den rationelle fordeling.

Som eksempel på tankegangen kan også anføres *sygeydelserne*, der omfatter praktisk talt hele befolkningen (også ikke-sygekassemedlemmer har jo adgang til hospitaler for en meget lav pris og gratis sundhedsplejersker). Hvis alle disse udgifter skulle betales af frivillige præmier, havde hele sygehjælpen næppe nået den udvikling, som tilfældet har været ved den delvis kollektive finansiering. Da imidlertid de subjektive forudsætninger for det fri forbrugsvælg (bl. a. den rette opfattelse og vurdering af sygdomsrisikoen) netop ikke findes fuldt ud på dette område, kan man ikke deraf slutte, at befolkningen på grund af en forestilling om, at tilskudet betales af de velstående, har expanderet ydelsen ud over, hvad de selv ville betale, såfremt de havde haft en rigtig opfattelse og vurdering af sygdomsrisikoen. Det kan netop være den muligvis forkerte opfattelse, at de velhavende betaler, der har bragt sygeydelsen i overensstemmelse med, hvad det frie forbrugsvælg ville have ført til, såfremt forudsætningen om dets rationalitet havde været til stede.

På den anden side giver det manglende kendskab til den virkelige byrdefordeling ikke nogen garanti for, at man virkelig når det »rationelle« resultat. Man kan meget vel tænke sig, at man overskrider dette punkt. Her er man dog ganske henvist til skøn. Som et eksempel, hvor sådanne tendenser muligvis kan gøre sig gældende, kan nævnes *folkepensionen*. Hvis udgiften til forhøjelse af folkepensionen overskrider, hvad man kunne antage, at en »bonus paterfamilias« med en »rationel« vurdering af fremtiden og med en normal indtægt ville være villig til at betale til sin alderspension¹ under forudsætning af rigtigt kendskab til fremtidig realindtægt og med forventet konstant prisniveau, vil forhøjelsen betyde et nytetal. Forskellige betragtninger tyder nu på, at forhøjelsen af folkepensionen faktisk overskrider, hvad folk ville have betalt individuelt, hvis de havde kendskab til finansieringen, d. v. s. hvad der ville være blevet følgen af et rationelt frit forbrugsvælg². Det er

1. Her ses bort fra rentefænomenet.

2. Se Betænkning om folkepensionen, Kbh. 1955, s. 164 ff. Når folkepensionen bliver så høj, som tilfældet var efter det svenske socialdemokratis forslag, at levestandarden bliver højere, efter at pensionen opnås, end i den produktive del af livet, bliver problemet i hvert fald aktuelt. Se *Jan Wallander*, Försörjningsbörda och framstegstakt i ett åldrande samhälle, Industriens utredningsinstitut: Industrien och förgubbeningen, Stockholm 1955, s. 19, hvor det er omtalt, at en pension på ca. 8000 kr. ækvivalerer en indtægt i den produktive alder på 23—24.000 kr.

derfor sandsynligt, at den systematiske undervurdering af fremtiden er blevet overkompenseret gennem de politiske kræfters virken. Disse vil altså under disse forudsætninger have formindsket den samlede nyttevirkning af nationalindkomsten.

I de hidtil anførte eksempler er der alene set på den horizontale indtægtsudligning i forbindelse med fejlagtige forestillinger om en dermed forbundet vertikal udligning. I praksis er imidlertid den horizontale udligning i et vist omfang forbundet med en faktisk stedfindende vertikal udligning. Dette rejser dog ikke nye problemer ud over de i stk. 10 omtalte, hvor det er anført, at hvis den horizontale indtægtsfordeling er rationel, så vil vertikalt udlinigende tilskud, der påvirker den horizontale indtægtsfordeling, give ringere nytte, end hvis tilskudet bliver givet i neutral form. Hvis der ved folken pensionens forhøjelse faktisk finder en horizontal indtægtsudligning sted, der overskridet, hvad der følger af fortidens forkerte vurderinger af den fremtidige udvikling af realindtægten (eller af prisniveauets udvikling) (se herom stk. 11), så er dette ikke et argument for folke pensionens forhøjelse, med mindre der ikke har foreligget anden politisk mulighed for den vertikale indtægtsudligning end netop gennem en forhøjelse af alderspensionen. I så fald er begrundelsen altså en politisk, ikke en realøkonomisk.

V. Huslejetilskud i et frit boligmarked

16. Tilbage står problemer i forbindelse med huslejereguleringen og tilskud til nyt boligbyggeri. Det er allerede anført (stk. 7 og 14), at selve huslejereguleringen gør, at tilskud til lejere i nyopførte boliger kan betragtes som en indtægtsudligning mellem lejere i nye og dyrere lejligheder og den øvrige befolkning. Men selv hvor en huslejeudligning er gennemført, findes der argumenter for tilskud til nybyggeri i en eller anden form. Dette bygger på, at den nuværende rentefod ikke er en i sagens natur liggende »produktionsomkostning« på samme måde som f. eks. arbejdsløn, men er en pris, der er bestemt af en række faktorer, der bunder i, at en bestemt økonomisk politik er blevet ført. Med en anden økonomisk politik kunne renten lige så vel være f. eks. $4\frac{1}{2}$ som $6\frac{1}{2}\%$. Med en sådan rente ville huslejen blive omrent af samme højde som den, der opnås med den nuværende rente $\div$ tilskud. Tilskudene betyder da blot, at man på et specielt område og ved en særlig ordning tilvejebringer den lavere rente, som også kunne gennemføres ad anden vej. Når tilskudet netop ydes på dette område, kan det betragtes som udslag af en større viden hos staten om de hygiejniske fordele ved at bo i gode lejligheder. Men argumentet er næppe holdbart. Dette argument gælder som tidligere anført kun med sikkerhed for børnenes vedkommende og kan derfor som anført under stk. 12 a begrunde huslejetilskud til *mindrebemidlede* familier med børn, der bebor forsvarlige

lejligheder. Begrundelsen for de generelle huslejetilskud er derfor af en anden art. Da renteudgiften i huslejen udgør 60 % af lejen, er huslejen den udgiftspost, der er mest følsom for renteændringer. En rentenedsættelse via tilskud på dette område vil derfor øve sterk indflydelse på det lønregulerende pristal og derigennem på nominallønningerne i landet¹. Man kan derfor betragte huslejetilskud — selv som normal foretakelse i et frit huslejemarked — som led i foranstaltninger til at holde nominallønningerne nede for derigennem at bidrage til opretholdelse af ligevægt på betalingsbalancen med de deraf følgende heldige virkninger på beskæftigelsen. Huslejetilskud er derfor under disse betingelser en beskæftigelsesforanstaltning.

Huslejetilskudet kan dog også betragtes som et middel til i et vist begrænset omfang at tilpasse lejlighedernes areal og udstyr til fremtidens betalingskraftige efterspørgsel. Da levestandarden hidtil er steget med 1½ — 2 % om året, vil boliger, der opføres nu, ikke svare til de krav, der stilles f. eks. om 50 år. Fuldt ud at tage hensyn hertil allerede nu ville betyde en stor belastning af nutiden til fordel for en mere velstående fremtid. Uanset at udgiften til ombygning og forbedring kan være meget stor, må det blive de kommende generationers sag at klare dette spørgsmål.

Er renten imidlertid i en vis periode ekstraordinær høj, kan det ikke være økonomisk rigtigt, at dette skal præge byggeriet i forringende retning, således at man derved får nogle årgange boligbyggeri, som kommer til at ligge under den almindelige standard. Man bør derfor gennem tilskud sørge for, at dette boligbyggeri projekteres så at sige på forventning om lavere rente. Sådanne tilskud skal ydes til selve boligbyggeriet for at sikre, at projekteringen indstilles på en lavere rentefod. Neutrale tilskud til lejerne i nye boliger vil virke langt svagere på lejlighedsareal og udstyr, som man netop ud fra disse synspunkter ønsker at påvirke.

VI. Sammenfatning

17. Ved at tilstræbe fuld beskæftigelse har velfærdspolitiken i en række lande bidraget til en forøgelse af den samlede nationalindtægt. Finanspolitiske midler har på forskellig måde suppleret pengepolitiske, og over statens budget har man i en række lande bidraget til opsparingen og investeringen. Gennem de vertikalt indtægtsudlignende foranstaltninger hidfører velfærds-politiken en betydelig forøgelse af nutten af den givne nationalindtægt. Det samme gælder for de indtægtsudligninger, der omfatter huslejetilskud (under forudsætning af huslejeregulering) samt børnetilskud.

Den del af indtægtsudligningen — hvad enten denne er vertikal eller horizontal — der finder sted gennem gratis eller vederlagsbegrenstede ydel-

1. Pristallet omfatter lønmodtagere og påvirkes derfor fuldt ud af huslejenesættelserne. Skatterne til finansiering af tilskuddene betales derimod af hele befolkningen.

ser, gør det teoretisk muligt, at der finder en nyttebegrænsende ændring sted i forhold til det optimale. En nærmere overvejelse viser dog, at det område, hvor man kan tale om frit forbrugsvælg, er begrænset, idet forbrugsvælgets formodede rationalitet bygger på en række forudsætninger om tilstrækkelig viden, rigtig vurdering af fremtid og risiko o. s. v., som ikke er generelt til stede, og at et stort antal tilskud og ydelser modvirker den af det frie forbrugsvælg under disse forudsætninger følgende forringende nyttevirkning. Dette plejer at blive overset i diskussionen. Iovrigt kan henvises til stk. 14.

Der kan ikke siges noget bestemt om, hvorvidt det manglende hensyn til de gensidige virkninger af tilskudsordningens finansiering har ført til en formindsket nyttevirkning. Det modsatte kan tværtimod være tilfældet, idet manglende viden supplerer manglende rationalitet i forbrugsvælget således, at et mere optimalt resultat opnås (se stk. 15).

Kritikken af velfærdsstaten har været præget af en manglende fordybelse af de anvendte begreber og utilstrækkelig præcisering af forudsætningen for en række ræsonnementer. Desuden har der været en tendens til at puste småproblemerne op og give dem en alt for dominerende plads i den samlede vurdering af velfærdsstaten. Men dette gør ikke, at man bør forbigå, at der kan findes negative tendenser, hvorfra de vigtigste er nævnt i det foran anførte. Enkelte andre kan også nævnes, men dette vil føre for vidt. Det ville være ejendommeligt om man kunne gå ud fra, at de 2,5 milliard kr., som gives ud til sociale formål, var anvendt således, at man på alle områder får størst nytte. Man kommer dog ikke meget videre alene ved disse teoretiske betragtninger. Først ved en mere omfattende *social forskning* bliver det muligt at trænge mere til bunds i velfærdsstatens økonomiske problemer. Det bør dog ikke forglemmes, at velfærdsstatens problemer ikke er begrænset til de økonomiske alene, men at menneskelige problemer har og i fremtiden vil få en stigende betydning i de samlede foranstaltninger.

PROBLEMSTILLINGER I VÆKST-TEORIEN¹

Af ANDERS ØLGAARD *

1. Indledning.

I efterkrigsårene er interessefeltet inden for den økonomiske litteratur på mange områder blevet forskudt fra korttids- til mere langsigtede problemstillinger. Baggrunden herfor kan findes i flere forhold: De relativt gunstige beskæftigelsesforhold har gjort det muligt at lade problemkredse ligge, hvor formålet »kun« er at diskutere mulighederne for fuld beskæftigelse, og i stedet koncentrere interessen om, hvilke former for fuld beskæftigelsespolitik der på længere sigt skaber baggrund for den største stigning i produktionen. Denne ændring indebærer bl. a., at investeringsproblemet snarere betragtes fra udbudssiden end fra efterspørgselssiden; man interesserer sig lige så meget for investeringernes betydning m.h.t. at forøge produktionskapaciteten som for deres efterspørgselsskabende, og dermed beskæftigelsesfremmende, virkning. — Samtidig har man efterhånden fået (brugbare) statistiske oplysninger for en længere årrække inden for en række områder.² Hermed er mulighederne for en empirisk analyse af langtidsudviklingen blevet forbedret. Dertil kommer, at interessen for de underudviklede landes problemer naturligt har ført til en øget interesse for strukturelle problemer; specielt har mange amerikanske økonomer diskuteret betingelserne for, at U.S.A. kan bevare sin nuværende position i den internationale økonomi.

1. Denne oversigt er et af de foreløbige resultater af en undersøgelse af den økonomiske udvikling i Danmark siden 1870. Dette arbejde er startet på initiativ af professor Simon Kuznets og muliggjort gennem støtte fra The Social Science Research Council.
2. Sådanne oplysninger foreligger endnu ikke her i landet i nogen lettliggengelig form, således som det f. eks. er tilfældet i Norge, jfr. det norske Statistiske Sentralbyrås *Statistiske Oversikter*, Oslo 1948. Statistisk Departement har imidlertid påbegyndt udarbejdelse af oversigter, der giver sammenlignelige tal for de vigtigste områder så langt tilbage i tiden som muligt. Det må håbes, at det ikke vil være for længe, før resultaterne af dette arbejde foreligger.

* Lektor ved Københavns Universitet.

Den vækst³, der påkalder sig interessen, er oftest defineret som stigningen i nationalindkomsten målt pr. indbygger, enten absolut eller relativt. Det karakteristiske for analysen bliver derfor, at den får en geærel og dynamisk karakter: Udviklingen gennem tiden i mængden af produktionsfaktorer (herunder arbejdskraften) kommer i centrum, og på grundlag heraf analyseres indkomststudviklingen under forskellige forudsætninger angående produktionsfaktorerne produktivitet. Den statiske analyse, som ellers på mange områder er den økonomiske teoris fundament, er hermed forladt.

Formålet med analysen kan være en undersøgelse af *betingelserne* for en dynamisk ligevægt, således at ændringerne i de forskellige faktorer sker i harmoni, idet ændringerne i den samlede efterspørgsel gennem tiden modsvares af en tilsvarende forøgelse af produktionsapparatet. Denne problemstilling drøftes i sidste del af denne artikel.

Hermed har man imidlertid blot skabt et udgangspunkt for en videregående analyse. Der kan f. eks. være grund til at undersøge virkningen af, at væksten bringes ud af balance, altså bl. a. en indbygning af de cykliske bevægelser i langtidsproblemstillingen.⁴ Og man kan med Myrdal⁵ fremhæve, at beskrivelsen af en række udviklingsproblemer, ikke mindst i forbindelse med produktionsudviklingen i underudviklede lande sammenlignet med de mere fremskredne, kræver ræsonnementer og modeller, der netop er karakteriseret ved, at der ikke er tendens til dynamisk ligevægt.

Karakteristisk for vækstprocesserne er deres kumulative karakter: Øgede investeringer skaber større indkomster og et større produktionsapparat, hvis udnyttelse igen danner grundlag for større indkomster, større investeringer o. s. v. Produktionsstigning danner således i sig selv det bedste udgangspunkt for yderligere vækst. Nogle eksempler herpå er givet nedenfor.

Vækst-litteraturens mål er således ambitiøst. Samtidig er der imidlertid endnu næppe skabt klarhed m. h. t. den mest hensigtsmæssige analysemetode. Man er ikke engang sikker på, at man kender de »strategiske variable«. Måske findes de slet ikke inden for de felter, økonomien traditionelt beskæftiger sig med, men derimod inden for sociologi, historie etc., og måske kan de slet ikke måles på nogen tilfredsstillende måde. (Hvordan skal man f. eks. måle den træghed i bevægeligheden inden for et samfund,

3. Den danske terminologi, der leder tanken hen på drivhuse, forekommer ikke særlig vellykket. Måske kan man få en idé til en bedre betegnelse fra den danske økonom, der hidtil har interesseret sig mest for disse problemer, professor Hans Brems? (Hans ansvar i denne forbindelse er ikke blevet mindre, efter at han i *Nationalekonomisk Tidsskrift* anvendte betegnelsen: ligevægtsvækstprocenten (1957 p. 167 fo.)).
4. Se herom f. eks. R. F. Harrod, *Towards a Dynamic Economics*, London 1948, især lecture 3 og 4.
5. Gunnar Myrdal, *Economic Theory and Underdeveloped Regions*, London 1957.

der opstår gennem skabelsen af »velerhvervede rettigheder«. Eller hvordan måles de »immaterielle« investeringer i form af øget viden og uddannelse⁶). Vækstlitteraturens eksistensberettigelse må da også snarere findes i, at de problemer, den søger at løse, forekommer meget påtrængende. — Hvad får man f. eks. ud af at investere her i landet?

Udgangspunktet for analysen kan med Haavelmo⁷ gives i et deterministisk oplæg: Indtil andet er bevist, må man gå ud fra, at menneskene i udgangssituationen er ens, og at der som følge heraf kan opstilles adfærdsmønstre, udtrykt i form af ligninger, der tilsammen danner en model, hvis løsning giver et udviklingsforløb gennem tiden. I principippet skulle en sådan model, hvis den blev tilstrækkeligt udbygget, kunne beskrive alle fænomener, således at f. eks. krigs ikke betragtes som en »udefra kommende begivenhed«, men forklares som en nødvendig følge af udviklingen. Haavelmo viser bl. a., at denne betragtningsmåde i hvert fald ikke nødvendigvis kan mødes med det argument, at udviklingen i praksis ikke kan indpasses i matematiske formler; hvis disse blot bliver en smule komplificerede, kan de beskrive et utal af forskellige forløb, især hvis adfærdsligningerne formuleres som stokastiske sammenhænge.

Hvorvidt man vil acceptere denne problematik bliver naturligvis tildels et filosofisk spørgsmål. I relation til vor nuværende viden kan Haavelmos problemstilling i hvert fald kun tages som en fjern ledestjerne. Den kunne føre til den praktiske konklusion, at en empirisk vækst-analyse bedst tager sit udgangspunkt i en undersøgelse af et materiale, dækkende en lang periode, under et, idet man søger at beskrive og forklare trend'en. En anden mulighed er imidlertid i første omgang at lægge hovedvægten på en »trin-efter-trin analyse«, jfr. Svennilson⁸. Ved sammenligning mellem forskellige par af tidspunkter kunne man på denne måde måske nå til en mere dybtgående analyse af samspillet mellem den samlede produktionsstigning, prisudviklingen og produktionsfaktorerne vandring mellem de forskellige produktionssektorer.

Sammenfattende kan man måske om vækstlitteraturen i dag sige, at selv om de mest relevante spørgsmål formentlig endnu ikke er stillet, og selv om det ikke er klart, om problemerne i første række skal løses ud fra økonomiske synspunkter, og selv om det ved langtidsanalyser er særlig vanskeligt at vælge de mest hensigtsmæssige *ceteris paribus* forudsætninger, og selv om det empiriske materiale ofte udnyttes meget hårdhændet (og utvivlsomt tit stærkere end forsvarligt), så er de problemer, man søger at belyse,

6. Dette sidste spørgsmål er nærmere drøftet nedenfor.

7. T. Haavelmo, *A Study in the Theory of Economic Evolution*, Amsterdam 1954.

8. Ingvar Svennilson, *Growth and Stagnation in the European Economy*, ECE, Geneve 1954, især Ch. I.

meget centrale. Der arbejdes da også med vækstproblemer inden for mange kredse, såvel blandt »verbaløkonomer« som blandt »matematikere«, samtidig med, at de gængse statiske ligevægtsræsonnementer på en lang række felter tages op igen i dynamisk belysning.

Til illustration af, hvorledes man i øjeblikket på generel basis studerer vækst-problemerne, skal i det følgende omtales to centrale værker, nemlig W. A. Lewis' bog⁹ og Domar's essay-samling.¹⁰ Ud over emnet har de to bøger ikke meget til fælles. Lewis søger gennem en bred, verbal beskrivelse at sammenfatte alle de forhold, der må formodes at have betydning for, om og i bekræftende fald hvor hurtigt produktionen pr. indbygger stiger. Domar derimod koncentrerer sig om kapitalapparatet og ændringerne heri (investeringerne) og søger med udgangspunkt heri at opstille matematisk formulerede vækst-modeller.

II. Vækstanalyse med empirisk udgangspunkt (Lewis).

Lewis præciserer i forordet formålet med sin bog: at give »ikke en teori, men et landkort«, hvor han har sat sig som opgave at registrere de geografiske formationer og bygningsværker, som findes på den økonomiske væksts område.

Allerede ved en gennembladning af bogen får man et indtryk af, hvad forfatteren har været interesseret i. Der er ikke et diagram, ikke en formel (!), knap nok en tabel og ingen fodnoter. Litteraturhenvisningerne er samlet efter hvert kapitel, som det ofte er tilfældet i elementære lærebøger, og som en sådan er bogen nok tænkt: en indføring i vækstproblemer, beregnet for økonomer. Baggrunden for fremstillingen er ikke nogle få udvalgte samfundsformer; tværtimod har målet været at give en i det væsentlige kvalitativ behandling af problemerne både i lande med højt og lavt indkomstniveau, i lande med forskellige forudsætninger m. h. t. klima og naturgivne resourcer, i lande med forskellige institutionelle forhold, og samtidig at belyse både aktuelle og historiske aspekter. Dertil kommer, at analysemetoden ikke blot er økonomisk; forfatteren understreger tværtimod nødvendigheden af at forsøge sig både som historiker, sociolog etc. — og gør det.

At sætte sig et så omfattende mål med en bog må i sig selv gøre enhver læser målløs. Den kundskabsmængde, forfatteren har haft at øse af, er imidlertid imponerende. Det vil da også i denne forbindelse nærmest have karakter af »komma-retning« at pege på, at forfatteren tror, at Danmark ikke afholder forsvarsudgifter (p. 396), og at hans ret negative konklusioner

9. W. A. Lewis, *The Theory of Economic Growth*, London 1955. 454 sider. Pris 30 sh.

10. Evsey D. Domar, *Essays in the Theory of Economic Growth*, New York 1957. 272 sider. Pris \$ 4.50.

m. h. t. andelsbevægelsens betydning inden for landbruget (f. eks. p. 65) som bekendt ikke bekræftes af de danske erfaringer.¹¹

Spørgsmålet om, hvorvidt økonomisk vækst overhovedet er ønskelig, er betragtet som faldende uden for bogens rammer. Nogle bemærkninger herom er dog gjort i et appendix. Lewis' hovedsynspunkt er, at indkomststigning (i hvert fald inden for visse grænser) er ønskelig, først og fremmest fordi den enkelte borgers herved får flere muligheder for at vælge, både m. h. t. be- skæftigelse, arbejdstid og måden at tilbringe fritiden på. Derimod drøftes næsten ikke det åbne samfunds mere håndgribelige problem: hvorvidt produktionsstigning er nødvendig, fordi økonomisk vækst med dertil hørende effektivisering af produktionsapparatet er en betingelse for at kunne opret- holde en konkurrencedygtig eksport.

Arsagerne til produktionsstigning pr. capita finder Lewis især i tre for- hold: dels viljen til at økonomisere (altså leve op til forudsætningen om gevinstmaximering), dels forøgelsen af den menneskelige viden og anvendel- sen af disse kundskaber, samt endelig forøgelsen af kapital pr. indbygger.

Spørgsmålet om *viljen til at økonomisere* fører forfatteren vidt omkring. Forskellige religioners indflydelse på menneskenes timelige interesser om- tales, idet det understreges, at de religiøse magtfaktorer næsten altid søger at opretholde status quo. Det drøftes desuden, hvorfor nogle mennesker er mere indstillet på at arbejde end andre, hvilken betydning det har, om driftsherrerne er socialt ansete, hvilken livsform de besiddende foretrækker, etc. — Specielt er forfatteren interesseret i, hvilke institutionelle forhold der virker mest fremmende på produktionen, spændende fra betydningen af, om et land er en »søfarernation«, til spørgsmålet om monopolene. Til disse sidste indtager Lewis det klassiske, skeptiske standpunkt: de virker kon- serverende, hæmmer konkurrencen og er derfor som hovedregel uheldige, specielt fra et vækst-synspunkt. Der kan jo imidlertid anføres argumenter herimod, f. eks. at monopolene har finansielle resourcer til at gennemføre omfattende investeringer, og at de har forudsætninger for at drive forskning i stor stil. Dertil kommer, at de meget store virksomheder i langt højere grad end de små »mængdetilpassere« vil anse det for en nødvendighed at gøre brug af forskning.¹² Disse synspunkter tillægger Lewis kun begrænset værdi, uden at hans argumentation virker særlig overbevisende. — Om virk- ningen af en centraliseret økonomi fremhæves, at i underudviklede lande har en autoritær styreform formentlig bedre muligheder end en demokratisk for at fremkalde økonomisk vækst, men netop her trænger det problem sig

11. Dette gælder i hvert fald fsv. angår landbrugets produktion. Med hensyn til differen- tiering af den færdige forbrugsvare i forbindelse med salgsarbejde er andelsbevægelsens muligheder måske mere begrænsede.

12. Jfr. J. K. Galbraith, *American Capitalism, The Concept of Countervailing Power*, Cam- bridge, Massachusetts 1952, Ch. VII.

på, at »most governments are, and have always been, corrupt and inefficient«. (p. 83).

Forfatteren understreger flere gange vækst-problematikkens centrale placering i forhold til fordelingssynspunktet: Hvis indkomsten blot vokser 2 % årligt, vil der efter 10 års forløb være over 20 % mere at dele, og hermed vil man have meget større mulighed for at hæve de lavere indkomstgruppers levestandard end ved en nok så vidt drevet fordelingspolitik i forbindelse med et konstant indkomstniveau¹³. For at skabe det bedst mulige »vækst-klima« lægger Lewis megen vægt på at sikre mobilitet og hindre, at der opstår velerhvervede rettigheder. Jo større mobilitet, der er i et samfund, jo lettere vil de »schumpeterske innovatorer«, som tillægges en helt afgørende betydning, få mulighed for at komme til at virke i overensstemmelse med deres evner, for iflg. Lewis er »great entrepreneurs born, not made«. (p. 197).

Mobiliteten har også betydning i andre relationer. Jo større arbejdskraftens faglige og geografiske bevægelighed er, jo lettere vil det således være at øge produktionen inden for de områder, hvor expansionsmulighederne er størst. Samtidig virker en almindelig produktionsstigning i sig selv mobilitetsfremmende, idet den skaber en høj beskæftigelsesgrad samtidig med, at nye muligheder for beskæftigelse hele tiden opstår. Risikoen ved at blive arbejdsløs reduceres hermed. Denne »selvforstærkende vekselvirkning« mellem mobilitet og vækst er et karakteristisk eksempel på et dynamisk, kumulativt forløb. Hvis omvendt expansionstakten er meget lav, vil mobiliteten blive reduceret, hvilket efter gør det vanskeligt at øge produktionsstigningen. Et eksempel herpå er udviklingen i Frankrig, jfr. ECE's undersøgelse.¹⁴ — Men iøvrigt behøver man sikkert ikke at gå uden for Danmarks grænser for at finde illustrationer til disse synspunkter. Det danske arbejdsmarked er formentlig velegnet i så henseende.

Om den stadige forøgelse af den *mængde viden*, der står til samfundets rådighed, fremhæver Lewis, at igangsættelsen af systematisk forskning med henblik på løsningen af konkrete problemer er af relativt ny dato. De store opfindelser i det 18. og 19. århundrede, dampmaskinen o. s. v., blev skabt af folk uden videnskabelig træning. I dag er forskningen derimod i højere grad sat i system. Anvendelse af produktionsfaktorer inden for forskningen adskiller sig derfor måske ikke så meget fra iværksættelse af »materielle« investeringer. Løsningen af en lang række forskningsopgaver bliver simpelthen et spørgsmål om, hvorvidt man er villig til at finansiere den nødvendige forskning; dette betyder bl. a., at man ad politisk vej kan og bør tage stilling til forskningens omfang, bl. a. ud fra økonomiske synspunkter.

13. En uddybning af dette synspunkt findes i P. Wiles, »Growth versus Choice«, *Economic Journal*, Vol. LXVI, June 1956.

14. *Economic Survey of Europe in 1954*, Geneva 1955, Ch. 7.

Forfatteren sondrer mellem grundforskningen, anvendelse af grundforskningen på konkrete problemer (målforskning) og endelig den konkrete udformning af de produktionsprocesser m. v., som skal omsætte målforsknings resultater i praksis. *Grundforskningen* foregår i de fleste lande især ved universiteter o. l. En intensivering heraf bør man iflg. Lewis overlade til de økonomisk stærkeste lande, hvis man vil udnytte sin forskerstab mest effektivt. Årsagerne hertil er dels, at grundforskningen, i hvert fald i perioder, kan medføre betydelige udgifter uden større resultater, men især, at resultaterne efter almindelig tradition bliver frit tilgængelige, når de foreligger.

Lewis' syn på grundforskningen vil man nok ikke altid kunne få accepteret fra universiteternes side. Dels kan man fremhæve, at det ofte i praksis vil være vanskeligt at gennemføre sondringen mellem grundforskning og målforskning. Dels kan man hævde, at »målforskere« oftest får den bedste uddannelse som »grundforskere«, og at selv grundforskningen kun ud fra et meget abstrakt synspunkt er universel; forskellige samfundstyper vil således i mange relationer have brug for grundforskning af forskellig karakter. — Nu er det jo ikke Lewis' tanke, at grundforskning *kun* skal finde sted i de »store« lande. Man vil overalt have et behov for i hvert fald at kunne følge med i resultaterne fra udlandet, og med dette i erindring kan Lewis' argumentation næppe helt afvises.

Målforskningen må have en forskellig karakter, alt efter hvilke problemer man står overfor; den bliver således ikke »international« i samme grad som grundforskningen. Det er derfor vigtigt at fremme den, også i lande med begrænsede resourcer, og måske især i form af »team-work«. Hvorledes målforskningens resultater derefter *realiseres i praksis*, er et spørgsmål, som stort set må overlades til de enkelte virksomheder. Lewis mener, at det ikke mindst er på dette område, at aktiviteten har svigtet i England. — Man kunne tilføje, at en af årsagerne til den stærke produktivitetsstigning inden for det danske landbrug sikkert har været, at effektiv konsulentvirksomhed etc. har gjort det muligt for de enkelte bedrifter hurtigt og effektivt at drage fordel af målforskningens resultater.

Når Lewis' behandling af den videnskabelige forsknings betydning er omtalt relativt udførligt, skyldes det dels, at der i slutningen af denne artikel skal gøres et forsøg på at indpasse de tekniske fremskridt i en vækstmodel. En anden årsag er, at forfatterens problemstilling formentlig er af interesse i forbindelse med den debat omkring forskningens vilkår her i landet, som for tiden foregår med udgangspunkt i atomforskningen¹⁵.

Hvor meget bør et samsfund da anvende på forskning? Selv om en »opti-

15. Man kan måske på det sidste område især undre sig over, at de kræfter, der søger at skabe et nordisk samarbejde inden for atomforskningen, øjensynligt især har koncentreret sig om grundforskningen.

mal« forskningsrate naturligvis ikke kan udledes, mener forfatteren, at selv underudviklede lande bør anvende $\frac{1}{2}$ —1% af nationalindkomsten hertil. Et sådant tal skal naturligvis ikke tages alt for højtideligt, bl. a. fordi ensartede opgørelser af »forskningsrater« i forskellige lande vil være overordentlig vanskelige at foretage. Alligevel er det i denne forbindelse ikke uden interesse, at Akademiet for de tekniske Videnskaber har beregnet det tilsvarende danske tal til kun 0,2 %.¹⁶ (Heri er dog kun medregnet den teknisk-naturvidenskabelige forskning.)

Lewis' behandling af sammenhængen mellem økonomisk vækst og størrelsen af *kapitalapparatet* samt ændringerne heri (investeringerne) beskæftiger sig især med de underudviklede lande. Disse landes hovedproblemer er iflg. Lewis at øge nettoinvesteringssiden fra 5 % eller derunder til over 10 %, svarende til, hvad der et det normale i de mere udviklede lande. Det rejser spørgsmålet om at skaffe produktionsfaktorer, som måske slet ikke findes (ikke mindst kvalificeret arbejdskraft) samtidig med, at investeringerne må finansieres. I denne forbindelse understreges, at investeringerne ikke blot virker *efterspørgselsforøgende*. Når de er fuldført, foreligger der en forøgelse af produktionsapparatet, som muliggør en øget varetilgang og dermed et mindre inflationspres.

Forudsætter man en given teknisk viden, vil den *årlige* produktionsstigning som følge af en investering til en bestemt værdi normalt være lavere, jo større levetiden er for det produktionsmiddel, der er skabt af investeringen. Omvendt vil investeringer med kort levetid give mulighed for en relativt stor årlig indkomststigning pr. investeret krone. Hvis den samlede efter-spørgsel i et samfund tenderer mod at overstige varetilgangen, vil hensynet til den samfundsøkonomiske balance derfor tale for at iværksætte investeringer med relativt kort levetid. En sådan fremgangsmåde vil være så meget mere velbegrundet, som der ofte vil være en tendens til at undervurdere den tekniske udvikling og den ændring i de relative priser, der gør sig gældende, efterhånden som samfundet udvikles. Disse ændringer vil bevirke, at kapitalapparatet hurtigt vil vise sig at være uhensigtsmæssigt indrettet. — Denne morale er måske ikke uden interesse med henblik på investeringsproblemets her i landet.

I forbindelse med spørgsmålet om den indenlandske finansiering af investeringerne er det i bogen et grundlæggende synspunkt, at opsparingskvoten for det enkelte individ er bestemt af erhverv nok så meget som af indkomstens størrelse. Således vil driftsherrerne i det industrialiserede samfund normalt opspare en relativt stor del af deres indtægter, samtidig med at det er denne gruppe, på hvis initiativ investeringerne finder sted. Den feudale

16. Rapport fra det Nordiske økonomiske Samarbeidsutvalg, *Nordisk økonomisk Samarbeid* (norsk udgave), bind 3, Oslo 1957, p. 214.

overklasse i de underudviklede lande vil måske heller ikke anvende hele deres indkomst til »øjeblikket forbrug«, men resten vil blive anvendt til køb af ædle metaller og varige forbrugsgoder, indrettelse af paladser etc.; der finder således ikke en opsparing sted, som kan danne basis for en forøgelse af kapitalapparatet. Da også opsparingskvoten i de øvrige erhverv er begrænset, er hovedårsagen til de indenlandske finansieringsvanskærligheder i de underudviklede lande, at driftsherreindkomsterne her betyder for lidt.

Den nøgleposition, som Lewis således tildeler driftsherrerne i forbindelse med spørgsmålet om økonomisk vækst, fører naturligt til, at han anbefaler en finanspolitik i de underudviklede lande, der skåner driftsherrerne, især da hvis formålet med finanspolitiken er af indkomstomflyttende karakter.

Ved siden af de begrænsede indenlandske finansieringsmuligheder er der jo imidlertid også de udenlandske. Lewis fremhæver, at når disse har vist sig utilstrækkelige, skyldes det bl. a., at de direkte investeringer fra udlandet hyppigst er koncentrerede inden for enkelte sektorer i de underudviklede lande (især eksporterhverv), og at institutionslånene (Interbanklån etc.) kun dækker de direkte importudgifter i forbindelse med de pågældende investeringer. Man vil derfor kun sjældent kunne få støtte fra udlandet til finansieringen af den offentlige anlægsvirksomhed, boligbyggeri, skoler etc., investeringer, der i alt oftest modsvarer omkring halvdelen af det samlede investeringsomfang. At der i øjeblikket ikke kan skimtes nogen konstruktiv løsning på dette problem, er jo kun alt for velkendt.

Lewis' fremstilling er stærkt præget af Nurkse's bog.¹⁷ Det gælder diskussionen om »disguised unemployment«, der viser sig ved, at man kan flytte beskæftiget arbejdskraft bort fra en sektor (landbruget), uden at sektorens produktion formindskes; grænsepunktiviteten for de pågældende arbejdere er altså nul. Lewis hævder (p. 327), at dette gælder for en fjerdedel af de indre, der er beskæftiget inden for landbruget. Også Nurkse's understregning af betydningen af »balanced growth«, således at alle landets sektorer udvikles i harmoni, genfindes.¹⁸

I sin omtale af *befolkningsudviklingen* fremhæver Lewis, at den synes at følge et bestemt mønster i de fleste lande. Efter en periode med en relativt konstant befolkning (høj fødsels- og dødshyppighed) sætter befolkningsstigningen ind, oftest som følge af et fald i dødeligheden, forårsaget dels af bedre ernæringsforhold, dels af forbedringer i de sundhedsmæssige tilstande.

17. Ragnar Nurkse, *Problems of Capital Formation in Underdeveloped Countries*, Oxford 1953.

18. Lewis' og Nurkse's synspunkter er på disse områder ikke almindeligt accepterede. Således har Jacob Viner og Gottfried Haberler udtrykt skepsis, se f. eks. Haberler, »Critical Observations on Some Current Notions in the Theory of Economic Development«, *Scritti in onore di Giuseppe Ugo Papi*, Milano 1957.

Denne stigning tager først af, når fødselshyppigheden falder tilsvarende. Hvorfor fødselshyppigheden går ned, ved man ikke meget om. Lewis kan ikke finde bedre forklaring, end at årsagen er den mindskede dødelighed. Denne gør sig ikke mindst gældende i forbindelse med børnedødeligheden. Færre fødsler repræsenterer i denne situation den eneste mulighed for at undgå en forøgelse af en i forvejen stor børneflok. Hvor hurtigt fødslernes antal går ned, beror bl. a. på, hvorvidt man kan få befolkningen til at forstå, at man med færre børn får råd til at anskaffe goder, som man ellers ikke havde haft mulighed for at erhverve sig.

Når befolkningspresset er så voldsomt i de underudviklede lande i øjeblikket, hænger det sammen med, at nedgangen i dødeligheden er sket langt hurtigere, end da den samme proces udspillede sig i Europa. Man har eksempler på, at befolkningen i underudviklede lande vokser med 3 % årligt. — Men selv om stigningen reduceredes til 1 % årligt, svarende til udviklingen i flere vesteuropæiske lande i dette århundrede, kunne denne tendens naturligvis ikke fortsætte til evig tid. (Som eksempel på, hvad der kan komme ud af rentesregning, nævner Lewis, at hvis jordens befolkning vokser med 1 % årligt, vil der om godt 1.000 år kun være 1 m² pr. individ. — Imidlertid må man jo nok gå ud fra, at en tilpasningsmekanisme har gjort sig gældende forinden og fremkaldt stagnation!)

Også m. h. t. de knappe forråd af råstoffer vil sådanne tilpasningsmekanismer formentlig gøre sig gældende. Efterhånden som forekomsterne udnyttes, vil priserne på de pågældende råstoffer stige, hvorved afsætningen dæmpes, samtidig med at tilskyndelsen til at iværksætte forskning med henblik på at finde egnede substitutter øges. Lewis mener derfor ikke, at man skal drive pessimismen alt for vidt på dette område.

Det er altid svært i et kortfattet referat at yde fuld retfærdighed over for en bog, der giver en oversigt over en omfattende problemkreds, og som i den forbindelse indeholder et væld af synspunkter, selv om mange af dem ikke er revolutionerende. Det meget brede sigte, bogen har taget, må nødvendigvis føles som en svaghed, fordi behandlingen af mange emner ikke kan undgå at blive meget ufuldstændig (her savner man fodnoterne), og fordi de mange forskelligartede problemer gør fremstillingen noget diffus. Fortsætter man imidlertid læsningen til den bitre ende, har man måske ikke fået et overblik over problemerne — snarere tværtimod — men man har fået et stærkt indtryk af, hvor komplicerede og uensartede de er. Samtidig har man følt sig i godt selskab, og det er ganske væsentligt, når emnerne ofte fører langt ind på områder, hvor man nærmer sig etiske og politiske vurderinger. Bogen giver således en god ballast, når man søger at angribe vækstproblemerne fra den modsatte side, idet man tager sit udgangspunkt i de enkle vækstmodeller og dermed nødvendigvis må akceptere en række forenklende ceteris

paribus forudsætninger. Der har i de senere år været gjort en række forsøg på at formulere og analysere sådanne vækstmodeller, oftest ved hjælp af matematiske hjælpemidler.

III. Vækstanalyse med udgangspunkt i vækstmodeller (Domar).

Et godt udgangspunkt for en omtale af nogle af de problemer og resultater, som dette »model-arbejde« har ført til, er E. D. Domars artikler, publiseret — især i *American Economic Review* — i tiden fra 1944 op til 1953. De vigtigste af disse artikler har Domar samlet og udgivet i bogform sidste år. Nu anmelder man jo normalt ikke tidligere offentliggjorte artikler, men da Domars tanker nappé har fået den udbredelse herhjemme, som de fortjener, skal der i det følgende søges rådet bod derpå, nu da en anledning hyder sig ved fremkomsten af hans artikelsamling.

Først dog nogle almindelige bemærkninger i forbindelse med bogen. Den står som resultat af en arbejdsmetode, som — forhåbentlig — vinder større og større udbredelse, nemlig at resultaterne af en forskningsindsats gøres tilgængelig i form af artikler, efterhånden som de foreligger. Diskussionen på basis af artiklerne kan herved i sig selv støtte det videre arbejde, samtidig med at forfatteren slipper for nødvendigvis at skulle begynde med at springe over, hvor gærdet er højest, og udpensle sine ideer i et omfangsrigt værk.

I de tilfælde, hvor resultaterne bliver så frugtbare som Domars, er der god grund til at samle artiklerne i en bog, således som det her er sket. Ved en samlet gennemlæsning af artiklerne får læseren lejlighed til at holde »kunstnerens værksted« under observation og får således et indblik i, hvordan forfatteren gennem tiden uddyber de ideer, der oprindelig førte ham ind på vækstproblemerne, således at hans »værktøj« kan finde anvendelse på stadigt mere komplicerede problemer.

Det forhold, at bogen diskuterer vækstmodeller i matematisk uformning, skal ikke afholde ikke-matematikere fra at gå i lag med den. Domar kan nemlig den kunst at give en verbal fortolkning af sin fremgangsmåde og sine resultater, således at også vi andre kan forstå problemerne. Denne indsats for at bygge bro over det kunstige skel mellem »verbaløkonomer« og »matematikere« kan næppe vurderes højt nok. (At alle beviser etc. er placeret i appendix, så også de sagkyndige kan få svar på deres spørgsmål, er naturligvis kun en ekstra dyd.)

Domars arbejde giver desuden en interessant illustration til spørgsmålet om koordinering af forskning tværs over grænserne. De grundlæggende ideer blev oprindelig udviklet af R. F. Harrod i en artikel i 1939.¹⁹ Den kendte Domar imidlertid ikke, da han i 1947 publicerede sin første artikel om de samme problemer. Til gengæld var Harrod, da han uddybede sine

19. R. F. Harrod, »An Essay in Dynamic Theory«, *Economic Journal*, Vol. XLIX, March 1939.

synspunkter i 1948,²⁰ ikke klar over Domars arbejde. Først på dette tidspunkt synes de to forfattere at være blevet klar over hinandens eksistens.

Udgangspunktet for Domars artikler er, at mange af de konklusioner, man ud fra statiske ræsonnementer når frem til og derefter anvender på foreliggende problemer, viser sig at være uholdbare, når samfundet er i vækst. Hans første artikel: »The Burden of Debt and the National Income« (fra 1944) er et typisk eksempel herpå. Baggrunden var den debat, der allerede mod slutningen af krigen foregik i U.S.A. om, hvordan man skulle undgå arbejdsløshed efter krigens afslutning. En af mulighederne var at stimulere efterspørgselen i samfundet gennem underskud på de offentlige finanser. Imod en sådan politik anførtes imidlertid, at den ville føre til en stadigt stigende offentlig gæld, således at større og større transfereringer ville blive nødvendige i forbindelse med forrentningen af gælden. Indkomstskatterne til dækning af renteudgifterne ville derfor vokse og efterhånden »kvæle« U.S.A.'s økonomi. Heroverfor fremhæver Domar, at denne konklusion er baseret på antagelsen af et konstant indkomstniveau. En sådan forudsætning virker umiddelbart noget ejendommelig, hvis der i samfundet sker nettoinvesteringer; herved øges produktionsapparatet og giver således mulighed for produktionsstigning og dermed øgede indkomster. Og hvis man forudsætter, at produktionen i samfundet øges med en bestemt procent årligt, at forrentningen af den offentlige gæld sker til en bestemt rentefod, og at det offentliges årlige låntagning andrager en bestemt andel af nationalproduktet, så får man et ganske andet resultat: Skattebeløbet til finansiering af rentebetalingerne vil ganske vist blive stadigt større, men forholdet mellem skatterne og skattegrundlaget (nationalprodukt + rentebetaling) vil bevæge sig mod en konstant.²¹ Hvis eksempelvis a) produktionsstigningen andrager 3 % årligt, b) den årlige forøgelse af de offentlige lån beløber sig til 6 % af årets nationalprodukt og c) rentefoden for den offentlige gæld er 2 %, så vil udgifterne til finansiering af rentebetalingerne kun andrage knap 4 % af skattegrundlaget.

Det forhold, at man må tage hensyn til investeringernes betydning som forøgelse af produktionsapparatet, førte Domar til den model, som bærer Harrods og hans navn. I hovedparten af Keynes-litteraturen betragtes investeringerne i første række som efterspørgselsskabende. Man kan opnå en ligevægtssituations for nationalindkomsten ved forskellige beskæftigelsesgrader, idet efterspørgselen til konsum + investering modsvarer indkomsten.

20. R. F. Harrod, *Towards a Dynamic Economics*, London 1948, især lecture 3.

21. Samme konklusion næde Erik Lindahl uafhængigt af Domar (og omrent samtidig med denne). Se Erik Lindahl, »Teorien för den offentliga skuldsättningen«, *Studier i Ekonomi och Historia, tillägnade Eli F. Heckscher*, Stockholm 1944, p. 112. Se også Jørgen Gelting, *Finansprocessen i det økonomiske kredsløb*, København 1948, p. 301.

En sådan situation er imidlertid kun »i ligevægt« på kort sigt; investeringerne øger jo produktionskapaciteten. Hvis det øgede produktionsapparat skal anvendes, må indkomsterne stige, og hvis det ikke anvendes, er det vel urimeligt at antage, at nettoinvestering fortsat vil finde sted. Man kan med andre ord vanskeligt tænke sig en situation opretholdt på længere sigt, hvor man samtidig har et konstant indkomstniveau og positive nettoinvesteringer. Opgaven bliver således at opstille en teori, der tager hensyn til investeringerne både som efterspørgselsforøgende og som (i hvert fald potentielt) udbudsförøgende faktor.

For at opbygge en sådan teori, må der gøres en forudsætning om, hvor stor en fremtidig produktionsforøgelse investeringerne giver anledning til. Det er klart, at denne størrelse, »kapitalens grænseproduktivitet«²², i praksis vil være forskellig for forskellige typer af investeringer; nogle investeringer (kirker etc.) har formentlig slet ingen produktionseffekt og må således holdes uden for det kapitalbegreb, der her omtales, (disse problemer er uddybet nedenfor.) Her er det for nemheds skyld forudsat, at kapitalens grænseproduktivitet er ens for alle investeringer og lig kapitalens gennemsnitlige produktivitet.

Sammenhængen kan illustreres ved anvendelse af følgende symboler:

K = kapitalapparatet

$I = dK/dt = \dot{K}$ = investeringerne

Y = indkomsten (og $\dot{Y} = dY/dt =$ indkomststigningen)

σ = kapitalens produktivitet

Kapitalens konstante produktivitet kan nu udtrykkes således:

$$\sigma = \frac{Y}{K} = \frac{\dot{Y}}{\dot{K}} = \frac{\dot{Y}}{I} \quad (1)$$

Ofte benytter man i stedet den reciproke af σ , den såkaldte kapitalkoefficient (»the capital-output ratio«).²³ Hvad man vælger, er naturligvis udelukkende et hensigtsmæssighedsspørgsmål. I det følgende er Domars terminologi fulgt.

Domar opererer kun med een produktionsfaktor, kapital. Virkningen på

22. I Domars ræsonnementer indgår kun een produktionsfaktor, kapital (jfr. nedenfor).

Begrebet »kapitalens grænseproduktivitet« må derfor fortolkes anderledes, end det traditionelt sker. Der opstår således ikke i Domars model nogen tendens til faldende grænseproduktivitet som følge af, at der, efterhånden som kapitalapparatet øges, vil være en mindre mængde af andre produktionsfaktorer (arbejdskraft) til rådighed pr. kapitalenhed.

23. Dette gør f.eks. Harrod. For at bidrage til at gøre forvirringen total, anvender Schneider betegnelsen σ om kapitalkoefficienten. Hans σ betegner altså den reciproke af Domars σ . (E. Schneider, *Einführung in die Wirtschaftstheorie*, III. Teil, 4. udgave, Tübingen 1957 p. 231—40.)

det fremtidige produktions- og indkomstniveau af, at der foretages en investering, fremgår derfor direkte af (1), idet

$$\dot{Y} = \sigma I \quad (1a)$$

Ligning (1) indeholder således samfundets produktions- eller udbuds-funktion.

Samtidig skaber investeringerne imidlertid efterspørgsel. Jo større andel af en indkomststigning der forbruges, jo større bliver den samlede indkomststigning, der skabes på grundlag af en given investeringsforøgelse. Denne multiplikatorsammenhæng kan også udtrykkes på en anden måde: Jo mindre (større), opsparringskvoten er, jo større (mindre) bliver den samlede indkomststigning. Betegnes den marginale opsparringskvote med α ,

bliver multiplikatoren $\frac{1}{\alpha}$, og den beskrevne sammenhæng kan på vanlig vis udtrykkes således:

$$\dot{Y} = \frac{1}{\alpha} I \quad (2)$$

Ved at sammenligne (1) og (2) ser man det for Domars ræsonnementer fundamentale forhold, at mens en indkomststigning set fra efterspørgsels-siden forudsætter en investeringsstigning, jfr. (2), så viser udbudsrelationen (1), at indkomststigningen bestemmes af investeringsomfanget.

På basis af (1) og (2) kan Domar nu løse sit fundamentale problem: at formulere *betingelsen* for, at den økonomiske vækst i et samfund kan ske i balance, idet den samlede efterspørgsel ikke overstiger, hvad der produceres, mens det på den anden side stadig er muligt at finde afsætning for den stigende produktion, (og produktionen vil jo forøges, sålænge kapitalapparatet forøges, d. v. s. sålænge der finder investeringer sted). Betingelsen for en sådan udvikling fås direkte ved at sammenstille (1) og (2):

$$\dot{Y} = \sigma I = \frac{1}{\alpha} I \quad (3)$$

eller

$$\frac{I}{I} = \alpha \sigma \quad (3a)$$

Den relative investeringsstigning skal altså modsvare produktet af opsparringskvoten og kapitalens produktivitet.

Idet det nu forudsættes, at den gennemsnitlige opsparringskvote er lig den marginale, og idet man stadig har i erindring, at modellen søger at finde *betingelsen* for, at væksten sker i balance, således at investeringsønsker modsvares af opsparringsønsker, kan (2) også formuleres således:

$$Y = \frac{1}{\alpha} I \quad (4)$$

Indsættes nu i denne ligning *I*, således som den fremgår af (1a), fås:

$$\frac{\dot{Y}}{Y} = \alpha \sigma \quad (5)$$

Konklusionen bliver herefter følgende: Betingelsen for, at væksten i et samfund sker i balance, er, at *såvel indkomst som investeringer og kapitalapparat* (hvis størrelse jo altid er proportional med produktionens) øges med samme procent, nemlig produktet af *opsparingskvoten* og *kapitalens produktivitet*. Denne stigningsprocent kunne man kalde *den harmoniske vækstrate*. Jo større opsparingskvoten (α) er, og jo større kapitalens produktivitet (σ) er, jo større bliver den harmoniske vækstrate.

IV. Kommentarer til Domars model.

Anvendelsesmulighederne for en så enkel model som den, der her er refereret, er naturligvis begrænsede. Modellen er dog i hvert fald interessant derved, at den sætter Keynes-analysens kortsigtskarakter i relief samtidig med, at den giver et udgangspunkt for en dynamisk analyse. I denne analyse indtager kapitalens produktivitet en nøglestilling, men analysen er for så vidt partiell, som der ikke tages hensyn til indsatsen af andre produktionsfaktorer, især arbejdskraften. Ræsonnementerne bliver herved lige så utilfredsstillende som dem, man kommer frem til ved udelukkende at interesser sig for arbejdskraftens produktivitet. En af fordelene ved at tage sit udgangspunkt i kapitalen i stedet for i arbejdskraften er imidlertid, at ændringerne i den samlede kapitalmængde kan inddrages i analysen, mens tilgangen til arbejdsmarkedet ikke kan forklares ud fra økonomiske ræsonnementer i forbindelse med arbejdsproduktiviteten eller på anden måde.

Imidlertid er kapitalens produktivitet endnu sværere at bestemme empirisk end arbejdets. Arbejdsindsatsen i forbindelse med frembringelsen af et produkt kan måles uafhængigt af størrelsen af det pågældende produkt, i hvert fald i principippet, og på nogle områder foreligger der da også anvendelige tal, ikke blot for størrelsen af arbejdsstyrken, men også for den del deraf, som er beskæftiget. Kapitalmængden lader sig imidlertid kun sjældent opspalte i den del, der er anvendt i produktionen, og i »uudnyttet kapacitet«; den eneste løsning på dette problem er formentlig at koncentrere empiriske analyser omkring år med høj aktivitet, idet den uudnyttede kapacitet i disse tilfælde måske kan antages at være relativt ubetydelig.

Værre er det måske, at det ud fra et teoretisk synspunkt kan diskuteres, om det overhovedet er muligt at foretage en måling af kapitalapparatet uafhængigt af produktionsresultatet. Hvis man mäter kapitalens værdi ved at kapitalisere dens fremtidige ydelser, bliver produktivitetsbegrebet åbenbart

circulært. Da denne fremgangsmåde formentlig er den eneste anvendelige for den del af kapitalapparatet, som ikke er fremkommet som resultat af en produktionsproces, ser man ofte helt bort fra de naturgivne produktionsfaktorer i denne forbindelse, en »løsning«, der dog naturligvis er helt utilfredsstillende. Dette forhold giver formentlig en del af forklaringen på, at mange af de beregninger af kapitalens produktivitet, der er foretaget, udelukkende tager sigte mod den forarbejdende industri; her spiller den naturgivne faktor formentlig en relativt ringe rolle.

De producerede produktionsmidler kan alternativt tænkes målt ved deres anskaffelsesværdi eller genanskaffelsesværdi. Hvis man foreløbig forudsætter uændret teknik og konstant prisniveau, er man sluppet uden om en del af de problemer, der rejser sig i denne sammenhæng. Selv i så fald må man imidlertid tage stilling til, om man ved måling af kapitalapparatet skal tage hensyn til afskrivninger, foretaget på en eller anden måde. Hvis man var interesseret i kapitalapparatet som handelsobjekt, måtte der jo tages hensyn til dets alder, således som det da også sker i almindelighed. Men i den foreliggende sammenhæng må det være afgørende, hvorvidt kapitalapparatet bevarer sin produktionsevne gennem tiden. Man kan således tænke sig det extreme tilfælde, at produktionsmidlerne afkaster samme produkt årligt, indtil deres (givne) levetid er udløbet, hvorefter de tages ud af produktionen og er værdiløse. I så fald ville det i forbindelse med beregning af kapitalens produktivitet være rimeligt at ansætte kapitalapparatet til dets anskaffelsesværdi (eller genanskaffelsesværdi) *uden* hensyntagen til afskrivninger; i modsat fald ville man registrere en stigende produktivitet gennem tiden.

I resten af denne artikel er der opereret med forudsætningen om, at produktionsmidlerne bevarer deres produktivitet gennem tiden, indtil de tages ud af produktionen, og følgelig er der ved måling af kapitalapparatet *ikke* taget hensyn til afskrivninger. Om dette er en realistisk forudsætning, kan naturligvis kun afgøres ved empiriske undersøgelser. Umiddelbart kan man pege på, at mange produktionsmidler utvivlsomt bevarer deres effektivitet igennem en årrække.²⁴ Måske forudsætter en realistisk løsning af afskrivningsproblemet, at man vælger mere komplicerede afskrivningsfunktioner, f. eks. således at de årlige afskrivninger efterhånden stiger eksponentielt. Dette spørgsmål skal imidlertid ikke forfølges nærmere her.

Man kunne hævde, at hele denne diskussion omkring afskrivningsproblemet kun er af akademisk interesse, når man betragter kapitalapparatet i et samfund under et. Produktionsmidlerne repræsenterer da alle mulige aldersklasser, og spørgsmålet om opgørelsesmåde vil derfor være af mindre betydning. Dette gælder imidlertid ikke, hvis kapitalapparatets størrelse

24. Jfr. Ingvar Svennilson, »Capital Accumulation and National Wealth in an Expanding Economy«, 25 *Economic Essays in Honour of Erik Lindahl*, Stockholm 1956, p. 327.

ændres gennem den betragtede periode. Aldersfordelingen vil dermed ofte ændres, hvorved problemet bliver aktuelt. Dertil kommer naturligvis, at det ved internationale sammenligninger af opgørelser over størrelsen af kapitalapparatet i forskellige lande er nødvendigt, at ensartede principper er fulgt.

Hvis man har et tilstrækkeligt kendskab til levetid og produktionseffektivitet for investeringerne i et samfund, kan der iøvrigt anvendes en anden metode til bestemmelse af kapitalapparatets størrelse end den gængse, hvor man foretager en direkte opgørelse på et bestemt tidspunkt. Hvis levetiden for investeringerne er T år, må man åbenbart ud fra et kendskab til investeringsomfanget i de foregående T år indirekte kunne bestemme værdien af kapitalapparatet. Denne såkaldte »Perpetual Inventory Method« er anvendt af R. W. Goldsmith i forbindelse med hans opgørelse af U.S.A.'s kapitalapparat.²⁵ Ved denne metode har man dog naturligvis kun mulighed for at bestemme værdien af de *producerede* produktionsmidler.

Kapitalapparatets begrænsede levetid medfører, at den simple model, der er indeholdt i ligningerne (1)–(5), må udbygges. Denne model indeholdt jo i virkeligheden kun to ligninger, en udbudsfunktion (1) og en efterspørgselsfunktion ((2) eller (4)).

I det følgende er valgt den forudsætning, at kapitalens levetid (T) er konstant, idet kapitalapparatet er værdiløst, når levetiden er forløbet, samt at kapitalens produktivitet (σ) er uafhængig af produktionsapparatets alder. Fodtegnene (b) og (n) ved I og Y angiver, om de pågældende størrelser er målt brutto eller netto, d. v. s. før eller efter, at det udslidte produktionsapparat er erstattet. Den del af produktionsapparatet, der opslides i periode (t), $R_{(t)}$, må være lig med *bruttoinvesteringerne* T år tidligere:

$$R_{(t)} = I_{b(t-T)} \quad (6)$$

Bruttoinvesteringerne i en periode minus det i denne periode udslidte kapitalapparat må svare til periodens nettoinvesteringer eller til ændringen i kapitalapparatets størrelse:

$$I_b - R = I_n \quad (7)$$

Endelig gælder stadig forudsætningen om kapitalens konstante produktivitet. Denne forudsætning må naturligvis fortolkes således, at forholdet mellem *bruttoindkomsten* og kapitalapparatet er konstant ($= \sigma$). Da kapitalens gennemsnitlige og marginale produktivitet stadig antages at være lige store, gælder det, at forholdet mellem *ændringen i bruttoindkomsten* og *nettoinvesteringerne* også er lig σ :

$$\frac{Y_b}{K} = \frac{\dot{Y}_b}{I_n} = \sigma \quad (8)$$

25. R. W. Goldsmith, »A Perpetual Inventory of National Wealth«, *Studies in Income and Wealth*, Vol. 14, National Bureau of Economic Research, New York 1951.

Disse tre ligninger svarer tilsammen til ligning (1) i det simple system. Efterspørgselsrelationerne i denne model kan opretholdes uændret, som f. eks. i (4):

$$Y_b = \frac{1}{\alpha_b} I_b \quad (9)$$

idet α_b angiver bruttoopsparingstilbøjeligheden.

Ved løsning af ligningerne (6)–(9) finder man for givne værdier af α_b , σ og T den harmoniske vækstrate. Løsningen bliver i dette tilfælde ret kompliceret, idet den resulterer i en differensligning af T 'te orden. De problemer, der opstår i forbindelse hermed, er imidlertid behandlet i Brems' artikel i et tidligere nummer af dette tidsskrift.²⁶ Det vil ses, at Brems' model fuldstændig svarer til den, der er indeholdt i ligningerne (6)–(9).²⁷ Den harmoniske vækstrate er derfor tabelleret på p. 172 for forskellige værdier af α_b , σ og T . (Brems anvender i stedet for (α_b) betegnelsen: $(1 - \alpha_{fh} \alpha_{hf} \pi_h/\pi_f)$, desuden opererer han med den reciproke af kapitalproduktiviteten, kapitalkoefficienten, som han betegner (b_{ff}) og endelig anvendes L for levetiden i stedet for T . Mærk, at Brems' L er opgjort i 2 års perioder.)

Det fremgår af Brems' tabel I, at man ikke uden at kende værdierne af α_b , σ og T kan afgøre, om et system som det ovenfor opstillede fører til vækst eller stabilitet. I 6 af de 27 tilfælde, for hvilke Brems udregner den harmoniske vækstrate, bliver den nul; »kapitalkoefficienten var for høj, bruttoopsparingstilbøjeligheden for lille eller produktionsmidernes levetid for kort til, at samfundet kunne vokse.« (p. 173.)

Spørgsmålet er da, om man kan opstille nogen generel betingelse for, hvornår den harmoniske vækstrate bliver positiv, og hvornår den bliver nul. Det kan vises²⁸, at betingelsen for vækst er, at

$$T\alpha_b \sigma > 1 \quad (10)$$

26. Hans Brems, »Bruttonationalprodukt og Vækst«, *Nationalekonomisk Tidsskrift*, 3–4. heftet, 1957, p. 166–77.
27. Brems' ligning (1) svarer til (7) ovenfor, hans (2) svarer til (8) ovenfor, hans (3) til (6) og endelig giver hans ligninger (4)–(6) udtryk for den samme sammenhæng, som ovenfor er udtrykt i (9).
28. Beviset kan gennemføres på følgende måde: ligningerne (6)–(9) kan løses m. h. t. nationalproduktet, hvorved man får en differensligning af T 'te orden:

$$(1 - \alpha_b \sigma) Y_{b,t} - Y_{b,t-1} + \alpha_b \sigma Y_{b,t-T} = 0.$$

$Y_{b,t} = r^t$ tilfredsstiller denne ligning, hvis

$$(1 - \alpha_b \sigma) r^T - r^{T-1} + \alpha_b \sigma = 0.$$

(Denne ligning svarer til Brems' ligning (Ia) p. 171).

For enhver værdi af α_b , σ og T vil $r = 1$ tilfredsstille ligningen; betingelsen for vækst vil være, at den også tilfredsstilles af en r -værdi større end 1. For store værdier af r bliver udtrykket på venstre side stort, da første led bliver det overvejende; betingelsen for, at der findes en rod > 1 må da være, at venstre side bliver negativ for r -værdier lidt større end 1, d. v. s. at differentialkvotienten er negativ for $r = 1$,

$$(1 - \alpha_b \sigma) T - (T-1) < 0 \text{ eller } T\alpha_b \sigma > 1$$

Udledelsen af denne betingelse for vækst har mag. art. Gustav Leunbach foretaget.

Forudsætningen for, at modellen fører til vækst, er altså, at produktet af levetiden, opsparskoven og kapitalens produktivitet er større end 1. Hvis f. eks. kapitalapparats levetid er 30 år og kapitalens produktivitet $1/3$, må bruttoopsparskoven mindst være 10 %, for at der bliver tale om vækst.

Såvel den »simple« som den mere komplicerede model, der er fremstillet ovenfor, er baseret på den forudsætning, at der kun findes een produktionsfaktor, kapital, og at denne produktionsfaktor er homogen; der opereres ikke med forskellige *typer kapital*. Denne forudsætning er åbenbart urealistisk. Ved empiriske undersøgelser bliver man for det første stillet over for det problem, hvor stor en del af kapitalapparatet, man overhovedet skal medtage i forbindelse med beregning af kapital-produktivitet. I virkeligheden kunne man tænke sig alle former for realkapital opstillet i en rangfølge ordnet efter, hvorvidt de var produktions-effektive. De militære anlæg måtte da placeres på den ene fløj, vejene i midten og maskinerne på den anden. Boliger kan betragtes som »forbrugskapital«, som ikke skaber forøgede produktionsmuligheder, men især ved betragtninger vedrørende længere perioder kan man gøre gældende, at forbedrede boligforhold medvirker til at højne den sociale standard. Boligerne virker således produktionsfremmende og må følgelig medregnes i kapitalapparatet, i hvert fald må der i nogen grad tages hensyn til dem. — Det ses, at denne betragtningsmåde fører ud i en række komplicerede problemer. Et højere forbrug i et samfund (i hvert fald af nogle varer) fører måske også til, at arbejdskraften bliver mere effektiv. (Her er arbejdskraften altså betragtet som produktionsfaktor; dette problem er drøftet i slutningen af denne artikel.) Disse spørgsmål skal imidlertid ikke forfølges her.

Under alle omstændigheder vil man ved empiriske opgørelser af kapitalapparatet komme til at operere med forskellige typer produktionsmidler med forskellig levetid. Som fremhævet i forbindelse med omtalen af Lewis' bog må man gå ud fra, at man med en given teknisk viden vil få et lavere årligt afkast af et bestemt investeret beløb, hvis det pågældende produktionsmiddel har en lang levetid, end hvis levetiden er kort. Sammenligner man derfor kapital-produktiviteten i forskellige lande — eller forskellige sektorer inden for et land — vil forskelle i kapitalproduktivitet måske ikke skyldes, at produktionen ikke udføres lige effektivt i alle sektorer, men kun være forårsaget af, at man i sektorerne med lav kapital-produktivitet betjener sig af et kapitalapparat med en længere levetid. Den sammenhæng, der således vil være mellem levetiden (T) og kapitalproduktiviteten (σ), medfører, at det må anses for lidet hensigtsmæssigt at betragte både T og σ som »udefra givne«. Formelt kan dette problem løses²⁹ ved at supplere ligningerne (6) — (9) med en relation:

$$T = f(\sigma) \quad (11)$$

29. Jfr. Domar *op. cit.*, p. 173 — 74.

og herefter kun betragte σ som et datum, bestemt bl. a. af omfanget af den tekniske viden.

Det er i det foregående flere gange fremhævet, at modellerne har opereret med et givet fond af viden og heraf følgende *givne produktionsfunktioner*. Ændringer heri (og hermed ændringer i σ) kan opfattes på to principielt forskellige måder: enten som noget udefra givet, eller som resultater af den forskning, der er sat i gang. Den første betragtningsmåde har hidtil været den dominerende inden for den økonomiske teori. Dette synspunkt indebærer på den anden side, at man heller ikke har betragtet tekniske fremskridt som noget, der krævede indsats af produktionsfaktorer. Hvis man overhovedet har taget hensyn til den tekniske udvikling i empiriske analyser — og det har man naturligvis været nødt til, hvis man har beskæftiget sig med et materiale, der dækker halve eller hele århundreder — så er man oftest gået ud fra, at de tekniske fremskridt simpelthen er en funktion af tiden, og at de er »gratis«.

Med de erfaringer, man i de seneste årtier har gjort om de resultater, man kan opnå ved at sætte et tilstrækkeligt stort antal videnskabsmænd ind på at løse en opgave, synes der imidlertid at være skabt et udgangspunkt for i hvert fald at forsøge at betragte de tekniske fremskridt i et andet lys: *Tekniske fremskridt koster penge; til gengæld er der store muligheder for at få de fremskridt, man ønsker*. Set på denne baggrund kan investeringsvirksomhed antage to former: enten skabelse af et større kapitalapparat med konstant kapital-produktivitet (materielle investeringer) eller opnåelse af en større kapital-produktivitet³⁰ for et kapitalapparat af et givet omfang (forskning).³¹ Disse ræsonnementer forudsætter, såvel som alle de øvrige i denne artikel, at man beskæftiger sig med et *lukket samfund*. I et åbent samfund har man måske på nogle områder mulighed for gratis at få del i udlandets tekniske fremskridt.

Især på kortere sigt vil konsekvenserne af de tekniske fremskridt med hensyn til kapitalens gennemsnitlige produktivitet ofte blive ret begrænede; fremskridtene kan på mange områder kun udnyttes i forbindelse med nye investeringer og får således først betydning i fuldt omfang, når det eksisterende kapitalapparat er helt udskiftet. Jo større nettoinvesteringer og jo lavere levetid for produktionsmidlerne, der gælder i et samfund, jo

30. Hvis der kun anvendes een produktionsfaktor, kan tekniske fremskridt formentlig kun give sig dette udtryk. Harrods diskussion af tekniske fremskridt er noget uklar på dette punkt. (R. F. Harrod, *Towards a Dynamic Economics*, London 1948, især p. 22—28.)

31. I mange relationer vil det imidlertid ikke være hensigtsmæssigt at betragte materielle investeringer og forskning som alternativer. F. eks. vil en udnyttelse af forskningens resultater oftest forudsætte investeringer.

hurtigere kan man drage fordel af de tekniske fremskridt. Hvis man arbejdede med en statisk — eller rettere: komparativ statisk — analyse, så kunne man koncentrere sig om at sammenligne forholdene før fremskridtet med situationen efter at ændringerne havde manifesteret sig i hele produktionsapparatet. Da man imidlertid må regne med en fortsat strøm af tekniske fremskridt, er denne analyseform næppe tilfredsstillende.

Det problem, der under alle omstændigheder opstår m. h. t., hvordan man skal måle den del af kapitalapparatet, der på et givet tidspunkt ikke er teknisk optimalt, kan i principippet løses på to forskellige måder. Enten kan man måle kapitalapparatet ved *anskaffelsesværdien*; i så fald bliver man nødt til at regne med forskellig produktivitet for produktionsmidler med en forskellig alder til trods for, at disse måske har den samme totale levetid. Dette undgås ved at opgøre kapitalapparatet til *genanskaffelsespris*, idet dets værdi da må ansættes til værdien af et produktionsmiddel, indrettet efter optimal teknik, som er i stand til at præstere en årlig produktion svarende til den, det forældede produktionsmiddel kan yde, og med samme totale levetid som dette. Følger man den sidste mulighed, bliver man åbenbart nødt til at inddrage kapitaltab i sin model.

Ud fra et »model-synspunkt« kan ovenstående betragtninger måske rekapituleres således: Accepterer man den tankegang, at den del af indkomsten, der ikke forbruges, anvendes enten til materielle investeringer (forøgelse af K) eller til forskning (forøgelse af σ), åbnes der herved en mulighed for at »lukke« modellen. Kender man bruttoopsparingskvoten α , kan systemet løses,³² og den harmoniske vækstrate dermed findes, hvis man »blot« kender sammenhængen mellem T og σ (jfr. (11)) samt sammenhængen mellem forskningsindsats og ændring i σ . En passende formuleret model af denne type ville måske også give mulighed for at finde den »optimale forskningsrate« — altsammen naturligvis baseret på de sædeles luftige forudsætninger, der nødvendigvis må ligge til grund for modellen.

Det har i det foregående været forudsat, at der i samfundet kun produceredes *een vare*, som enten kunne forbruges eller gennem investering danne grundlag for en øget fremtidig produktion. Nødvendigheden af en sektoropdeling og mulighederne herfor drøftedes dog i forbindelse med spørgsmålet om måling af kapitalapparatet, og de samme problemer melder sig i forbindelse med produktionen. I overensstemmelse med marxistisk tradition kan man således opdele produktionen i to varetyper: forbrugsvarerne,

32. Man kan naturligvis gå endnu videre og diskutere den optimale opsparingskvote; jfr. herom H. J. A. Kreyberg, »Økonomisk vekst og økonomisk velferd«, *Statsøkonomisk Tidsskrift* 1956 p. 241 ff.

som anvendes til konsum, og investeringsgoderne, som bruges til at øge produktionskapaciteten enten i den sektor, der fremstiller forbrugsvarer, eller i den sektor, hvor der produceres produktionsmidler. En sådan model opbygger Domar i den sidste artikel i sin bog, iøvrigt den eneste, der ikke før har været offentliggjort. Karakteristisk nok er denne model baseret på en række artikler fra 1928 af en russisk økonom, G. A. Fel'dman.

Det vil i denne sammenhæng føre for vidt at gå nærmere ind på denne model. Men der kan være grund til at fremhæve, at de marxistiske økonomer i de seneste årtier har mistet deres »monopol« på at foretage sektor-opdelinger i makro-modeller. Man behøver i denne forbindelse blot at pege på input-output analysen. At en sådan opdeling ligefrem er nødvendig for at forklare vækstprocesser er måske især fremhævet af Colin Clark.³³ Han viser, hvorledes den samlede efterspørgsel forskydes, efterhånden som real-indkomsten vokser, således at den flyttes fra de primære erhverv (som landbruget) til de sekundære (som industrien) og videre til de tertiære (som tjenesteydelsene.) Dette vil medføre en vandring af produktionsfaktorer fra de primære og videre til de sekundære og tertiære erhverv, og da faktoraflønningen er størst i de tertiære og lavest i de primære erhverv, vil denne vandring i sig selv indebære en øget nationalindkomst. (»Petty-effekten«)³⁴.

Der er ovenfor peget på forskellige muligheder for at gøre Harrod-Domar modellen mere realistisk og anvendelig. Som altid i matematiske modeller er mulighederne legio. Jo mere modellerne udbygges, jo vanskeligere bliver det imidlertid at »gennemskue dem« og fortolke resultaterne, ikke mindst når man som her har med differensligninger at gøre. Det vil da ofte ved løsningen af ligningerne ikke være muligt at nå frem til en enkel sammenhæng mellem størrelsen af to af de faktorer, der indgår i systemet. Dette forhold taler naturligvis for at holde sig til de enkle modeller, hvis konklusioner kan formuleres relativt enkelt og således fortolkes verbalt. Man kan i denne forbindelse fremhæve, som det ofte er gjort, at »kunsten« netop består i at gøre *ceteris paribus* forudsætningerne så omfattende som muligt; herved får man let tilgængelige resultater, uden at ræsonnementernes anvendelighed mindskes — *forudsat* afgrænsningen har været relevant. På den anden side kan man næppe gøre sig håb om at kunne foretage empiriske verifikationer på basis af så simpel en model som Harrod-Domars. Nogle af de forhold, der må tages i betragtning, er nævnt ovenfor. Den

33. Colin Clark, *Conditions of Economic Progress*, London 1957.

34. Disse problemer er her i landet behandlet af P. Nørregaard Rasmussen, se hans artikler »Økonomisk Vækste, *Nationalekonomisk Tidsskrift* 1955, især p. 40—42 og »Om Realindkomsten«, *Nationalekonomisk Tidsskrift* 1952, især p. 31 ff. Bemerk bl. a. de kritiske bemærkninger i slutningen af fodnote 1, p. 32 i den sidstnævnte artikel.

væsentligste indvending mod modellen — hvorom der afsluttende skal gøres nogle bemærkninger — er dog måske, at der kun tages hensyn til en type produktionsfaktor, kapital. Ved at se bort fra arbejdskraften bliver ræsonnementerne lige så partielle, som hvis man havde koncentreret sig om arbejdskraften og ladet kapitalapparatet ude af betragtning. Samtidig udelukker man muligheden for substitution mellem produktionsfaktorer, og herved afskærer man på forhånd hele diskussionen omkring den faldende grænsepunktivitet for den ene faktor, når omfanget af den anden holdes fast.

Formelt kan arbejdskraften inddrages i analysen ved at ændre produktionsfunktionen ovenfor, ligning (8), således at bruttoproduktionen ikke længere er bestemt alene af kapitalapparatets størrelse (K) og kapitalproduktiviteten (σ), men således at også arbejdskraften (L) bliver af betydning:

$$Y = f(K, L) \quad (12)$$

Man kan vel mest realistisk gå ud fra, at den samlede tilgang til arbejdsmarkedet må betragtes som udefra givet. Man kan f. eks. forudsætte, at arbejdsstyrken ændres gennem tiden med $u\%$ pr. tidsenhed:

$$\frac{\dot{L}}{L} = u \frac{1}{100} \quad (13)$$

Denne model er analyseret i en interessant artikel af R. Solow³⁵. Så længe man ikke nærmere fastlægger indholdet af den produktionsfunktion, som udtrykkes i (12), er problemerne imidlertid snarere formulerede end løst. En mulig fortolkning er at opfatte (12) som en Cobb-Douglas funktion:

$$Y_b = a L^\beta K^{1-\beta} \quad (1 > \beta > 0) \quad (12a)$$

Formuleret på denne måde udtrykker funktionen, at en partiell forøgelse af den ene produktionsfaktor, f. eks. K , vil føre til produktionsstigning, men således at produktionen ikke stiger med samme procent som forøgelsen af faktorindsatsen. Hvis derimod begge produktionsfaktorer stiger i samme takt, vil det samme gælde produktionen; proportionalitetsloven gælder altså.³⁶

Anvendelsen af en sådan funktionstype for empiriske formål rejser

35. R. Solow, »A Contribution to the Theory of Economic Growth«, *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. LXX, 1956 p. 65 ff.

36. Hvis en konstant, naturgivne produktionsfaktor (jord) antages at være af så stor betydning, at en forøgelse af K og L med samme procent ikke fører til en tilsvarende forøgelse af Y , kan dette bringes til udtryk ved at ændre funktionen, således at summen af de to eksponenter bliver mindre end 1.

imidlertid en række problemer.³⁷ Det er ovenfor nævnt, hvorledes selve målingen af kapitalapparatet giver anledning til vanskeligheder, hvortil kommer, at det er næsten umuligt at udskille den uudnyttede kapacitet; man må derfor koncentrere sig om år, hvor kapaciteten kan antages at være fuldt udnyttet. Desuden er problemerne vedrørende en hensigtsmæssig hensyntagen til den tekniske udvikling fremhævet. Hertil kommer imidlertid, at det empiriske materiale ofte vil være således beskaffent, at tallene for Y , K og L vil være korrelerede, især hvis man nøjes med at undersøge år med fuld kapacitetsudnyttelse. Som påpeget af Mendershausen³⁸ vil de skøn, man kommer frem til på basis af et sådant materiale, oftest blive næsten værdiløse.

Selv om Solows model (der altså indebærer at ligning (8) erstattes med (12) og (13)) således kun med meget store forbehold kan anvendes som udgangspunkt for empiriske analyser, giver den umiddelbart anledning til teoretiske konklusioner, som kan belyse Harrod-Domar modellens forudsætninger. Forudsætter man uændret teknisk viden og faldende grænseproduktivitet ved en partiell forøgelse af indsatsen af den ene produktionsfaktor, således at dens grænseproduktivitet efterhånden går mod nul, vil man nemlig blive ført ind i en argumentation af følgende type:

Lad befolkningens størrelse forøges med $u\%$ årligt. En stadig vækst (defineret som indkomststigning målt pr. indbygger, jfr. f. eks. Lewis) må da forudsætte, at kapitalapparatet pr. indbygger stadig forøges. Som følge af den faldende grænseproduktivitet vil man imidlertid efterhånden nødvendigvis blive ført ind i en situation, hvor produktionen ganske vist kan stige, men kun i takt med befolkningsstigningen. Denne tilstand kalder Solow pudsigt nok for »balanced growth«, men det vil ses, at man her netop befinner sig i en situation med *konstant* indkomst pr. capita.³⁹

Harrod-Domar modellen tager, som ofte fremhævet, ikke hensyn til arbejdskraften. Dette understreger Domar naturligvis selv gentagne gange som en mangel, men de forsøg, han gør, på at supplere sin analyse med

37. Nogle (endnu ikke publicerede) forsøg på at estimere parametrene i en Cobb-Douglas-funktion på basis af norske empiriske data er gjort af konsulent Juul Bjerke, Statistisk Sentralbyrå, Oslo. Om de norske resultater isvrigt på dette område se Odd Aukrust, »Investeringenes effekt på nasjonalproduktet», *Statsøkonomisk Tidsskrift* 1957, p. 97 ff.

38. Horst Mendershausen, »On the Significance of Professor Douglas' Production Function», *Econometrica* 1938, p. 143 ff.

39. Dette ræsonnement yder fsv. ikke Solow retfærdighed, som det dels går videre, end han gør, og dels gengiver hans analyse i en yderligt forgrovet form.

Det kan tilføjes, at hvis den naturgivne faktor er af betydning (jfr. note 36 ovenfor), vil man åbenbart på længere sigt med konstant teknik ikke engang kunne opretholde konstant indkomst pr. capita, efterhånden som befolkningen vokser. Dette resultat svarer til Ricardos; hans analyse var jo netop dynamisk.

verbale kommentarer vedrørende arbejdskraften, virker hverken overbevisende eller fyldestgørende. Man kan tværtimod med Solow fremhæve, at hvis man accepterer teorien om kapitalens faldende grænseproduktivitet ved konstant indsats af de øvrige produktionsfaktorer samt uændret teknik, så kan Domars forudsætning om konstant kapital-prodaktivitet kun forsvares med en implicit forudsætning om, at arbejdsstyrken øges i samme takt som kapitalapparatet, og så er Domars vækstmodel netop et eksempel på mangel på vækst, hvis dette begreb refererer sig til indkomsten pr. indbygger.

Man føres hermed endnu engang tilbage til forudsætningen om uændret teknik. Hvis man befinder sig i en situation, hvor kapitalapparatet pr. arbejder er blevet så stort, at kapitalens faldende grænseproduktivitet begynder at gøre sig gældende, vil en øget teknisk forskning, der forskyder grænseproduktivitetskurven »opad«, indebære den eneste mulighed for at øge realindkomsten pr. indbygger. De store resultater, som iværksættelse af systematisk forskning har givet i de seneste årtier, bliver på denne baggrund særlig opmuntrende; en intensiveret forskningsindsats vil formentlig på længere sigt være nødvendig for at øge realindkomsten pr. indbygger, og de hidtidige erfaringer giver intet grundlag for at antage, at også forskningens grænseproduktivitet går mod nul.

En væsentlig del af denne artikel er anvendt til at pege på en række begrænsende forudsætninger i forbindelse med Harrod-Domar modellen, og flere kunne tilføjes. Alle ræsonnementer er således gennemført uden hen-syntagen til spørgsmålet om priser, om monetære forhold i det hele taget (ingen rentefod!) o. s. v. Dertil kommer, at formålet med modellerne kun er at diskutere *betingelserne* for en harmonisk vækstrate på *længere* sigt; alle de problemer af mere kortsigtet karakter, som nødvendigvis opstår samtidig, er ladt ude af betragtning. Imidlertid kan man jo ikke samtidig stange ål og gå på harejagt, og spørgsmålet er vel, om man ikke tilstrækkelig længe har stanget de Keynes'ske ål, så det snart kunne være på tide at prøve at jage harer på vækstens udstrakte vidder; ellers risikerer man måske helt at glemme, hvordan der her ser ud. — De, der har lyst, kan jo så i mellemtiden prøve at konstruere et amfibium, hvormed man både kan fange ål og gå på harejagt — og pudse sko for den sags skyld, jfr. Haavelmos oplæg.

UDENRIGSHANDELENS GEVINST

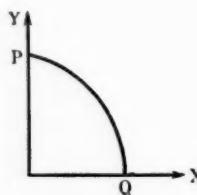
Af ERLING OLSEN*

1. I en artikel fra 1939 siger professor P. A. Samuelson, at nogen udenrigshandel er bedre for et land end ingen udenrigshandel i den forstand, at udenrigshandelens tilhængere kan bestikke dens modstandere til at stemme for handelens etablering og dog være bedre stillet end før. Dette følger, mener professor Samuelson, af den omstændighed, at den internationale handel gør det muligt for landet at opnå større mængder af alle goder med uændret eller mindre indsats af produktionsfaktorer.¹

I det følgende skal det vises, at ændringer i indkomstfordelingen forårsaget af udenrigshandelens åbning kan medføre, at professor Samuelsons udsagn ikke holder stik, men at det må altid gælde, at nogen udenrigshandel er bedre for et land end ingen udenrigshandel i den forstand, at udenrigshandelens modstandere ikke kan bestikke dens tilhængere til at stemme for dens standsning uden at blive ringere stillet end før.

2. De vigtigste redskaber, som skal anvendes, er transformationskurven og samfundsindifferenskurven.

Transformationskurven PQ i figur 1 viser alle de kombinationer af goderne X og Y, som kan fremstilles i en given teknik med en given indsats

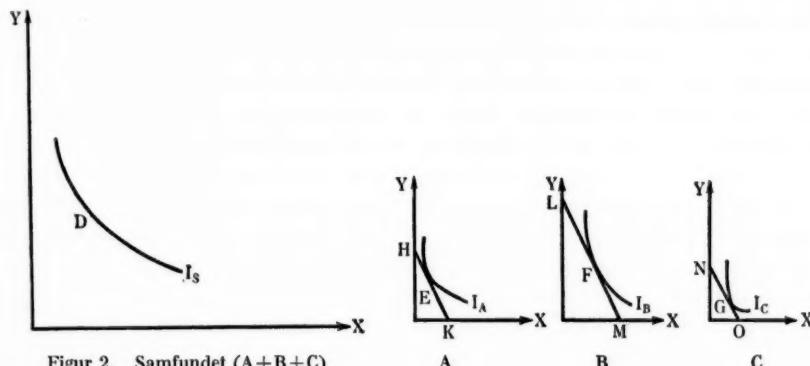

Figur 1.

1. P. A. Samuelson: »The Gains from International Trade», *Canadian Journal of Economics and Political Science*, Vol. V, pp. 195—205. Optrykt i »Readings in the Theory of International Trade».

* Undervisningsassistent ved Københavns Universitet. Sekretær i Det økonomiske Sekretariat.

af produktionsfaktorer. Den er konkav, idet det forudsættes, at produktionsfaktorernes grænseproduktivitet med hensyn til det ene gode er faldende uden at være stigende med hensyn til det andet gode.

Figur 2. Samfundet (A+B+C)

Samfundsindifferenskurven I_s i figur 2 er konstrueret på basis af individerne A, B og C's indifferenskurver I_A , I_B og I_C efter Scitovskys metode². Fremgangsmåden er denne:

I udgangspositionen finder A, B og C sig i pris-indkomstsituationer, som giver dem budgetlinierne HK , LM og NO . Budgetlinierne har samme hældningskoefficient, da prisdiskrimination udelukkes. Der forudsættes frit forbrugsvælg, så A, B og C vælger godekombinationerne E, F og G, som markerer tangenspunkterne for budgetlinierne og de højest liggende indifferenskurver. A, B og C opnår realindkomster karakteriseret af I_A , I_B og I_C . Den godemængde, de tilsammen beslaglægger, markeres i samfundets diagram ved punktet D.

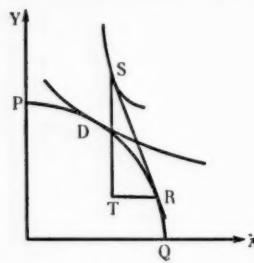
Dernæst ændres prisforudsætningen, og man summerer godekombinationerne, som markerer tangenspunkterne for I_A , I_B og I_C med linier, hvis hældningskoefficient angiver den nye prissituation. Resultatet indtegnes i samfundets diagram. Når alle prissituationer er gennemløbet, fremtræder I_s som det geometriske sted for alle de punkter, der markerer godekombinationer, som optimalt kan fordeles imellem A, B og C, så de opnår samme realindkomst som i udgangspositionen. Alle punkter ovenfor og til højre for I_s angiver godekombinationer, som kan fordeles således, at nogle opnår en højere realindkomst end i udgangspositionen, uden at andre får en lavere. Alle punkter neden for og til venstre for I_s angiver derimod gode-

2. Jfr. Tibor de Scitovsky: »A Reconsideration of the Theory of Tariffs«, Review of Economic Studies, Vol. IX (2) (1941—42) pp. 89—110, optrykt i »Readings in the Theory of International Trade«.

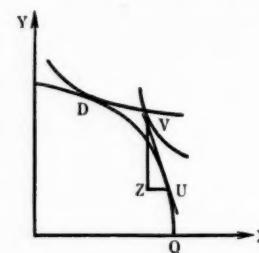
kombinationer, som ikke kan fordeles således, at nogle opnår samme realindkomst som i udgangspositionen, uden at andre får en lavere¹.

Når individernes indifferenskurver, som her antaget, er kontinuerte og konvekse, er samfundsindifferenskurverne det også. Samfundsindifferenskurverne adskiller sig imidlertid væsentligt fra de individuelle indifferenskurver, derved at de kan skære hinanden. Dette følger af, at samme gode-mængde kan fordeles på mange måder imellem samfundets medlemmer. Da hver samfundsindifferenskurve er knyttet til en bestemt indkomstfordeling, kan der gennem samme punkt gå mange sådanne kurver.

3. Det forudsættes nu, at en nation anvender alle sine produktionsfaktorer til fremstilling af goderne X og Y, at der i denne nation er fuldkommen konkurrence på både faktor- og varemarkedet, samt at køberne har frit forbrugsvælg. I figur 3 er den konkave kurve PDRQ nationens transformationskurve for X og Y. Punktet D angiver produktion og forbrug af X og Y, idet det yderligere forudsættes, at handel med udlandet er forbudt. Den konvekse kurve gennem D er samfundsindifferenskurven

Figur 3.

Figur 4.

ved den pågældende indkomstfordeling. De relative priser udtrykkes ved hældningskoefficienten for de to kurvers fælles tangent i punktet D.

Det antages herefter, at forbudet mod handel med udlandet ophæves på betingelse af, at der hverken ydes kredit til eller optages lån i udlandet. Hvis de relative priser på det nationale marked adskiller sig fra verdensmarkedets, etableres der en handel imellem nationen og udlandet. I figur 3 angiver hældningskoefficienten for den rette linie RS de relative priser imellem X og Y efter endt tilpasning til den nye situation. Punktet R markeder nationens produktion og punktet S dens forbrug af goderne X og Y, idet RT af X eksporteres, medens TS af Y importeres. Den konvekse kurve, der tangerer den rette linie SR i punktet S, er samfunds-

1. Der er her som i det følgende set bort fra, at et individens realindkomst (velfærd) kan være afhængig af andet end den indifferenskurve, det selv befinner sig på.

indifferenskurven ved indkomstfordelingen efter udenrigshandelens åbning. Da punktet S ligger ovenfor og til højre for samfundsindifferenskurven igennem punktet D, illustrerer figur 3 en situation, hvor udenrigshandelens tilhængere kan bestikke dens modstandere til at stemme for dens etablering og dog være bedre stillet end før. Figur 3 viser således et tilfælde helt i overensstemmelse med professor Samuelsons udsagn.

Figur 4 er konstrueret efter samme principper som figur 3. Efter nationens tilpasning til verdensmarkedet bliver de relative priser imellem X og Y som angivet af hældningskoefficienten for den rette linie UV. Nationens produktion markeres af punktet U og dens forbrug af punktet V, idet UZ af X eksporteres, medens ZV af Y importeres. Den konvekse kurve, som tangerer den rette linie UV i punktet V, er samfundsindifferenskurven ved indkomstfordelingen efter udenrigshandelens åbning. Punktet V ligger neden for og til venstre for samfundsindifferenskurven igennem punktet D. Udenrigshandelens tilhængere bliver derfor ringere stillet end før, hvis de skal bestikke dens modstandere til at stemme for dens etablering. Figur 4 viser således et tilfælde, hvor professor Samuelsons udsagn ikke holder stik. Nationen har ganske vist stadig muligheder for at udnytte de ændrede relative priser til at skaffe sig en godekombination, som ligger ovenfor og til højre for samfundsindifferenskurven igennem D. Ændringer i indkomstfordelingen — forårsaget af udenrigshandelens åbning — bevirker imidlertid, at disse muligheder ikke udnyttes, hvis det økonomiske liv overlades til frit spil.

4. Når der etableres en udenrigshandel, tangerer den konkave transformationskurve og den konvekse samfundsindifferenskurve for indkomstfordelingen efter udenrigshandelens åbning samme rette linie, men i forskellige punkter, jfr. figurerne 3 og 4. Transformationskurven (undtagen tangenspunktet) vil altid ligge neden for og til venstre for den rette linie, medens indifferenskurven (undtagen tangenspunktet) altid vil ligge oven for og til højre for den rette linie. Ethvert punkt på transformationskurven må derfor altid ligge neden for og til venstre for samfundsindifferenskurven ved indkomstfordelingen efter handelens etablering. Udenrigshandelens modstandere kan således aldrig bestikke dens tilhængere til at stemme for dens standsning uden at blive ringere stillet end før.

MEDDELELSE OG OVERSIGTER

DE NYE REGLER OM SKATTEFRI AFSKRIVNINGER OG INVESTERINGSFONDS

Oversigt og kritik.

Som grundlag for denne artikel er anvendt:

1. Lov nr. 199 af 6. juli 1957 om skattefri afskrivninger m. v. Med ændring i lov af 14. december 1957 optrykt som lovbekendtgørelse nr. 290 af 14. december 1957.
2. Lov nr. 198 af 6. juli 1957 om investeringsfonds med ændringer ved lov af 14. december 1957.
3. Forslag til førstnævnte lov med motiver af 27. marts 1957, genfremsat 11. juni 1957 med mindre ændringer.
4. Forslag af samme dato vedr. lov om investeringsfonds.
5. Skattedepartementets cirkulærer af 31. oktober 1957 og 16. december 1957 til afskrivningsloven.

6. Betænkning vedr. skattefri afskrivninger og skattefri henlæggelser til investeringsfonds (betænkning nr. 171) afgivet den 18. februar 1957 af det af finansminister Thorkil Kristensen den 27. oktober 1952 nedsatte udvalg.

Det er hensigten at give en oversigt over de vigtigste af de nye regler, og over hvorledes disse afviger fra de tidligere. Samtidig er det hensigten at fremsætte nogle bemærkninger over de økonomiske virkninger af den pågældende lovgivning, idet den på visse punkter efter min opfattelse kan få uheldige og måske ikke tilstrækkeligt påagtede virkninger. Det gælder navnlig det uheldige forhold, at loven ikke er trådt i kraft straks, men at skatteyderne har haft 2½ måned fra lovens vedtagelse og $\frac{1}{2}$ år fra lovens første fremsættelse til at disponere på en sådan måde, at det har modvirket landets almindelige økonomiske politik. Endvidere er det min opfattelse, at reglerne om bygningsafskrivninger på uheldig måde vil påvirke ejendomspriserne.

Afskrivningsloven.

Redegørelse for de gennemførte ændringer indledes formentlig bedst ved først at citere overskrifterne på de enkelte afsnit i loven:

- I. Maskiner, inventar o. lign. driftsmidler, der udelukkende benyttes erhvervsmæssigt.
- II. Maskiner, inventar o. lign. driftsmidler, der benyttes både til erhvervsmæssige og til private formål.
- III. Skibe til erhvervsmæssig brug.
- IV. Bygninger.
- V. Almindelige bestemmelser.
- VI. Ikrafttrædelses- og overgangsbestemmelser.

Lovens regler omfatter herefter afskrivninger på materielle ting bortset fra varelagre. Udvalget vil senere komme med betænkning om afskrivning på varelagre, medens det har vedtaget ikke at beskæftige sig med afskrivning på goodwill, patentrettigheder o. lign. immaterielle formuegoder. Udvalget har heller ikke drøftet muligheden for at afskrive på uddannelsesomkostninger.

I. Afskrivning på driftsmidler udelukkende til erhvervsmæssig brug.

1. Man går over til at anvende samme afskrivningsprocent for alle driftsmidler under denne gruppe, medens man tidligere ordinært afskrev med forskellige af-

skrivningsprocenter, der skulle være afpasset efter de enkelte driftsmidlers levetid.

I tidens løb har de enkelte afskrivningsprocenter mistet forbindelsen med de enkelte driftsmidlers levetid. De har forandret sig til en slags hellige køer. Een gang godkendt af landsskatteretten kunne de ikke nedsettes. Som eksempel kan henvises til afskrivningsprocenterne for personbiler 15, lastbiler 20 og for tankbiler 25.¹ Sammenligner man med aldersfordelingen for landets bilpark, vil man vist umiddelbart kunne se, at afskrivningsprocenterne ikke svarede til det, de skulle dække — godtørelse for den fysiske forringelse. —

2. Tidligere afskrev man med en bestemt procent af anskaffelsesværdien evt. tillagt forbedringer, medens man fremtidig afskriver med en bestemt procent af saldo-værdien. Man går over til afskrivninger efter saldo-metoden fra afskrivninger efter den lineære metode.

3. Den enkelte skatteyder kan variere sine afskrivningsprocenter fra år til år, således at maksimum det første år er 20, det følgende 25 og derefter 30 % af saldo-værdien. Tidligere skulle man bruge samme afskrivningsprocent fra år til år praktisk talt uden mulighed for at få den ændret.

4. Man vil fremtidig kunne nedskrive til nul, medens man tidligere kun kunne afskrive ned til scrapværdien, der svarede til en anslæt salgsværdi for det enkelte driftsmiddel.

5. En række driftsmidler af mindre betydning bliver der fremtidig adgang til at føre som driftsudgifter ved anskaffelsen. Det gælder for sådanne driftsmidler, hvis levealder må antages ikke at overstige 3 år, og det gælder endvidere i alle tilfælde, hvor anskaffelsesprisen er under 800 kr. Den erhvervstrivende kan selv vælge, om han ønsker at fradrage sådanne udgifter straks, eller han ønsker at afskrive dem sammen med de øvrige driftsmidler. Ved etablering af virksomhed kan der jo ofte fremkomme så store poster, at det er mere fordelagtigt at aktivere dem. Vælger man det, skal hele anskaffelsessummen for vedkommende driftsmiddel aktiveres.

Tidligere var det sådan, at man regnede med, at visse driftsmidler blev fornyede ved genanskaffelser. De kunne derfor ikke afskrives. Det gjaldt bl. a. løst inventar i hoteller og restauranter, landbrugsinventar til en pris af under 500 kr. og håndværktøj. Men der måtte føres en konto for disse ting, og det var kun udgifter til genanskaffelse, man kunne føre som driftsudgifter. Hvis der blev foretaget udvidelser, måtte indstændende på kontoen sættes op. Den nye regel betyder, at man får adgang til at udgiftsføre nyanskaffelser på dette område. Bestående konti overføres til inventarkontoen og afskrives fremtidig sammen med denne.

Udgifter til forbedring af driftsmidler skal altid lægges til kontoen også selvom forbedring ikke vil holde mere end 3 år eller koster under 800 kr.

6. Bortset fra det i sidste punkt nævnte er afskrivninger efter lovens regler fremtidig obligatoriske. Det enkelte år kan man dog afskrive 0 procent. Tidligere kunne man afskrive, hvis man forte regnskab, men man kunne også vælge at føre tabet på et driftsmiddel til udgift det år, det blev udskiftet eller solgt. I de senere år har også ikke-regnskabsførende erhvervstrivende haft adgang til at an-

1. Til afskrivningsprocenten for tankbiler knytter sig det kuriosum, at den er kommet med i kontorchef Hellkets fortegnelse over afskrivningsprocenter ved en fejtlæsning af den pågældende kendelse fra landsskatteretten. Kendelsen siger 20 %, men når en autoritet som Hellket siger 25 %, er der ingen, der protesterer.

vende afskrivninger. Nu er adgangen til at afskrive den samme for regnskabsførende og ikke-regnskabsførende næringsdrivende.

7. Fremtidig vil man ikke kunne afskrive på et driftsmiddel i det år, det bliver afhændet. Omvendt vil man kunne afskrive fuldt ud i købsåret.

Tidligere kunne man ordinært første år kun afskrive forholdsmaessigt, medens man ved ekstraordinære afskrivninger tillod fuld afskrivning første år.

De nye regler vil teknisk betyde en lettelse, men vil i givet fald kunne medføre uheldige økonomiske bivirkninger.

Hvis en næringsdrivende har stor indtægt i et år, hvor han ved, at der skal betales stabiliseringsslæn, vil han være fristet til at foretage ikke strengt nødvendige køb af driftsmidler for at erhverve ret til afskrivningen. Dette vil ikke være i overensstemmelse med det ønske om at holde igen på forbruget, som er baggrunden for stabiliseringsslænet.

8. Når et driftsmiddel bliver solgt, skal salgssummen som hovedregel trækkes fra kontoen for driftsmidler ved regnskabsårets begyndelse. Hvis salget sker med fortjeneste i forhold til den værdi, hvortil driftsmidlet er nedskrevet, bliver der mindre at skrive af på i fremtiden. Fortjenesten bliver herefter inddraget til beskatning i de følgende år. Sælges der med tab, bliver afskrivningsgrundlaget højere. Tabet udlignes over de følgende år. Hvis en næringsdrivende kan påvise, at der er indtruffet tab, vil han kunne begære dette fradraget straks. Kontoen for driftsmidler formindskes med vedkommende driftsmidlets nedskrevne værdi. Denne undtagelsesbestemmelse er gennemført af hensyn til reglerne i bogføringsloven og aktieselskabsloven om, at værdierne ikke må optages for højt.

Det vil være en stor lettelse, at der fremtidig kan fores en samlet konto for disse driftsmidler, men det er et spørgsmål, om den enkelte alligevel ikke bliver nødt til at føre en specificeret fortegnelse over kontoen for overfor sin bank at kunne dokumentere, at den samlede værdi ikke er for høj eller i hvert fald, hvorledes den fremkommer. En sådan dokumentation kan jo være nødvendig overfor de myndigheder, der skal kontrollere, at bogføringsloven eller aktieselskabsloven er overholdt. Mange vanskeligt stillede næringsdrivende er blevet klar over, at det styrker kreditten, hvis formuen ikke er opgivet for lavt. Skattevæsenet kommer hyppigere og hyppigere ud for tilfælde, hvor formuen må reguleres nedad. Det normale er, at der mangler gæld, men også inventar og maskiner kan være opført for højt. Også skattevæsenet vil kunne få brug for specifikation til kontoen for at kontrollere, om den evt. indeholder driftsmidler, som aldrig har eksisteret andre steder end på papiret.

9. Ved samlet salg af en virksomheds driftsmidler eller ved salg af en væsentlig del af disse, vil der kunne fremkomme så stor fortjeneste, at kontoen evt. bliver negativ. Hvis virksomheden fortsætter, skal en sådan negativ konto forlods bruges til afskrivning på nykøbt inventar. Der bliver mindre at skrive af på i fremtiden. Hvis virksomheden ophører, skal der betales en særlig skat på 30 % af fortjenesten.

10. Det bestemmes nu udtrykkeligt i loven, at erstatningssummer sidestilles med salgssummer, sådan at fortjeneste og tab i tilfælde af, at driftsmidler går til grunde eller bliver ekspropriert skal behandles på samme måde, som hvis driftsmidlet er solgt med fortjeneste eller tab. I perioden fra 1939 har det været sådan, at fortjeneste blev delvis beskattet i tilfælde af salg, mens dette efter landsskatterettens praksis ikke var tilfældet, når fortjeneste fremkom som følge af, at driftsmidler var gået til grunde eller var blevet ekspropriert.

11. Et driftsmiddel kan først indgå på kontoen det øjeblik, det er leveret. Tid-

Jigere kunne man evt. forlods afskrive på et bestilt driftsmiddel. Denne mulighed er nu aflest af reglerne om henlæggelse til investeringsfonds, jfr. nedenfor.

II. Afskrivning på driftsmidler til blandet brug.

Maskiner, inventar o. lign. driftsmidler, der benyttes både erhvervsmæssigt og til private formål, kan ikke indgå i den samlede konto for driftsmidler, fordi afskrivningen skal deles mellem privatkontoen og driftsregnskabet. Det mest almindelige eksempel er jo personautomobilen.

Her skal føres en konto for hvert enkelt driftsmiddel. Der gælder samme maksimumsregel for afskrivningssatsen som for andet inventar, men man behøver ikke at anvende samme afskrivningssats som for dette. Med hensyn til afskrivningsperiodens begyndelse og slutning gælder også samme regler. Fortjeneste og tab skal normalt deles i samme forhold mellem driften og privatkontoen, som afskrivningen har været fordelt i den periode f. eks. automobilet har været ejet. En undtagelse gælder for det tilfælde, at der indtræffer tab i forbindelse med skade på bilen. I så fald er tabet fradagsberettiget, hvis skaden er indtruffet under erhvervsmæssig benyttelse af bilen. Er skaden indtruffet under privat benyttelse, er tabet ikke fradagsberettiget. Der skal nok som hidtil blive vanskeligheder med bevisets stilling i disse tilfælde.

III. Afskrivning på skibe.

For skibe, som bruges erhvervsmæssigt, indføres regler, der ligger meget nær op ad de regler, der gælder for driftsmidler til erhvervsmæssig brug. Der skal føres en samlet konto for alle skibene. Ved salg af et skib trækkes salgssummen fra kontoen ved årets begyndelse, og indkøbte skibe tillægges kontoen. Maksimumssatserne for afskrivning er de samme som for andre driftsmidler, og der sondres ikke fremtidig mellem afskrivninger på skibsmotorer og på skroget.

Da de hidtil gældende regler om ekstraordinære afskrivninger var særlig fordelagtige for rederierne, fordi der kunne afskrives ekstraordinært i den ofte lange periode, der hengår mellem skibets bestilling og dets levering, er der indført særlige regler om forskudsafskrivning for skibe, der vil koste mindst 200.000 kr. Man kan foretage forskudsafskrivning på 30 % af anskaffelsesværdien fra og med det år, hvor kontrakten om skibets bygning er indgået. Forskudsafskrivningen kan højst andrage 15 % årlig af anskaffelsesværdien. Forskudsafskrivningen kan således tilendebringes på 2 år. Når skibet er leveret, indgår det på rederiets konto for skibe med leveringssummen ÷ den foretagne forskudsafskrivning.

Hvis der har været beregnet forskudsafskrivning og kontoen ophæves, skal summen af de foretagne forskudsafskrivninger medregnes i indkomsten det år, hvor kontrakten er blevet ophævet. Hvis en kontrakt om bygning af et skib bliver solgt, skal fortjeneste eller tab tages i betragtning ved opgørelsen af indkomsten for det år, hvor salget sker. Sælger en rederivirksomhed samtlige sine skibe, betrækkes avancen med en særlig skat på 30 %.

Desværre indeholder loven ingen bestemmelse om, hvordan man skal forholde sig, når der hengår urimelig lang tid mellem kontrakten indgåelse og skibets levering. Dette vil navnlig kunne forekomme, hvor såvel rederivirksomhed som skibsværft beherskes af samme personer. Da dette ofte er tilfældet, havde der været grund til at indføre en bestemmelse herom.

IV. Afskrivning på bygninger.

Medens reglerne om afskrivning på skibe, maskiner og inventar og andre driftsmidler betegner et afgjort brud med de hidtil gældende regler og en væsentlig nydannelse, er ændringen ikke nær så omfattende, når det drejer sig om afskrivning på bygninger.

Det er derfor betydeligt vanskeligere at give en kort oversigt over de nye regler på dette område.

Følgende regler overføres uændret fra tidligere:

1. Afskrivning på driftsbygninger bliver ikke obligatorisk. Man kan i stedet for afskrivning benytte et (ændret) nedrivningsfradrag.

2. Man går ikke over til saldometoden, idet afskrivningsudvalget var af den opfattelse, at dette ville give for store afskrivninger i begyndelsen på grundlag af bygningernes længere levetid. Som hovedregel har man opretholdt de hidtil gældende regler, hvorefter der kan afskrives med faste procenter på driftsbygninger, men ikke på bygninger til beboelse eller til kontor- og forretningsbrug. På de sidste bygninger kan dog foretages særskilt afskrivning på installationer som centralvarmeanlæg o. l.

3. Afskrivninger foretages med procenter, der er bestemt af vedkommende bygnings eller installations levealder.

4. Medens tab eller gevinst ved salg af driftsmidler principielt bliver undergivet indkomstbeskatning i fremtiden, bliver tab eller gevinst på bygninger udover afskrivninger eller et beløb svarende til beregnede afskrivninger principielt indkomsten uvedkommende, når der kun har været beregnet almindelig afskrivning og ikke været anvendt investeringsfonds.

Ændringer kan kort opsummeres således:

1. Til anskaffelsessummen henregnes ikke prioriteringsomkostninger herunder kurstab. Hidtil var det sådan, at man ved ekstraordinære afskrivninger kunne medregne prioriteringsomkostninger, medens man ved ordinære afskrivninger ikke kunne medregne disse ved opgørelsen af anskaffelsessummen.

Når prioriteringsomkostninger og navnlig kurstab ikke kan medregnes i anskaffelsessummen, hænger det formentlig sammen med, at kursgevinster er skatfri for ejere af kreditforenings- og hypotekforeningsobligationer. Det forekommer dog lidet rimeligt, at man har vedtaget at opretholde den hidtil gældende ordning for ordinære afskrivninger på dette område, idet udgifter til prioritering og kurstab ud fra reale synspunkter burde medregnes i anskaffelsessummen.

2. Ligesom for driftsmidler indføres for ejendomme den regel, at der kan foretages fuld afskrivning i erhvervelsesåret og ingen afskrivning i salgsåret.

3. Ligesom ved driftsmidler forlader man ved bygninger reglen om, at der skal bevares en scrapværdi. Man tillader nedskrivning til 0. Ved driftsmidler er dette et nødvendigt led i afskrivningssystemet, medens dette ikke er tilfældet for bygninger.

4. Hidtil har man beregnet afskrivninger på grundlag af vedkommende bygnings tekniske levealder ved opførelsen. For købte ejendomme har man anvendt lidt højere afskrivningsprocenter, uden at der dog har været en klar sondring. Ved de nye regler går man for almindelige afskrivningers vedkommende over til at anvende afskrivningsprocenter, som er bestemt af vedkommende bygnings

levetid ved opførelsen. Køber man efter 15. september 1957 en ældre driftsbygning, kan man afskrive den over den resterende levetid, sådan som denne er anslæt ved opførelsen. Ansættet levealderen for en industribygning til 50 år, og erhverves den af den nye ejer, når den er 25 år gammel, kan han afskrive sin købesum med 4 %. Er den 40 år eller derover, kan han afskrive den med 10 %, idet 10 % er højeste tilladte afskrivningsprocent.

5. Forbedringer på en bygning skal afskrives over bygningens resterende levetid efter en lovaændring af 14. december 1957 dog med maksimum 10 %.

For bygninger, hvorpå der er foretaget flere efter hinanden følgende forbedringer, kan der blive tale om meget indviklede beregninger.

6. Hvis der sker skade på en bygning eller installation, hvorpå der bliver afskrevet, skal afskrivningsværdien nedskrives med værdiforringelsen. Udbredes skaden, skal udgiften herved tillægges afskrivningsværdien og afskrives over den resterende levetid. Overstiger erstatningen af en skade værdiforringelsen, betragtes differencen som hidtil som en skattefri formuestigning for ejeren.

7. Tidligere måtte man, når en bygning blev kasseret, udgiftsføre anskaffelsessummen for denne, hvis der ikke var afskrevet, og ellers forskellen mellem anskaffelsessummen og de foretagne afskrivninger. Nu kan man kun trække et beløb fra, der svarer til summen af de forsømte afskrivninger.

8. For bygningers vedkommende afløses de hidtidige regler om adgang til at foretage ekstraordinære afskrivninger af regler om adgang til at foretage ekstraafskrivninger.

a) Ekstraafskrivning kan foretages ved siden af den almændelige afskrivning og betyder, at afskrivningsperioden udløber tidligere for hele anskaffelsesværdien.

b) Hvor der kun er adgang til at foretage afskrivning på installationer, bliver der ikke adgang til at foretage ekstraafskrivning.

c) Der kan ikke foretages ekstraafskrivning på ombygninger.

d) Iøvrigt bliver der adgang til at foretage ekstraafskrivning i alle tilfælde, hvor der kan foretages almændelig afskrivning på bygninger.

e) Man forlader de hidtidige regler, hvor ekstraordinære afskrivninger kun kunne foretages generelt på bygninger i visse produktionsvirksomheder, medens tilladelse fra skattedepartementet skulle indhentes i andre virksomheder, og hvor der ikke var adgang til at afskrive ekstraordinært i virksomheder, der faldt uden for det meget vanskeligt forståelige begreb »produktionsvirksomheder«.

f) Ekstraafskrivning kan foretages både på nye og brugte (indkøbte) bygninger, medens ekstraordinære afskrivninger kun kunne foretages på nye bygninger, som blev brugt i ejerens egen produktionsvirksomhed.

g) Ekstraafskrivning kan første gang foretages i det år, da ejendommen bliver færdig eller købt. Der kan ikke foretages ekstraafskrivning i det regnskabsår, hvor en ejendom bliver solgt.

h) Ekstraafskrivning kan foretages på 40 % af anskaffelsessummen. Maksimum for den årlige afskrivning er 10 % af anskaffelsessummen (25 % af de 40 % af anskaffelsessummen). Perioden for ekstraafskrivning kan strække sig over indtil 10 år og i denne periode kan man iøvrigt placere afskrivningen efter eget ønske. Ekstraafskrivning kan således tilendebringes på 4 år og udstrækkes indtil 10 år. Når 10 år er gået fra erhvervelsen, er der ikke adgang til at ekstraafskrive mere.

i) Hvis der har været foretaget ekstraafskrivning, skal en evt. avance ved salg, ekspropriation eller erstatning beskattes efter særlige regler. Disse går ud på, at en avance, der indvindes på både almændelige og ekstraafskrivninger, skal beskattes med 30 %. Hvis henlæggelser til investeringsfonds har været brugt til

nedbringelse af ejendommens anskaffelsessum, skal der ligeledes ved afhændelsen ske beskatning af avance herpå og af afskrivningerne med 30 %. En yderligere avance skal derimod ikke beskattes.

De væsentligste ændringer indenfor bygningsområdet er ændringerne i afskrivningsprocenten for erhvervede ældre bygninger (nr. 4), ændringerne af nedrivningsfradraget (nr. 7), reglerne om ekstraafskrivning — navnlig at de også kan foretages på brugte bygninger —, og reglerne om beskatning af avance på afskrivninger, hvor der er foretaget ekstraafskrivninger eller henlæggelse til investeringsfonds (nr. 8 i).

V. Fortsat anvendelse af ekstraordinære afskrivninger i en overgangsperiode.

Hvor ekstraordinære afskrivninger allerede er påbegyndt ved lovens ikrafttræden, kan man fortsætte dermed afskrivningsperioden ud. Indtil 31/12 1957 er der adgang til at påbegynde ekstraordinære afskrivninger. Det er beklageligt, at man ikke har valgt lovens almindelige skæringsdag 15. september 1957.

B. Investeringsfonds.

Henlæggelse til investeringsfonds kan foretages fra og med skatteåret 1958/59. Henlæggelse kan foretages af alle næringsdrivende bortset fra brugsforeninger, produktions- og salgsforeninger samt dødsboer.

Henlæggelsen kan højest andrage 15 % af overskuddet ved selvstændig virksomhed uden fradrag af skatter og med tillæg af betalte renter og fradrag af rente- og udbytteindtægter. Hensigten med disse regler er at gøre et forsøg på at stille ældre og yngre virksomheder lige. Henlæggelsen skal mindst udgøre 500 kr.

Henlæggelsen kan fradrages ved opgørelsen af den skattepligtige indtægt i henlæggelsesåret. Henlæggelse kan foretages både af regnskabsførende og ikke-regnskabsførende. Virkningen af at anvende investeringsfonds er således, at indkomsten nedsættes i det år, henlæggelsen sker. Omvendt kan henlæggelsen ikke fradrages ved indkomststopgørelsen i det år, den anvendes.

Ved anvendelsen skal afskrivningsværdien af det driftsmiddel eller den bygning, hvorpå der foretages forlods afskrivning, nedsættes med det beløb, der anvendes af investeringsfonds. Investeringsfonds kan kun anvendes til forlods afskrivning ved anskaffelse af bygninger eller driftsmidler. De kan ikke bruges til at nedskrive allerede eksisterende bygninger eller driftsmidler.

Investeringsfonds kan anvendes til forlods afskrivning på:

- 1) inventar, maskiner og andre driftsmidler,
- 2) skibe til erhvervsmaessigt brug og
- 3) nye eller nykøbte driftsbygninger, når der anvendes almindelig afskrivning på disse.

Derimod kan investeringsfonds ikke anvendes til forlods afskrivning på:

- 1) inventar, maskiner og andre driftsmidler, hvis varighed er under 3 år eller som koster under 800 kr. pr. stk. Det gælder uanset, om disse driftsmidler anskaffes over driften eller tillægges kontoen for driftsmidler,
- 2) skibe, der ikke er leveret,
- 3) bygninger, hvorpå der ikke kan foretages afskrivninger,
- 4) installationer i bygninger, hvorpå der ikke kan foretages afskrivning, f. eks. udgift til indlæggelse af centralvarme i de under 3) nævnte bygninger,

- 5) forbedrings- og ombygningsudgifter, hvad enten disse forbedrings- eller ombygningsudgifter vedrører maskiner eller bygninger samt
- 6) maskiner, inventar og lignende driftsmidler, der benyttes både erhvervsmaessigt og privat, f. eks. personbiler.

Ikke-regnskabsførende skal indbetale henlæggelsens fulde beløb i en bank eller sparekasse, medens regnskabsførende kun skal indbetale 50 % af henlæggelsen. Forskellen skyldes større vanskeligheder med at føre kontrol med henlæggelsen hos ikke-regnskabsførende. Hvis et regnskab bliver kasseret som grundlag for skatteansættelsen, skal den pågældende indbetale 100 %. Der bliver dog frit valg mellem:

- 1) yderligere at indbetale 50 % på indskudskontoen,
- 2) at få henlæggelsen reduceret til 50 % eller
- 3) helt at opgive henlæggelsen.

Indbetalingen skal normalt ske inden udløb af fristen for indgivelse af selvangivelsen.

Henlæggelsen kan tidligst benyttes et år efter indbetalingen og skal være benyttet senest 10 år efter udløbet af henlæggelsesåret. Man skal først benytte de ældre henlæggelser.

Hvis henlæggelsen ikke benyttes til formålet eller bliver frigivet efter ansøgning, skal beløbet medregnes i indkomsten i udløbsåret eller frigørelsесåret med tillæg af 5 % simpel rente for hvert år fra henlæggelsesårets udløb.

Ved dødsfald og konkurs forhøjes indtægten i henlæggelsesåret med henlæggelsen, og merskatten efterbetales uden renter. Hvis forretningen ophører eller bliver solgt, uden at henlæggelsen er anvendt, forhøjes indtægten i henlæggelsesåret med henlæggelsens beløb, og skatten efterbetales med tillæg af 5 % fra udgangen af det skatteår, henlæggelsen vedrører.

Hvis ordningen misbruges, forhøjes indtægten i henlæggelsesåret, og skatten efterbetales med det dobbelte beløb.

Motiverne for at gennemføre en lovgivning om investeringsfonds har været at fremme investeringer, at henlægge disse til gunstige tidspunkter og at modvirke følgen af prisstigninger. Stigende priser på driftsmidler medfører jo, at genanskaffelser kræver større pengebeløb. Dette har fra erhvervslivet medført krav om, at afskrivningerne skal beregnes ikke efter anskaffelsesværdien, men efter genanskaffelsesværdien.

En ordning med afskrivning på genanskaffelsesværdien ville imidlertid medføre større tekniske vanskeligheder og ville iøvrigt under stadig faldende pengeværdi ikke kunne føre til, at midlerne til genanskaffelse ville være til stede, når genanskaffelse skulle ske. Afskrivningsudvalget drøftede indgående mulighederne for at anvende genanskaffelsesværdien som afskrivningsgrundlag, men endte med at anbefale investeringsfonds.

Det ses ikke, at man i afskrivningsudvalgets overvejelser eller ved lovforslagets udarbejdelse har været inde på at overveje genanskaffelsesprincippet eller investeringsfondsordningens forskellige indflydelse på yngre og ældre virksomheder. Den yngre erhvervsdrivende vil gennemgående have anskaffet sine afskrivningsberettigede aktiver i et noget højere privniveau. Genanskaffelsesprincippet vil give den ældre virksomhed relativ langt større fordele end den yngre. Ældre erhvervsdrivende er i almindelighed langt mere likvide end yngre, hvorfor de vil have bedre muligheder for at afse midler til at indskyde på konti for

investeringsfonds. Såvel regler om investeringsfonds som afskrivninger efter gen-
anskaffelsesprincippet begunstiger således ældre virksomheder i forhold til yngre
konkurrerende virksomheder.

*C. Kritiske bemærkninger vedrørende reglerne om skattefri afskrivning,
investeringsfonds og deres forberedelse.*

I. Ikrafttrædelsesbestemmelserne.

Fra behandlingen af forslag om nye indirekte skatter eller afgifter ved man, at der bevares stor hemmelighedsfuldhed med hensyn til, hvilke områder lovgivningen omfatter. Lovforslagene indeholder regler om, at afgifter bliver pålagt fra det tidspunkt, lovforslaget er fremsat. Det behandles som regel i en week-end, således at lovforslaget kan være blevet lov, inden week-end'en slutter.

Mange forslag om ændringer i den direkte beskatning har indeholdt bestemmelser om, at hvis loven bliver gennemført, træder dens regler i kraft fra det tidspunkt, da lovforslaget blev fremsat. For at undgå uheldige dispositioner fra erhvervslivets, forbrugernes eller skatteydernes side er det naturligt, at sådanne bestemmelser indsættes. Skatellovgivningen har jo så stor indflydelse på befolkningens økonomiske handlinger, at man allerede ved et forslags fremsættelse bør tage hensyn hertil.

Allerede da første forslag til lov om skattefri afskrivninger blev fremsat 27. marts 1957, var landets økonomiske situation såre anstrengt. Det var derfor meget betænkeligt, at lovens regler først skulle have virkning fra 1. juli 1957. Genfremstillingen 11. juni 1957 indeholdt i bemærkningerne kun en kort henvisning til det tidligere forslag og indeholder en tilføjelse om, at der er sket uvæsentlige ændringer. Blandt disse ændringer var den bestemmelse, at de nye regler skulle have virkning fra 1. oktober i stedet for 1. juli. (Ved lovens behandling blev ikrafttrædelsestidspunktet ændret til 15. september 1957). Man kunne måske sige, at når befolkningen een gang var blevet vænnet til at disponere efter, at en væsentlig del af avancen på afskrivninger på driftsmidler var skattefri, så kunne man ikke på een gang ændre dette, men heroverfor står et meget tungtvejende hensyn til landets almindelige økonomiske situation.

Efter min opfattelse burde lovens regler have haft virkning fra datoens for den første fremsættelse, så man havde undgået at præmiere forbrugsudvidelse gennem afskrivningslovens tilskyndelse til at fremme udskiftningen af driftsmidler, herunder blandede driftsmidler og af disse navnlig personautomobiler. — Hvis man solgte et personautomobil før 15. september 1957, kunne man opnå en skattefri avance på indtil 30 % af anskaffelsessummen beregnet i forhold til benyttelsen erhvervsmæssigt. — Da en fortjeneste på et af flere driftsmidler, der udelukkende bruges i produktionen, fragår i kontoen for driftsmidler og først bliver beskattet gennem formindskelse af afskrivningerne over en årrække, er virkningen ved overgangen til de nye regler ikke så påfaldende på dette område.

Øjeblikkelig overgang til de nye regler ville have virket forbrugsindskrænkende, idet det ville have medført en stærk tendens til at udsætte nyanskaffelser for at blive fri for at realisere en skattefri avance. Dette ville altså have været i pagt med de forbrugsbegrænsende love fra sommeren 1957.

II. Stiftelse af aktieselskaber.

Foruden en stærkt øget tendens til at udskifte driftsmidler, medførte lovens ikrafttrædelsesbestemmelser, at der i tiden 1. april—15. september 1957 blev

stiftet overmåde mange aktieselskaber, hvorved man fik en væsentlig forhøjelse i driftsmidernes fremtidige afskrivningsværdi. Man kan vist trygt gå ud fra, at det normale er, at stifterne har taget en avance hjem på 30 % af anskaffelsesværdien på driftsmidler. Det gælder i hvert fald for familieaktieselskaber, hvor køber og sælger reelt er samme person, selvom han som sælger formelt optræder som en privatmand overfor sit andet jeg, hovedaktionæren som »erhverver« aktier i det nydannede selskab. Kun hvor en forhøjelse af driftsmidernes værdi vil støde an mod aktieselskabslovens bestemmelser eller kan tilslidtes af skattekassen som åbenbar urimelig, vil der kunne skrides ind mod denne værdiopskrivning. Aktieselskabsregistret har vist meget få kontrolmuligheder og slet ikke et administrativt apparat, som kan udøve nogen effektiv indsats på dette område. Skattekassenets muligheder for at tilslidte den »frie« prisdannelse er små. Der er ingen tvivl om, at omkostningsniveauet gennem årene og specielt i 1957 har fået en tak opad gennem opskrivning af værdier ved dannelse af aktieselskaber.

Fra 15. september 1957 medfører det skattemæssige konsekvenser for afhændere, hvis værdien af driftmidler og skibe opskrives ved dannelse af aktieselskaber. Dette gælder dog ikke, hvis aktieselskabet dannes i forbindelse med, at virksomhedens ejer dør. Dette er en årsag mere til at ønske, at mulighederne for at indvinde avancer i forbindelse med dødsfald må bortfalde.

Der er nævnt flere eksempler på, at ejendomme, der ønskes overført til nydannede familieaktieselskaber, først er »solgt« til dette efter 15. september, så der er mulighed for at udnytte de nye afskrivningsmuligheder.

Som en parallel fra et beslægtet område kan nævnes, at i de sidste 20 år er mange aktieselskaber blevet delt op i to, hvoraf det ene aktieselskab er datterselskab af det andet. Det ene er et produktionsselskab, det andet et handelsaktieselskab. Ordningen kom vist særligt frem under krigen, fordi den medførte større mulighed for at opnå avancer, uden at priskontrolrådet kunne gribe ind. Det er dog også muligt, at den kunne have mere legitime formål.

Det må befrygtes, at en række aktieselskaber i de kommende år vil overdrage deres bygninger til datterselskaber. Hvis der ikke har været foretaget ekstraordinære afskrivninger eller ekstraafskrivninger, vil det ikke medføre skattemæssige konsekvenser for moderselskabet, idet en avance vil være skattefri. Moderselskabet vil kunne betale en særdeles antagelig leje for bygningerne, uden at datterselskabets skattebyrde bliver ret høj, idet dette vil kunne udnytte de nye afskrivningsregler, hvorefter »købte« bygninger kan afskrives over deres resterende anslåede levetid. Denne levetid er bestemt ud fra forholdene ved ejendommens opførelse med en maksimumsafskrivning på 10 %. Dette vil kunne påvirke prisdannelsen for erhvervsejendomme i opadgående retning.

Afskrivningsudvalgels betænkning indeholder en redegørelse for afskrivningsprincipper i andre landes lovgivning. Efter engelsk lovgivning er hovedreglen ved afskrivning på fast ejendom, at udgangspunktet for en købers afskrivning på ejendommen er den værdi, hvortil den er nedskrevet hos sælgeren. Selvom køberen har givet flere gange så meget for ejendommen, som den står ejeren i efter fradrag af foretagne afskrivninger, vil han dog ikke kunne afskrive mere.

Når en ejer af en virksomhed evt. i forbindelse med familiemedlemmer ønsker at omdanne sin virksomhed til et aktieselskab, hvor han råder over majoriteten eller har den væsentlige indflydelse, synes det rimeligt at gennemføre en ordning i lighed med den, der gælder for driftsbygninger i England, således at overførelsen normalt ikke kan ske til en højere pris end den, hvortil han selv

har nedskrevet driftsmidler, skibe og ejendomme over driften eller i hvert fald sådan, at der ikke kan afskrives på et højere beløb.

Aktieselskabsformen med dens begrænsede ansvar betyder en sådan begunstigelse af den erhvervsdrivende fra samfunds side, at en sådan ordning synes rimelig. Noget lignende skulle gælde, når ejendomme senere overføres til aktieselskaber, som sælgeren behersker. Samme regel kunne gælde for handel mellem moder- og datterselskab. Til nærmere belysning af spørgsmålet om, hvilken formueopskrivning der finder sted i forbindelse med dannelse af aktieselskaber, ville det være ønskeligt, om der ved de kommende skatteligninger blev indsamlet oplysning om, hvilke formueopskrivninger der er sket i forbindelse med dannelse af aktieselskaber i 1957. Dette kræver en sammenligning af selvangivelsene hos stifterne med første selvangivelse hos aktieselskabet. En sammenligning som det også er meget påkrævet at foretage af rent ligningsmæssige grunde.

Bortset fra dette område vil en kapitalvindingsskat på avancer på ejendomme være den bedste løsning på problemerne i forbindelse med avance på driftsbygninger, der har været genstand for afskrivninger.

III. Reglerne om afskrivning på ejendomme.

Et motiv for at gennemføre den nye afskrivningslov var, at man af hensyn til investeringerne ønskede at skabe smidige afskrivningsregler. Dette er også sket for driftsmidlers og skibes vedkommende. Selv om man kan være enig med afskrivningsudvalget om, at afskrivning på saldo værdi ikke egner sig på bygninger, fordi det vil give for store afskrivninger i begyndelsen, synes det nye system at være mere stift end det, man havde i forvejen. Reglerne kunne vist være gjort smidigere ved at tillade afskrivningsprocenter, der varierer mellem 0 og det dobbelte af den afskrivningsprocent, der ville svare til vedkommende bygnings økonomiske levealder ved erhvervelsen. I stedet er afskrivningerne nu baseret på ejendommens fysiske levealder og dermed bundne på en så stiv måde, at erhververe af ældre driftsbygninger tvinges til at anvende afskrivningsprocenter, som han måske ikke får brug for, fordi han ikke har den fornødne indtægt, samtidig med at han senere må savne et afskrivningsgrundlag, når hans indtægtsforhold ville gøre det mere rimeligt.

Udvalgets betænkning indeholder ikke meget til belysning af hele dette problem. Bemærkningen side 106 om, at afskrivningsprocenten ved almindelig afskrivning for ældre driftsbygninger bør fastsættes efter deres resterende levealder, tyder ikke på, at en dyberegående drøftelse af forholdet har fundet sted.

Side 109 anføres det, at der bør være adgang til ekstraafskrivninger på gamle bygninger, fordi de højere priser hæmmer generationsskifte indenfor landbruget og vanskeliggør det for unge landmænd at blive selvstændige. Der er ingen tvivl om, at hensigten med disse bestemmelser har været de bedste, men man savner helt en drøftelse af, hvilken indflydelse de forhøjede afskrivningsprocenter for såvel almindelige afskrivninger som ekstraafskrivninger vil have på ejendomspriserne. Man har et indtryk af, at hele problemet er kommet så sent ind i udvalgets overvejelser, at virkelig drøftelse af problemerne i denne forbindelse ikke har fundet sted.

For overskuelighedens skyld vil jeg opdele min nærmere kritik af afskrivningsreglerne i enkelte punkter. I de følgende betragtninger har jeg haft landbrugets driftsbygninger for øje, men de vil i de fleste relationer kunne overføres til industriens og håndværkets driftsbygninger.

a. Uklare regler for afskrivning på driftsejendomme.

Reglerne om afskrivning på nykøbte ejendomme findes i § 22 i afskrivningsloven. De er meget lidt udtømmende og vil sikkert give anledning til megen tvivl. Loven indeholder ikke nogen definition af sådanne begreber som nybygning set i relation til forbedring. En landbrugsbedrifts bygninger kan udmærket blive fornyet på en sådan måde gennem stykvis ombygninger (forbedringer?) og tilbygninger (forbedringer), at det vil være helt urimeligt at lægge de oprindelige bygningers levealder til grund ved fastsættelse af afskrivningsprocentens størrelse; alligevel synes man at skulle gøre det efter lovens ord.

Skattedepartementet har været opmærksom på dette forhold ved udarbejdelsen af cirkulæret til loven og skriver herom side 18:

»Det må dog herved bemærkes, at en »forbedring« af en bygning eller installation kan have en sådan karakter eller være af et sådant omfang, at der i realiteten er tale om en nybygning eller en nyanskaffelse. I så tilfælde finder de for nybygninger og nye installationer gældende afskrivningsregler anvendelse, medens adgangen til at afskrive på den gamle bygning eller installation samtidig ophører.«

Dette kan vist tages som en anerkendelse fra departementets side af, at lovens formulering er uheldig. Praksis vil få hårde nødder at knække på dette område.

Efter mit skøn er mellem halvdelen og $\frac{2}{3}$ af samtlige landbrugsbygninger i Århus amt over 80 år gamle, således at den fysiske levealder er udløbet. Af disse er ca. $\frac{1}{3}$ ikke undergået væsentlige ændringer siden opførelsen. På den anden side er ca. $\frac{1}{3}$ af dem undergået så væsentlige ændringer, at det ville være helt uden mening at hæfte sig ved opførelsestidspunktet for den oprindelige bygning. Den sidste trediedel indtager en mellemstilling.

b. Et forkert udgangspunkt for afskrivning på brugte bygninger?

I § 22 i afskrivningsloven bestemmes det, at den, der køber en ejendom, skal have adgang til at afskrive den over dens resterende fysiske levetid, således som denne må antages at have været ved ejendommens opførelse. Den pris, en køber vil betale for en ældre ejendom, har mindre og mindre relation til, hvad denne ejendom har kostet at opføre, jo ældre ejendommen er, men den har relation til, hvorlænge køberen venter at kunne anvende ejendommen på en økonomisk fornuftig måde. Det må erkendes, at en ejendoms økonomiske levetid er vanskelig at bedømme. Den er blandt andet afhængig af mulighederne for at fremskaffe nye driftsbygninger. Disse muligheder er påvirket af erhvervets fremtidige indtjeningsmuligheder, af om der kommer krige, der afbryder mulighederne for fornyelser og tillige af de afskrivningsregler, som er gældende.

Af det, der er anført i foranstående afsnit, vil man forstå, at den fysiske levealder er ubestemt, idet den er afhængig af de fysiske forbedringer, der er tilført ejendommen. Også den økonomiske levetid er ubestemt og afhængig af mange forhold, men den er i hvert fald afhængig af mere *nutidige* forhold på det tidspunkt, da ejendommen blev erhvervet.

c. Nedrivningsfradrag.

Efter hidtil gældende praksis har hovedreglen stort set været, at en landmand, som nedriver en af sine driftsbygninger for at opføre en ny, ved opgørelse af indkomsten i nedrivningsåret kan fradrage købesummen for den pågældende bygning. Hvis der har været foretaget afskrivninger, skal summen af disse fragt i det beløb, der kan trækkes fra i nedrivningsåret. Fremtidig vil han kunne fra-

drage, hvad han ikke har afskrevet, men kunne have afskrevet. Hvis han een gang er begyndt at afskrive, kan han ikke trække forsømte afskrivninger fra, hvis disse skyldes, at han påny er hørt op med at afskrive.

Dette betyder, at en erhverver af en ejendom normalt ikke vil kunne begynde at forny sin ejendom, før afskrivningsperioden er udløbet. De fornyelsen af landbrugets driftsbygninger er et meget påtrængende behov, er disse regler meget uheldigt udformet. Jo før en nybegynder kan komme i gang med fornyelsen, jo mindre behøver han at ofre på kostbare og på længere sigt uøkonomiske udgifter til vedligeholdelse og forbedring på gamle bygninger.

d. Afskrivningernes indvirkning på ejendomspriserne.

Den væsentligste anke, man har rettet mod de nye afskrivningsregler for ældre bygninger og mod reglerne om ekstraafskrivninger, hænger sammen med deres virkning på ejendomspriserne. Det hjælper jo ikke den unge nyetablerede så meget, at han får gode afskrivningsmuligheder, hvis det medfører, at han kommer til at betale væsentlig mere for ejendommen, således at rente- og afdragsbyrde stiger. I afskrivningsudvalgets betænkning omtales den evt. virkning på ejendomspriserne ikke i forbindelse med forslaget om, at adgang til at foretage ekstraafskrivninger udvides fra nybyggede ejendomme til også at omfatte købte ejendomme med ældre bygninger. Det omtales heller ikke i forbindelse med forslaget om for ældre ejendomme at forhøje den almindelige afskrivningsprocent.

Det har både her i landet og i udlandet vist sig, at hvis man giver tilskud til landbrug, vil der være en tendens til, at priserne på bedrifterne stiger. Tilskud har altid haft en tendens til at havne i de forkerte lommer. Skatfri afskrivninger, som mere end svarer til den forringelse, der sker, vil virke på samme måde som tilskud. Det er min opfattelse, at fordelene ved de udvidede afskrivningsregler for landbrugets vedkommende stort set vil havne i den ældre generations lommer.

Mit synspunkt lider af den mangel, at det ikke lader sig bevise med eksakte tal eller lignende hverken forud eller efterfølgende. Der er så mange momenter, som indvirker på ejendomspriserne, at man ikke kan skille et enkelt ud. Det er ikke at vente, at ejendomspriserne vil tage et pludseligt spring opad fra 15. september 1957. Det tager tid, inden lovreglerne bliver tilstrækkeligt kendt, og prisudviklingen på landbrugets produkter virker i modsat retning.

Synspunktet kan derimod begrundes nærmere ved at se på den indflydelse, de udvidede afskrivningsregler vil have på udbud og efterspørgsel af landbrugsbedrifter.

Når virkningen bliver særlig stor indenfor landbruget, hænger det sammen med, at udbuddet af landbrugsbedrifter ligger nogenlunde fast og overvejende er bestemt af, hvormange ældre, der er indstillet på at holde op og trække sig tilbage. Den unge landmand har derfor ikke som f. eks. håndværkeren mulighed for at vælge mellem at etablere en ny virksomhed eller overtake en af de bestående. Man kan herefter ikke antage, at afskrivningsreglerne vil få større indflydelse på antallet af udbudte landbrug, selvom de nok vil medføre tilbageholdenhed og større priskrav hos sælgeren, idet disse vil henvise til, at afskrivningerne vil give køberne en mulighed for at imødekomme højere priskrav.¹

1. Generationsskifter vil endvidere blive hemmet af, at det er mulig at undgå beskatning af fortjeneste på driftsmidler, hvis omsætningen finder sted ved arveovergang.

På efterspørgselssiden vil de nye afskrivningsregler virke stimulerende på efterspørgslen efter ejendomme fra unge landmænd. De ser som følge af skattebesparelsen større mulighed for at forrente og afdrage den sidste del af købesummen. De er ikke opmærksom på, at de stive afskrivningsregler gør det muligt, at de slet ikke får lejlighed til at udnytte afskrivningerne.

Foruden fra landmænd og landbrugsmedhælpere vil efterspørgslen af landbrugsejendomme også komme fra et stigende antal personer med byerhverv. Efterhånden som byerhvervenes betydning stiger både for så vidt angår antal og økonomisk evne betyder efterspørgslen herfra en stigende fare for bevarelsen af en selvstændig landbostand. Selv forholdsvis få efterspørgere med byerhverv kan betyde en alvorlig konkurrence for unge landmænd overfor det nogenlunde faste udbud af landbrugsbedrifter. I almindelighed er man tilbøjelig til at overse dette og se mere på det eksempel, som en dygtig bybo med finanserne i orden kan betyde med hensyn til at bringe bedriften i orden. Landbrug drevet af byboere giver dog også hyppigt underskud.¹

Efter den gældende lovgivning kan en bylandmand fradrage underskud ved landbrug i sin øvrige indkomst. Han kan derfor dyrke landbrug som hobby med bevidstheden om, at han vil spare 30—50 % af underskudet i skat. Hvis staten

1. Dette er i hvert fald min erfaring. Omend materialet er meget spinkelt, kan nedenstående oversigt tjene til at kaste lys over spørgsmålet. Oversigten viser resultatet af en undersøgelse for årene 1945—53 incl., omfattende i alt 8 ejendomme, drevet af byboere, men hvoraf 3 ikke var ejet hele perioden. Undersøgelsen omfatter i alt 67 ansættelser. Det drejer sig om en periode med de bedste landbrugskonjunkturer, man har kendt her i landet.

Af oversigten vil ses, at disse ejendomme normalt har givet underskud, og at de overskud, der har været tale om, har været meget små, hvorved bemærkes, at 6 af overskudene falder på en enkelt ejendom.

Resultatet bliver et gennemsnitlig underskud på 11 % af landbrugsformuen opgjort efter skattemæssige værdier.

Underskuddene er fragået ved opgørelsen af den skattepligtige indkomst for de pågældende, og virkningen heraf har været den samme, som hvis de pågældende havde fået et tilskud til driften af deres landbrug på mellem 200.000 kr. og 300.000 kr.

Oversigt over skatteansættelser for byboere, der ejer og driver landbrug.

	Ialt	Gennemsnitlig
	kr.	kr.
Det samlede antal ansættelser undersøgelsen omfatter	67	
Heraf med underskud	53	
med overskud	14	67
Samlet underskud	447.352	8.440
— overskud	29.132	2.081
Nettounderskud	418.220	6.242
Samlet ansat skattepligtig indkomst	3.876.688	57.861
Gennemsnitlig formue i landbrug opgjort efter skattemæssig værdier		55.890
Gennemsnit af aktiver i landbrug	c. 94.500	
÷ gennemsnit af passiver	c. 38.600	55.900

gav bylandmanden et tilskud til driften af landbrug, ville virkningen økonomisk blive det samme. Dette forhold har virket stimulerende på byboernes lyst til at erhverve landbrug.

De nye afskrivningsregler vil kunne stimulere efterspørgslen efter landbrug fra byboernes side i temmelig voldsom grad. Købes en ejendom med tilstrækkeligt gamle bygninger, vil driftsbygningernes købesum kunne afskrives over 10 år. Ejendommen kan derefter realiseres med en fortjeneste, som kan være anskaffelsessummen for bygningerne større end den fortjeneste, der hidtil havde kunnet regnes med. Mens den selvstændige landmand det enkelte år kan risikere, at han ikke har nogen indkomst at bringe afskrivningerne til fradrag i, vil risikoen herfor være mindre for den bybo, der driver landbrug, fordi han har andre indtægtskilder at bringe underskuddet ved landbrug til fradrag i.

Hvis vi i stigende grad fortsætter med at begunstige byboeres erhvervelse af landbrugsejendomme ad skattevejen, må man befrygte, at det selvstændige danske landbrug vil bukke under i konkurrencen.

Slutning

De nye afskrivningsregler for skibe, inventar, maskiner og andre driftsmidler giver erhvervslivet store muligheder for at udjævne indtægten. En udjævning er en retfærdighedsbehandling overfor de erhvervstrivende i forhold til grupper med mere jævne indkomster, navnlig lønmodtagere.

Muligheden for en vis konsolidering er også en retfærdighedsbehandling overfor erhvervslivet, idet der nu engang knytter sig større risiko til erhvervsindtægter.

Udvalget påpeger i sin betænkning side 82—83, at de nye afskrivningsregler vil give erhvervstrivende store muligheder for at indvinde skattefri gevinst i forbindelse med arveovergang eller ved bortrejse til udlandet. Udvalget peger på problemet, men mener, det falder udenfor dets opgave at fremsætte forslag til at afhjælpe denne urimelighed ved systemet.

Finansminister Kampmann var i sin skriftlige fremsættelse til afskrivningsloven inde på disse problemer og henviste til det den gang foreliggende forslag til en samlet skattereform, hvor disse problemer var søgt løst. Hvis skattereformen ikke kunne fremmes i sin helhed, bebudede finansministeren, at han ville fremsætte særligt forslag herom i forbindelse med en stykkevis skattereform. Dette er ikke sket i forbindelse med det forslag til en partiell skattereform, som blev fremsat 5/11 1957 og som blev delvis gennemført 14/12 1957, medens andre dele fortsat er til behandling.

De foreliggende muligheder for skattefri avancer ændrer motiverne for at anvende afskrivningsreglerne på varelager og driftsmidler på en sådan måde, at den enkelte i stedet for at tilstrebe en rimelig konsolidering og indkomststørrelse kan stræbe mod at opsamle de størst mulige reserver. Sålænge der er mulighed for at realisere disse reserver skattefrit ved arveovergang, vil dette være en tilskyndelse til at bevare virksomhederne på ældre hænder til skade for generationsskiftet.

V. Vinge Madsen.*

* Amtsligningsinspektør, Aarhus.

**FÖRSLAG AV 1952 ÅRS TULLTAXEKOMMITTÉ: TULLTAXA
SAMT TULLTAXEFÖRORDNING¹**

I Sverige nedsattes i 1952 af finansministeren en kommission (1952 års tulltaxekommitté), hvis opgave var at foretage en almindelig revision af den svenske toldforordning og den dertil knyttede toldtarif. Baggrunden for den ønskede revision var, at der ikke siden 1911 har været foretaget nogen almindelig revision af den svenske toldforordning og toldtarif, skønt der i mellem tiden er fremkommet mange nye varer, fremstillingsmetoder, anvendelsesområder m. m., der ikke kunne forudsæs på det tidspunkt, 1911-loven blev til. Ændringer i pengeværdien har endvidere medført, at de specifikke toldsatser (væggtoldsatserne), hvormed den overvejende del af varerne i den svenske toldtarif er belastet, er reduceret væsentligt i betydning. Da prisudviklingen ikke har været ens for alle varer, er også forholdet mellem de enkelte varearters beskyttelse på mange områder blevet forskubbet. Endelig har de i årenes løb på forskellige tidspunkter af finanspolitiske og handelopolitiske årsager gennemførte toldforhøjelser og toldned sættelser betydet en ændring i forholdet mellem de forskellige varearters toldsatser.

Det udtales i kommissionens direktiver, at udarbejdelsen af den nye toldtarif bør ske på basis af Bruxelles-nomenklaturen, at det bør overvejes mere generelt at gå over til anvendelse af værditoldsatser, samt — hvad kommissionen har lagt stor vægt på i sit arbejde — at det af hensyn til den store betydning, som den internationale vareudveksling har for velstanden i Sverige, er samfundsøkonomisk vigtigt, at handelen med udlandet bliver så omfattende og fri som mulig. I forbindelse hermed fremhæves det i direktiverne, at Sverige hidtil har ført en lavtarifpolitik, og at det ikke kan være i Sveriges interesse at afvige herfra. Revisionen bør derfor ikke tage sigte på en generel forhøjelse af det nuværende toldniveau, men skal i første række have til formål at tilvejebringe en passende afvejning af toldbeskyttelsen mellem forskellige varearter og produktionsgrene. Endvidere udtales, at man for at undgå unødig belastning af konsumenterne bør undersøge muligheden af at undvære toldsatser på områder, hvor indenlandsk produktion ikke findes, eller hvor det ikke er hensigtsmæssigt at oprettholde en produktion ved hjælp af told, eller hvor forholdene ikke er af en sådan natur, at finanstoldsatser bør komme på tale.

På dette grundlag har toldkommissionen foretaget en revision af toldforordningen, hvilken forordnings vigtigste bestemmelse er, at varer, der indføres, skal toldbelægges ifølge toldtariffen. Endvidere har kommissionen, under hensyntagen til det i direktiverne anførte ønske om at bevare det i Sverige i dag gældende toldniveau, stillet forslag til en på Bruxelles-nomenklaturen baseret toldtarif (del III) samt foreslægt toldbelægningen baseret på værditold. I del II, der omfatter ca. 850 sider, har kommissionen for hver enkelt af Bruxelles-nomenklaturens ca. 1100 positioner begrundet, hvorledes man er nået frem til den (eller de) for varerne i den pågældende position foreslæde toldsats(er).

I betænkningens del I, »Allmänna synpunkter« (hvortil gennemgangen i det følgende er begrænset), har kommissionen bl. a. fremført de principielle synspunkter, der har ligget til grund for udarbejdelsen af forslaget til en ny svensk toldtarif.

Der indledes med en gennemgang af Sveriges toldpolitiske historie gennem de sidste 200 år (fra merkantilismen til 1940'- og 1950'ernes GATT-aftaler). I afdeling

1. TULLTAXA: I. Allmänna synpunkter, II. Detaljmotivering, III. Taxan samt TULLTAXEFÖRORDNING, Statens offentlige utredninger, Stockholm 1956: 14, 15, 16 og 60; i alt ca. 1380 sider.

2 er gengivet den svenske finansministers direktiver til kommissionen, medens der i afdeling 3 er redejort for kommissionens virksomhed i forbindelse med fastsættelsen af de enkelte toldsatser; for dens samarbejde med det svenske næringslivs organisationer gennem sagkyndige industri- og handelsfolks medlemsskab af kommissionen; for industriens deltagelse i indsamlingen af det statistiske materiale, der har dannet grundlag for beregningen af højden af den nuværende brutto- og nettotoldbeskyttelse samt af normaltoldsatser (jfr. senere) samt for kommissionens forhandlinger branche for branche med repræsentanter fra næringslivet (de såkaldte »hearings«).

I den følgende afdeling 4 er givet en meget indgående beskrivelse af den toldnomenklatur, Bruxelles-nomenklaturen, hvorpå kommissionens toldlovsforslag er baseret (og hvorpå også planerne om et fælles nordisk varemarked, det vest-europæiske frihandelsområde samt fællesmarkedet mellem »de seks« er baseret). Kommissionen peger på nogle af de ulemper, som anvendelsen af en international nomenklatur som Bruxelles-nomenklaturen fører med sig. Krav fra de enkelte lande bevirker således let, at nomenklaturen bliver for vidtløftig i forhold til det enkelte lands behov for toldopdelinger (som nævnt indeholder Bruxelles-nomenklaturen ca. 1100 basispositioner, medens den i dag i Sverige gældende tarif kun indeholder 576 basispositioner). Hertil kommer, at en opdeling i Bruxelles-nomenklaturen af et bestemt vareområde på forskellige positioner kan være sket udfra helt andre principper (f. eks. udfra rent systematiske overvejelser eller efter visse landes ønske) end dem, der i et bestemt land er afgørende for differentieringen af toldbeskyttelsen, hvorfor det kan blive nødvendigt for det pågældende land at foretage underopdelinger af basispositionerne, hvorfed toldtariffen kompliceres mere, end hvad der ville have blevet tilfældet, såfremt landet havde haft frie hænder ved udformningen af basispositionerne. Ulemper af denne art vil dog blive mindre, såfremt man anvender værditoldsatser og må under alle omstændigheder betragtes som ubetydelige sammenlignet med de fordele, som vil være forbundet med, at et større antal lande tiltræder konventionen angående nomenklatur for klassificering af varer i toldtifferne, hvortil Bruxelles-nomenklaturen udgør et bilag.

Den væsentligste ulempe ved anvendelsen af Bruxelles-nomenklaturen fremkommer imidlertid, såfremt et land ønsker at basere sine handelsstatistiske oplysninger på toldtariffen, hvilket i hvert fald, for så vidt angår den tekniske indsamling, er det normale. I Bruxelles-nomenklaturen er varerne grupperet i afdelinger, kapitler og basispositioner med henblik på dens toldadministrative formål, og nomenklaturen følger i stor udstrækning det såkaldte vertikale klassificeringsprincip, hvilket indebærer, at varer af samme udgangsmateriale uanset bearbejdningsgraden sammenføres i et kapitel, medens opdelingen inden for kapitlet sker efter varernes bearbejdningsgrad, funktion etc. Herved kommer Bruxelles-nomenklaturen til at stå i modsætning til den i de fleste lande til økonomisk-statistiske formål anvendte Standard International Trade Classification (SITC), der bygger på det såkaldte horizontale klassificeringsprincip, d. v. s. at der under en hovedgruppe (section) er sammenført varer af hovedsagelig samme bearbejdningsgrad, mens underopdelingerne (divisions) er foretaget efter varernes udgangsmateriale. Da de mindste enheder (positionerne) i Bruxelles-nomenklaturen kun i begrænset omfang svarer til de mindste enheder (items) i SITC, har det været nødvendigt at udarbejde en nøgle mellem de to systemer, hvilket har bevirket, at man for at opnå tilpasning til SITC har været nødsaget til at opdele et stort antal Bruxelles-positioner. Udfra et økonomisk-statistisk synspunkt må det beklages, at arbejdet på Bruxelles-nomen-

klat
at h
klat
rigs
P
told
men
tage
vær
næ
kon
jæv
af t
fore
der
ven
told
lan
næ
for
kan
ved
en

I
ske
gen
ner
bas
for
du
lam
niv
sun
det
på
tæ
tol
im
str
de
i S
bru

me
de
me
re
sk
ta

klaturen og arbejdet på SITC inden for FN ikke er blevet samordnet bedre, således at betydelige omkostninger for lande, der har eller vil antage Bruxelles-nomenklaturen som toldnomenklatur, og som derudover ønsker at præsenterer sin udenrigshandelsstatistik på SITC, kunne være undgået.

På basis af kommissionens direktiv om, at det ved uformningen af den nye toldtarif bør overvejes, om en større anvendelse af værditoldsatser kunne give en mere hensigtsmæssig uformning af det svenske toldsystem, er i afdeling 5 foretaget en analyse af fordele og ulemper ved anvendelse af henholdsvis vægt- og værditoldsatser. Spørgsmålet analyseres fra forskelligt interessehold (udfra et næringspolitiske, et statsfinansielt og et handelspolitiske synspunkt samt ud fra et konsument- og anvendelighedssynspunkt), og kommissionen konkluderer, at den jævnere afvejning mellem de forskellige varegrupper og den smidigere tilpasning af toldniveauet til skiftende priser, som værditoldsatserne indebærer, er så stor en fordel, at man må anbefale en overgang til større anvendelse af disse. Tillige peges der på, at den stadige udvikling i og specialisering af vareproduktionen ved anvendelse af specifikke toldsatser ville kræve en stadig forøget differentiering af toldsatserne, som ville blive vanskelig at administrere samt på, at mange andre lande — f. eks. Vesttyskland, Italien og Frankrig — er gået over fra specifikke toldsatser til værditoldsatser, hvilket altsammen taler for anvendelse af de sidstnævnte også i Sverige. De ulemper, der set ud fra et kontrolmæssigt synspunkt er forbundet med anvendelsen af værditoldsatser i en toldtarif, mener kommissionen, kan minimaliseres gennem en passende definition af toldberegningsværdien samt ved at give toldmyndighederne tilstrækkelige beføjelser og ressourcer til at udøve en effektiv kontrol med angivelsen af værdien til toldberegning.

I afdeling 6 (»Tullskyddets højde og avvægning«) diskuteres indledningsvis forskellige metoder til beregning af toldniveauet (hvorved forstår toldsatsernes gennemsnitlige højde i en vis branche eller i et vist land). Ved den af kommissionen foretagne sammenligning af det svenske toldniveau beregnet henholdsvis på basis af de i dag i Sverige gældende toldsatser og på basis af toldkommissionens forslag er der anvendt en beregning af toldniveauet på grundlag af forbruget (produktion + import + eksport). — Fremgangsmåden ved denne beregning er, at landets produktion, import og eksport fordeles på toldpositioner, hvorefter toldniveauet beregnes ved at summere de for hver enkelt toldposition på basis af konsumet »beregnede toldindtægter« og derefter sætte denne størrelse i forhold til det samlede forbrug. Heroverfor står den mere gængse beregning af toldniveauet på den faktiske import, hvorefter toldniveauet udtrykkes ved den totale toldindtægt sat i forhold til enten den samlede importværdi eller værdien af importen af toldpligtige varer. Motiveringen for at anvende forbruget i stedet for den faktiske import, der normalt anvendes ved sådanne beregninger, er, at selve toldsystemets struktur påvirker importens sammensætning, hvilket bevirker, at det på basis af den faktiske import beregnede toldniveau bliver for lavt (for 1950 er toldniveauet i Sverige beregnet på den faktiske import 9,1 pct. mod 12,9 pct. beregnet på forbruget).

En beregning af toldniveauet på grundlag af forbruget anses derfor for teoretisk mest korrekt. Toldniveauberegninger på basis af den faktiske import kan dog, hvor det drejer sig om at sammenligne et lands toldniveau på forskellige tidspunkter, mellem hvilke væsentlige toldændringer ikke har fundet sted, anses at give en relativt god beskrivelse af toldniveauets højde. Men medens det er relativt let at skaffe de til beregningen af toldniveauet på basis af den faktiske import relevante talstørrelser, nemlig importmængden og -værdien fordelt på toldpositioner samt

toldindtægterne for hver toldposition, kræver en beregning af toldniveauet på basis af forbruget en opgørelse af både produktion, import og eksport fordelt på toldpositioner. Import og eksport lader sig nogenlunde let fordele på toldpositioner. Men i de fleste tilfælde vil det volde store vanskeligheder at fordele produktionen på toldpositioner, idet produktionsstatistikken som oftest ikke er opbygget på samme nomenklatur som handelsstatistikken og navlig ikke altid indeholder så fyldige oplysninger om mængde og værdi for hver enkelt varekategori som handelsstatistikken. Hertil kommer så, at det er nødvendigt, men meget vanskeligt at eliminere de dobbeltregninger, produktionsstatistikken rummer. — For Danmarks vedkommende måtte man vist erkende, at det med de nuværende oplysninger i produktionsstatistikken ikke ville være muligt at beregne noget toldniveau på basis af forbruget.

I det efterfølgende afsnit om »Tullarnas roll i samhällsekonomien« gennemgår kommissionen meget udførligt nogle af de argumenter, der må tillægges og som i tidens løb er blevet tillagt vægt ved en bedømmelse af toldsatsernes betydning i samfundsøkonomisk henseende. Kommissionen diskuterer bl. a. told anvendt som opdragelsestold, told som middel til forbedring af et lands bytteforhold over for udlandet, anvendelse af told udfra et beredskabssynspunkt, anvendelse af told udfra sociale hensyn (f. eks. for at opretholde beskæftigelsen eller et rimeligt lønniveau inden for en bestemt branche), anvendelse af told udfra ønsker om at fremme en vis differentiering af et lands næringsliv for herigenem at gøre næringslivet mindre følsomt over for konjunktursvingninger samt anvendelse af told som handelspolitisk våben og som værn mod dumping.

I afsnittet om »Principerna för tulltaxarevisionen« fremhæves, at kommissionen har holdt sig noje til direktivet om, at toldrevisionen ikke bør sigte mod nogen generel forhøjelse af det nugældende svenske toldniveau. Kommissionen har derimod følt sig fri til stillet ved fastsættelsen af de kriterier, der har dannet basis for afvejelsen af toldbeskyttelsen mellem forskellige varearter og produktionsgrene.

Nedenfor er gengivet et uddrag af en oversigt i betænkningen over toldniveauet for toldbelagte industrivarer i almindelighed (de anførte værdier er 1950-tal omregnet til prisniveauet i 1954). Den af kommissionsflertallet fremførte påstand om, at toldlovforslaget ikke bevirker nogen ændring i det bestående toldniveau støttes herigenem, idet det på forbruget beregnede toldniveau efter forslaget ligger på 11,0 pct., medens toldniveauet beregnet på de nugældende toldsatser ligger på 10,8 pct.

	Værdi incl. told mill. s. kr.	Toldbeløb og incidenser					
		gældende		normal ¹		forslag	
		mill. s. kr.	pct.	mill. s. kr.	pct.	mill. s. kr.	pct.
Produktion	8913	915	11,4	920	11,5	856	10,7
Import	3465	255	7,9	369	11,5	350	10,9
Forbrug	11338	1108	10,8	1207	11,8	1125	11,0

1. Dette udtryk forklares nærmere i den efterfølgende tekst.

Ved afvejningen af toldsatserne for de enkelte varearter har kommissionen taget sit udgangspunkt i den betragtning, at den produktion, som udfra samfundsøkonomiske principper bør støttes, er den produktion, der har det mindste behov for toldbeskyttelse, og at alle varearter derfor principielt bør belægges med lige høj told, hvorved de produktionsgrenene vil blive bevaret (eller etableret), der har de bedste naturlige forudsætninger, medens de produktionsgrenene, der har ringere

naturlige forudsætninger og som følge heraf behøver en højere toldbeskyttelse for at bestå, automatisk vil falde bort (eller ikke blive etableret). Kommissionen har dog for at undgå en altfor radikal omlægning af det svenske næringsliv modifieret den omtalte fremgangsmåde ved i det store og hele ikke at ville indføre told på tidligere toldfri varearter. Dette betyder imidlertid, at man med een og samme toldsats på alle de resterende varearter ikke kan opnå den ønskede ensartede beskyttelse for disse varearter, idet producenterne må affinde sig med forskellig toldbelastning på de anvendte materialer. En ensartet beskyttelse for alle toldpligtige varearter kan imidlertid opnås ved en i forhold til fremstillingssomkostningerne (forædlingsværdien) lige høj nettobeskyttelse på alle varearter.

Disse betragtninger har bevirket, at kommissionen som udgangspunkt ved afvejningen af toldbeskyttelsen for de forskellige varearter arbejder med såkaldte »normaltoldsatser«, der er konstrueret således, at de for hver vareart indeholder dels kompensation for eventuel told på råvarer og halvfabrikata og dels en nettobeskyttelse på 13 pct. af forædlingsværdien. De 13 pct. (normalbeskyttelseskoefficienten) er fastsat således, at normaltoldsatserne for de i Sverige for tiden toldbelagte varearter (med visse undtagelser) totalt set giver et uændret toldniveau.

Bortset fra at den af kommissionen benyttede normaltoldsatsmetode synes at medføre, at fordelingen af toldbeskyttelsen inden for den toldbelagte varesektor nærmest reduceres til et regnestykke, er det svært at forstå den af kommissionen — i hvert fald i teorien — indtagne stilling til toldspørgsmålet. Baggrunden for anvendelse af told er jo, at en produktion, som det er ønskværdigt eller påkrævet at opretholde, for sin eksistens krever en stærlig beskyttelse. Det er således visse næringsgrenes behov for told, der må være det primære, og da tolden for disse næringsgrenene betragtes som kompensation for, at disse har ringere forudsætninger end andre næringsgrenene, må afvejningen af toldbeskyttelsen (under hensyntagen til forbrugerinteresser) indebære en vurdering af behovet for og størrelsen af en sådan kompensation. Det skal dog inddrømmes, at normaltoldsatsen for kommissionen først og fremmest har været en praktisk tommelfingerregel til at skaffe holdepunkter for den videre vurdering af en toldsats højde, og at samfundsmæssige hensyn, som f. eks. sociale, økonomiske, beredskabsmæssige etc., har været afgørende for, om normaltoldsatsen i det enkelte tilfælde er blevet justeret opad eller nedad eller er falset sammen med kommissionens endelige forslag. En gennemgang af betænkningens del II viser således, at kommissionen kun i mindre omfang for de enkelte varearter har foreslået toldsatsér, der helt svarer til de beregnede normaltoldsatser.

Herudover kan der mod anvendelse af normaltoldmetoden anføres, at denne i sig selv er protektionistisk, idet man ved anvendelse af metoden går ud fra, at alle varer i principippet skal toldbelægges, samt — hvad kommissionen også er inde på — at metoden begünstiger mindre effektive brancher på de effektivt arbejdendes bekostning, idet de førstnævntes forædlingsomkostninger normalt vil være højere, end de ville have været ved en rationel produktion, hvilket igen bevirker en tilsvarende forøgelse af normaltoldsatsen. Endvidere vil det faktum, at virksomhedernes fortjeneste medtages under forædlingsomkostningerne ved beregningen af normaltoldsatserne, bevirke, at de brancher begünstiges, der på grund af f. eks. monopolistiske udbudsforhold kan udvise store fortjenester.

I afdeling 7, der behandler »Statsfinansiella synpunkter«, fremhæves Sveriges toldindtægters relativt synkende andel af statens totale indkomster, nemlig fra i 1886/90 at have udgjort ca. 40 pct. heraf til i 1954 kun at udgøre ca. 6 pct. (en tilsvarende udvikling har gjort sig gældende i de fleste andre lande). Videre an-

fores, at den absolute stigning i toldindtægterne i de sidste 100 år kun i ringe omfang skyldes forhøjelser af toldsatser, men overvejende den store stigning i importen, der har fundet sted i dette tidsrum. I forbindelse med en diskussion af grænsedragningen mellem finanstoldsatser og beskyttelsestoldsatser peges på, hvorledes statsindtægterne på basis af finanstoldsatserne fra i 1912/14 at have udgjort ca. 32 pct. af de samlede svenske toldindtægter i 1952 var sunket til kun at udgøre ca. 15 pct. — en udvikling, der forklares ved, at finanstoldsatserne i højere grad end beskyttelsestoldsatserne har været specifikke toldsatser. Kommissionen har på baggrund af toldindtægternes faldende andel af statsindtægterne ved udformningen af toldlovsforslaget overhovedet ikke ladet fiskale synspunkter påvirke afvejningen af de toldsatser, der har næringspolitisk funktion, og har iøvrigt med nogle få undtagelser ladet de i dag i Sverige eksisterende finanstoldsatser indgå uændret i toldlovsforslaget. — Det havde måske været en fordel, hvis kommissionen havde foreslægt disse satser afskaffet og i stedet foreslægt de pågældende varearter belagt med specielle forbrugsafgifter for ikke at reducere statens indtægter.

I afdeling 8 og 9 behandler kommissionen ganske kort toldlovsforslaget set i relation til henholdsvis GATT og den svenske landbrugspolitik, medens afdeling 10 rummer nogle betragtninger over kravet om toldbeskyttelse udfra beredskabs-synspunkter.

Endelig har de af kommissionens medlemmer, der har været uenig med dennes flertal på et eller flere punkter, fremsat reservationer i betænkningens sidste afsnit. Disse udtalelser, som for de flestes vedkommende gennem den anvendte argumentation og den indsigt i toldproblemer, de afsører, virkelig er interessant læsestof, giver så godt som alle udtryk for den opfattelse, at det af kommissionsflertallet fremsatte toldlovsforslag er protektionistisk og betyder en forhøjelse af det svenske toldniveau; reservationerne behandler i øvrigt kritisk såvel de i betænkningen af kommissionsflertallet fremsatte generelle synspunkter som de foreslæde toldsatser.

Som et appendix til kommissionens betænkning er vedføjet en af professor *Ingvar Svennilson* og fil. kand. *Kurt Savosnick* udarbejdet afhandling om »Tullar vid full sysselsättning«. I afhandlingen søgeres med udgangspunkt i de på markedet eksisterende prisdannelsesformer og under forudsætning af fuld beskæftigelse visse principper for toldpolitiken belyst. I modsætning til traditionel teori har forfatterne lagt vægt på at behandle spørgsmålet om den internationale arbejdssædning udfra et nationalt synspunkt, således forstået, at det undersøges, hvorledes Sverige skal indrette sin arbejdssædning med udlandet under forudsætning af givne forhold på verdensmarkedet. Afhandlingens opgave bliver herved at undersøge, hvorledes gennemførelsen af en toldændring påvirker Sveriges prisniveau, dets import samt den svenska produktions struktur.

Undersøgelsen er tilrettelagt således, at der indledes med en analyse af de økonomiske virkninger af en ændring i toldstrukturen i det simple tilfælde, hvor en toldændring finder sted inden for en sektor, der er så lille i forhold til den samlede produktion, import eller det samlede forbrug, at der kan ses bort fra virkningerne på den almindelige indkomstdannelse i samfundet. Analysen er under forudsætning af varierende markedsformer og med anvendelse af de fra prislæren kendte diagrammer foretaget i afhandlingens to første afsnit: »Synpunkter på tullarnas differentiering« og »Om tullnivå och tullstruktur«. Denne analyseform kan imidlertid kun anvendes under forudsætning af små isolerede ændringer i toldstrukturen. Ved relativt store ændringer i toldstrukturen eller ved en generel

forhøjelse af toldniveauet bliver problemet, hvorledes toldforhøjelsen ændrer anvendelsen af de i landet eksisterende produktive ressourcer samt, hvorledes disse ændringer påvirkes af almindelige indkomstforandringer. Til belysning heraf bliver det nødvendigt at undersøge virkningerne af toldforhøjelsen for den del af den importkonkurrerende sektor, der har fået foraget beskyttelse, for den del der har fået forringet beskyttelse, for den rene hjemmemarkedssektor samt for eksportsektoren. En analyse under disse betingelser er foretaget i afhandlingens sidste afsnit: »Om virkningarna av en allmän tullhöjning«.

Forfatterne når til den i og for sig ikke overraskende konklusion vedrørende de behandlede problemer, at der ikke findes noget entydigt svar på toldens virkninger på import, produktion og prisniveau. De konklusioner, der specielt kan drages under de forenklede forudsætninger om fri konkurrence, der sædvanligvis ligger til grund for tolldiskussionen, kan ikke overføres til alle andre forekommende markedsformer. Toldargumenter, der kan indrømmes nogen betydning på visse vareområder, kan ikke tilpasses andre tilfælde. Herudfra må det derfor kunne sluttet, at de toldpolitiske afgørelser for hver enkelt vareart bør baseres på en meget indgående analyse af hver enkelt varearts markedsform.

*

Det af den svenske toldkommission udarbejdede forslag til en revision af den svenske toldforordning og den dertil knyttede toldtarif har været genstand for en ejendommelig skæbne. Da man ikke fra svensk side i 1956 ville foregribe det ligeledes på Bruxelles-nomenklaturen baserede forslag til en fælles nordisk toldtarif (omfattende ca. 80 pct. af den nordiske samhandel i 1955), som nu er offentliggjort af det nordiske økonomiske samarbejdsudvalg, besluttede den svenske regering sig til ikke at forelægge toldkommissionens forslag i den svenske rigsdag i 1957. Imidlertid har man ved de nordiske forhandlinger vedrørende fastsattele af de fælles ydre toldsatser i meget stort omfang anvendt de af den svenske toldkommission for de enkelte positioner i Bruxelles-nomenklaturen foreslæde toldsatser som udgangspunkt for forhandlingerne. Og i et ikke ringe omfang har nødvendigheden af at basere det nordiske toldlovsforslag på et kompromis mellem de fire deltagende landes interesser bevirket, at de af den svenske toldkommision foreslæde toldsatser for de enkelte positioner er indgået i det nordiske økonomiske samarbejdsudvalgs forslag til en fælles nordisk toldtarif.

På basis af toldkommissionens betænkning er der i marts måned 1958 i den svenske rigsdag blevet forelagt en proposition (et digert værk på ca. 800 sider) til en ny svensk toldlov. Om indholdet af denne proposition er det på nærværende tidspunkt ikke muligt at give fyldige oplysninger, men af avisreferater m. m. kan der dog udledes, at det i propositionen er foreholdt, at den svenske toldlovsrevision ud over at tilstrebe en udjævning af toldbeskyttelsen mellem forskellige varearter og produktionsgrenene bør betragtes som en svensk forberedelse til det planlagte nordiske økonomiske samarbejde, hvorfor det oven for nævnte forslag til en fælles nordisk toldlov er indgået i overvejelserne ved udarbejdelsen af propositionen (således er f. eks. de fleste toldsatser i det svenske toldforslag for halvfabrika af jern og stål, for jern- og metalvarer, for maskiner, for rene kemikalier og for kemisk-tekniske varer i overensstemmelse med toldsatserne i det nordiske toldforslag).

Endvidere er der ved udarbejdelsen af propositionen taget hensyn til muligheden for etablering af et vesteuropæisk frihandelsområde med svensk deltagelse, hvorfor der ikke i propositionen visse steder foreslås så lave toldsatser, som ellers

ville være opportunt, idet man ønsker at yde den svenske industri en beskyttelse i en eventuel overgangsperiode i et frihandelsområde, inden for hvilken periode de svenske toldsatser skal aftrappes trinvist over for de øvrige deltagerlande i frihandelsområdet.

Endelig er der i propositionen i en del tilfælde taget hensyn til den kritik mod de af flertallet i toldkommissionen foreslæde toldsatser, som er blevet fremført af mindretallet i kommissionen og af industriens, handelens samt forbrugernes organisationer. Denne kritik har i reglen bevirket en nedstættelse af de af kommissionsflertallet foreslæde toldsatser.

Erik Lyrtoft-Petersen.*

* Sekretær i Tolddepartementet.

EN SAMMENLIGNING MELLEM REALLØNNINGERNE I DE EUROPÆISKE FÆLLESMARKEDSLANDE

I drøftelserne omkring det europæiske fællesmarked og andre planer vedrørende ændringer af samhandelsstrukturen inden for Europa og Danmarks eventuelle stillingtagen hertil må dokumentarisk materiale baseret på grundige undersøgelser af forholdene modtages med særlig interesse. Et sådant materiale foreligger i den af den europæiske kul- og stålunion — hvis medlemslande er de samme, som dem der for nærværende er tilsluttet traktaten om det europæiske fællesmarked — udsendte statistiske redegørelse: *Die Arbeitereinkommen der Industrien der Gemeinschaft im Realvergleich*. (Europäische Gemeinschaft für Kohle und Stahl, Luxemburg 1956, 153 sider).

Eksperter fra Belgien, Frankrig, Holland, Italien, Luxemburg og Tyskland redigerer her for en indgående analyse af realårsindkomsterne i 1954 i stenkul- og malmhjergværkerne og stålindustrien i de 6 lande (samt særskilt for Saarområdet). Udgangspunktet er arbejdernes nettoindkomst defineret som den egentlige arbejdsfortjeneste + betaling for ferie- og fridage + naturalydelser + familietilskud og lignende + sociale ydelser + arbejdsgiveres og arbejdernes bidrag til socialforsikringen og + arbejdernes skat af deres løn. Realfortjenesten skulle da være denne indkomst sat i forhold til købekraften.

For at kunne måle indkomstens købekraft må man finde et udtryk for forbrugsgiftsparitet. Spørgsmålet herom diskuteres udførligt (sammenlign herved den diskussion om lignende spørgsmål, som er anført i de nordiske statistiske eksperters betænkning: »Levnadskostnader och reallöner i de nordiska huvudstäderna«, Stockholm 1954 — omtalt i Nationaløkonomisk Tidsskrift 1955, side 87—90).

Man har arbejdet henimod problemets løsning ved at definere en forbrugssammensætning for hvert af de omhandlede lande for derefter at undersøge, hvad hvert af disse budgetter ville koste i de andre lande. (I almindelighed vil det være således, at det i landet A almindelige forbrug vil koste mere i landet B, end det gør »hjemme«, og omvendt, at landet B's almindelige forbrugssammensætning bliver dyrere at opretholde i landet A, end den er i landet B selv; men forskellen behøver ikke at være lige stor ved overgang fra A til B som ved overgang fra B til A). Når man har fundet relationerne, undersøger man, i hvor høj grad lønnen i de omhandlede lande strækker til at købe det ønskede forbrug. Man får således et tal for, i hvilken grad arbejdslønnen f. eks. i Tyskland kan købe det belgiske forbrug, et andet for, hvorvidt arbejdslønnen i Belgien kan købe det tyske forbrug o. s. v. Medregnes, i hvilken grad arbejdslønnen i hvert af landene kan købe

landets eget forbrug (pr. definition sat til 100 %), fås et antal relationer svarende til kvadratet på antallet af betragtede lande.

I den foreliggende redegørelse er beregningerne gennemført for hver af de tre industrier for sig (og for så vidt angår minerne for arbejdere over og under jorden), for gifte arbejdere uden børn og med 2 børn, for arbejdere uden arbejdsløshed eller sygdom eller andet ikke-betalt arbejdsfravær og for arbejdere med en »normal« andel af ikke-betalt arbejdsfravær. Med hensyn til boligforhold, har man for stenkulminerne forudsat, at arbejderne bor i de af mineselskaberne ejede boliger, mens den modsatte forudsætning er gjort for stålindustrien og malmlejerne.

Som eksempel på en tabel, der angiver de beregnede relationer, kan gengives følgende fra redegørelsens side 82, vedrørende real-nettoårsindkomst for samtlige arbejdere i stålindustrien, optaget på lønningslisten (d. v. s. uden arbejdsløshed, gifte og med 2 børn).

Indeks: Det land, hvis budget er lagt til grund = 100.

Det land, hvis forbrug er lagt til grund.

Arbejdernes indkomst i:	Tyskland	Belgien	Frankrig	Saar	Italien	Luxemburg	Holland
Tyskland	100,0	74,9	77,4	97,5	92,9	64,7	92,8
Belgien	123,6	100,0	102,1	124,6	121,2	85,0	120,3
Frankrig	111,7	87,3	100,0	112,7	120,5	75,2	109,6
Saar	96,8	76,2	82,8	100,0	101,4	65,8	93,5
Italien	89,9	66,9	74,0	87,8	100,0	53,3	86,4
Luxemburg	142,6	115,3	118,7	141,9	142,3	100,0	140,3
Holland	97,9	78,6	76,3	98,3	93,1	63,1	100,0

I forbindelse med udarbejdelsen af denne og lignende tabeller, som forøvrigt er illustreret ved farvestrålende grafiske fremstillinger, er der foretaget forskellige særlige analyser f. eks. af aldersstrukturens indflydelse på indkomsthøjden i kulminerne og af forholdet mellem familielitskud, bidrag til socialforsikringsordninger og skat på lønnen i stålindustrierne, ligesom man har redegjort for udviklingstendenser i bruttotimefortjenesten i de beskrevne lande fra 1953 til midten af 1956; og endelig har man søgt at placere landene efter lønninger i forhold til et fælleseuropæisk budget.

Det er vanskeligt at sammenfatte resultaterne. Ikke blot er relationerne forskellige, alt efter som man ser fra det ene land til det andet eller fra det andet til det ene, men landenes placering efter realindkomstens højde er forskellig for de forskellige industrier, for familier med børn og familier uden børn o. s. v.

Det synes dog tydeligt, at med hensyn til realløn ligger *Luxemburg og Belgien klart i spidsen og Italien lige så klart i bunden*. Ellers kan billedet flække noget. Reallønnen i Frankrig ligger over den tyske realløn for arbejdere med mange børn (takket være et udbygget familielønsystem); men for arbejdere uden børn er reallønnen højere i Tyskland end i Frankrig. Holland og Saar ligger på linie med Belgien, for så vidt angår kulminearbejderne, men kun lidt højere end Italien, hvad arbejderne i stålindustrien angår.

Forskellene i reallønningerne er store. Realindkomsterne i Italien må således regnes at ligge henved 35—40 % lavere end i Luxemburg og 30—33 % lavere end

i Belgien. Forskellen er formentlig skærpet siden 1954, idet Italien af de omhandlede lande har haft den mindste lønstigning.

Tallene har betydning, bl. a. fordi man — selvom arbejdslønningernes højde ikke er den eneste faktor, der bestemmer arbejdskraftens vandringer — dog må regne med, at store lønforskelle trækker kraftigt i retning af vandring mod det mest begunstigede land.

Dette spørgsmål om eventuel tilvandring af udenlandsk arbejdskraft har spillet en vis rolle i den danske debat om Danmarks tilslutning til det europæiske fællesmarked. Fra arbejderbevægelsens side har man således udtrykt øngstelse for, at en tilslutning til fællesmarkedet, for så vidt det tillige indebar frit arbejdsmarked, ville medføre en betydelig tilvandring særlig af tysk og italiensk arbejdskraft med øget arbejdsløshed og løntryk til følge.

Nu findes der ikke tilsvarende indgående realindkomstsammenligninger mellem fællesmarkedslandene og de nordiske lande, som der findes mellem landene indbyrdes inden for hver af de to grupper. De undersøgelser, der hidtil er foretaget af *arbejdskostninger* — gengivet f. eks. i ILO's rapport »Wages and Related Elements of Labour Cost in European Industry« 1955. Preliminary Report, Geneva 1957 — viser imidlertid, at Danmark ligger højt set ud fra omkostningssynspunktet, når man omregner udgifterne efter de officielle vekselkurser. Disse giver dog kun et ufuldstændigt billede af valutaernes indenlandske købekraft.

Den for O.E.E.C. udarbejdede rapport: Milton Gilbert and Associates: »Comparative National Product and Price Level«, Paris 1957, viser imidlertid, at den danske krones købekraft ligger nogenlunde på linie med den belgiske og tyske valuta, lidt under den hollandske og noget over den italienske og franske, alt målt i forhold til dollars til officiel kurs og på basis af et amerikansk vægtsystem. Forskellige problemer, som der ikke her skal gås nærmere ind på, knytter sig til de i denne redegørelse benyttede metoder. Man kan dog tillade sig at slutte, at efter alt at dømme ligger Danmark med hensyn til arbejdernes realløn højere end de fleste af de 6 fællesmarkedslande; formentlig over Belgien, hvilket — jfr. foran — kunne betyde omrent på linie med Luxemburg. Både Belgien og Luxemburg er medlemmer af de 6; og da navnlig Luxemburg både på grund af sin lidenhed og geografiske beliggenhed, for så vidt må være endnu mere værgeløs, end Danmark eventuelt ville blive over for resultaterne af kræFTER og tendenser i de store lande, kunne det ud fra dansk synspunkt være af ganske særlig interesse at have opmærksomheden rettet mod, hvad der efter, at fællesmarkedstraktaten er blevet til virkelighed, sker i Luxemburg (og Belgien) med hensyn til indvandringer, beskæftigelses-, løn- og arbejdsforhold.

Kirsten Rudfeld.*

* Fuldmægtig i Socialministeriet.

PRISOPGAVER

Nationaløkonomisk Forenings og Socialøkonomisk Samfunds mindre prisopgaver.

Der udsættes følgende 2 prisopgaver:

- 1) En undersøgelse af, hvorledes lønstrukturen i dansk industri siden 1946 er påvirket af overenskomstfornyelser, automatisk lønregulering efter pristal og den såkaldte lønglidning.
- 2) Diskuter forekomsten af teknologisk arbejdsløshed og skitser, hvorledes begrebet kan indpasses i den økonomiske vækstteori.

Opgaverne kan besvares af statsvidenskabelige, økonomiske og forsikringsvidenskabelige kandidater, som ikke har været kandidat i mere end 10 år.

Besvarelser kan belønnes med 500 kr. og offentliggøres som artikel i Nationaløkonomisk Tidsskrift mod sædvanligt forfatterhonorar.

Besvarelserne må højest være af omfang som 25 sider af tidsskriftets format og indsendes mørket og med lukket navnekuvert til redaktionen inden 1. december 1958.

Bedømmelseskomiteen består af tidsskriftets redaktionsudvalg og redaktør.

LITTERATUR OM ØKONOMISK VÆKST PÅ DET KONGELIGE BIBLIOTEK

(Maj 1958)

På grund af den stærke interesse for problemerne om økonomisk vækst, der i 1958 bl. a. behandles på Det nordiske nationaløkonomiske møde og ved Nordisk Sommeruniversitet, bringes denne gang i stedet for den normale liste over nyudkomne nationaløkonomiske værker, en liste over bøger, der behandler vækstproblemer, og som forefindes på Det kgl. Bibliotek. Efter hvert værk er i rund parentes angivet Det kgl. Biblioteks signatur, som bedes benyttet ved evt. bestillinger. For tidsskriftsartikler og for værker, der ikke forefindes på Det kgl. Bibliotek, henvises til de i indledningsafsnittet nævnte bibliografier.

Litteraturlisten er udarbejdet af bibliotekar, cand. polit. Knud Erik Svendsen.

BIBLIOGRAFIER

Economic problems of underdeveloped areas. A listing of recent studies. March 1, 1956. Washington 1956. 59s. (elk-58-2)

Hazlewood, A., The economics of »under-developed« areas. An annotated reading list of books, articles, and official publications. London 1954. 89s. (el-57-134)
UNESCO, International bibliography of economics. Vol. 1 ff. (Works published in 1952 ff.). Paris 1955 ff. (læsesalen)

United Nations, Bibliography of industrialization in underdeveloped countries. New York 1956. 216s. (FN 1956 IIB 2)

Abbas, S. A., Capital requirements for the development of South and South-East Asia. Groningen 1956. 151s. (hæ-57-51)

Adler, S., The Chinese economy. New York 1957. (hæ-57-68)

Banerji, H., Technical progress and the process of economic development. Haag 1956. 81s. (el-58-82)

Baran, P. A., The political economy of growth. New York 1957. 308s. (el-57-103)

Bauer, P. T. & B. S. Yamey, The economics of under-developed countries. London 1957. 271s. (el-57-192)

Belshaw, H., Population growth and levels of consumption. With special reference to countries in Asia. London 1956. 223s. (el-57-13)

Bergson, A., Soviet economic growth. Evanston 1953. 376s. (el-54-30)

Blodgett, R. H. & D. L. Kemmerer, Comparative economic development. New York 1956. 557s. (el-56-167)

Bobrowski, C., La Yougoslavie socialiste. Paris 1956. 237s. (hy-57-106)

Brandt, K., Struktur der Wirtschaftsdynamik. Frankfurt am Main 1952. 198s. (el-55-39)

Browns, E. H. P., Economic growth and human welfare. Delhi 1953. 55s. (el-54-55)

Buchanan, N. S. & H. S. Ellis, *Approaches to economic development*. New York 1955. 494s. (el-55-65)

Clark, C., *The conditions of economic progress*. 3. ed. London 1957. 720s. (el-57-214)

Cunningham, W., *The growth of English industry and commerce in modern times*. London 1892. (155-300b,S)

Datta, B., *The economics of industrialisation. A study of the basic problems of an underdeveloped economy*. 2. rev. ed. Calcutta 1957. 332s. (el-58-10)

Dobb, M., *Some aspects of economic development*. New Delhi 1951. 92s. (el-57-138)

Domar, E. D., *Essays in the theory of economic growth*. New York 1957. 272s. (el-57-152)

Dunham, A. L., *The industrial revolution in France. 1815—1848*. New York 1955. 516s. (he-57-29)

Duprièz, L. H. (ed.), *Economic progress. Papers and proceedings of a round table held by the International Economic Association*. Louvain 1955. 574s. (el-57-174)

Dupuy, M., *L'assistance technique et financière aux pays insuffisamment développés*. Paris 1956. 271s. (el-57-225)

Frankel, H., *The economic impact on underdeveloped countries. Essays on international investment and social change*. Oxford 1953. 179s. (el-54-29)

Gayer, A. D., W. W. Rostow & A. J. Schwartz, *The growth and fluctuation of the British economy 1790—1850. An historical, statistical, and theoretical study of Britain's economic development*. Oxford 1953. Vol. 1-2. 1028s. (hi-56-42)

Ghosh, A., *New horizons in planning. A study of planning techniques with special reference to India's first and second five years plans*. Calcutta 1956. 141s. (el-57-196)

Háavelmo, T., *A study in the theory of economic evolution*. Amsterdam 1954. 114s. (Contributions to economic analysis. 3.) (elt-co)

Hamberg, D., *Economic growth and instability. A study in the problem of capital accumulation, employment, and the business cycle*. New York 1956. 557s. (el-56-25)

Harrod, R. F., *Towards a dynamic economics*. London 1948. 168s. (Sfv.II,-248,8)

Hoffmann, W., *Stadien und Typen der Industrialisierung*. Jena 1931. 190s. (Sfv.II,-84,8)

Hoffmann, W., *Wachstum und Wachstumsformen der englischen Industriewirtschaft von 1700 bis zur Gegenwart*. Jena 1940. 284s. (155-300cb, 8)

Hoselitz, B. F. (ed.), *The progress of underdeveloped areas*. Chicago 1952. 296s. (el-57-127)

Kalecki, M., *Theory of economic dynamics. An essay on cyclical and long-run changes in capitalist economy*. London 1954. 178s. (el-55-84)

Keirstead, B. S., *The theory of economic change*. Montreal 1948. 386s. (Sfv.II-248,8)

Kraus, W., *Wirtschaftswachstum und Gleichgewicht*. Frankfurt am Main 1955. 297s. (el-57-56)

Kronrod, J. A., *Die sozialistische Reproduktion (fra russisk)*. Berlin 1957. 307s. (el-57-228)

Kuznets, S., *Economic change*. London 1954. 333s. (el-54-51)

Leibenstein, H., *Economic backwardness and economic growth*. New York 1957. 295s. (el-57-283)

Lewis, W. A., *The theory of economic growth*. London 1955. 453s. (el-55-146)

Mandelbaum, K., *The industrialisation of backward countries*. Oxford 1945. 111s. (Sfv.II-85,8)

Marczewski, J., *Planification et croissance économique des démocraties populaires*. Vol. I, *Analyse historique*. Vol. II, *Analyse économique*. Paris 1956. 312+260s. (Endnu ingen signatur)

Meier, G. M. & R. E. Baldwin, *Economic development. Theory, history, policy*. New York 1957. 588s. (el-57-188)

Moore, W. E., *Industrialization and labor. Social aspects of economic development*. New York 1951. 410s. (el-55-157)

Mossé, E., Marx et le problème de la croissance dans une économie capitaliste. Paris 1956. 250s. (ki-ma)

Myrdal, G., Development and under-development. Cairo 1956. 88s. (el-57-125)

Myrdal, G., Economic theory and under-developed regions. London 1957. 167s. (el-57-131)

Narasingham, N. V. A., A short term planning model for India. Amsterdam 1956. 93s. (Contributions to economic analysis.12.) (elt-co)

Nurkse, R., Capital formation in under-developed countries, Oxford 1953. 163s. (el-55-94)

Parsons, T. & N. J. Smelser, Economy and society. London 1956. 322s. (el-57-52)

Rostow, W. W., British economy of the nineteenth century. Oxford 1948 (reprint 1953). 240s. (hi-54-2)

Rostow, W. W., The prospects for Communist China. New York 1954. 379s. (hæ-57-27)

Rostow, W. W., The process of economic growth. Oxford 1953. 282s. (el-56-123)

Schumpeter, J., Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung. Eine Untersuchung über Unternehmertgewinn, Kapital, Kredit, Zins und den Konjunkturyzyklus. München 1926. 369s. (Sfv.II-245,8)

The Soviet economy. A discussion. Congress for cultural freedom. London 1956. 158s. (hy-57-119)

Soviet economic growth. A comparison with the United States. A study prepared for the Sub-committee on Foreign Economic Policy of the Joint Economic Committee by the Legislative Reference Service of the Library of Congress. Washington 1957. 149s. (el-58-2)

Steindl, J., Maturity and stagnation in American capitalism. Oxford 1952. 248s. (el-55-125)

Svennilson, I., Growth and stagnation in the European economy. Genève 1954. 342s. (FN 1954 II E 3)

Sweezy, P. M., The theory of capitalist development. Principles of Marxian political economy. London 1952. 398s. (el-56-9)

Thomas, D., Migration and economic growth. Cambridge 1954. 362s. (el-54-24)

United Nations, Measures for the economic development of under-developed countries. New York 1951. 108s. (FN 1951 II B 3)

Vakil, C. N. & P. R. Brahmananda, Planning for a shortage economy. The Indian experiment. Bombay 1952. 317s. (el-57-169)

Vakil, C. N. & P. R. Brahmananda, Planning for an expanding economy. Bombay 1956. 404s. (el-57-46)

Williamson, H. F. (ed.), Economic development. Principles and patterns. Englewood Cliffs, N. J. 1954. 576s. (el-57-130)

Wolf, Ch. jr. & S. C. Sufrin, Capital formation and foreign investment in under-developed areas. Syracuse 1955. 134s. (el-56-2)

B O G A N M E L D E L S E R

Harold K. Charlesworth: The Economies of Repressed Inflation. George Allen and Unwin Ltd. London 1956. 126 sider. Pris 13 s. 6 d.

Bogen er vist det første forsøg på at give en samlet beskrivelse og analyse af problemerne omkring en undertrykt inflation. Grundlaget for analysen er de britiske erfaringer i årene 1945—49. Fremstillingen har et væld af detalier — her kan der kun blive tale om at tage enkelte problemer op.

Charlesworth slår fast, at den undertrykte inflation forårsages af:

- 1) den opsamling af likvid kapital, som krigstidens vareknaphed og restriktionspolitik har påtvunget lønmodtagere, selvstændige og selskaber.
- 2) Regeringens forsøg på under hensyn til den fortsatte vareknaphed at opretholde eller endog forøge denne utilsigtede opsparing.

Midlerne er velkendte, såsom rationering af forbrugsvarerne og et bevillingssystem for investeringerne.

Om virkningerne af denne politik fremhæves blandt andet:

Arbejdsværdiet bliver mindre. Når man har tjent nok til at købe rationen af forbrugsgoder, vil man være utilbøjelig til at tage yderligere arbejde, med mindre der findes et tilstrækkeligt tiltrækende frit marked, eller et sådant marked kan forudsættes oprettet indenfor en overskuelig tid.

På grund af rationeringen skulle forbrugssammensætningen efter teorien afvige fra den optimale. Det er dog især de højere indkomster, det går ud over, da folk med lavere indkomster i hovedsagen vil være bedre stillet end, om inflationen fik frit løb.

Fordelingen af produktionsfaktorerne mellem de forskellige anvendelser vanske-

liggøres, fordi prismekanismen er sat ud af kraft. Knapheden medfører en tendens til hamstring, f. eks. ved at virksomhederne holder større arbejdsstyrke, end den øjeblikkelige produktion kræver.

Charlesworth viser, hvorledes disse og andre kræfter i det lange løb sætter sig legalt igennem som omkostningsstigning og dermed som prisstigning. Han beskriver ligeledes, hvordan ulovlige prisstigninger kan foregå over den »sorte børs«.

Den undertrykte inflation er kun een af flere måder, hvorpå efterkrigstidsproblemerne kunne have været løst. Andre metoder er:

1. åben inflation
2. inddragning af de købelystne formuer ved en engangsskat
3. kraftig øgning af produktiviteten og dermed af vareudbudet.

Efterkrigstidens politik har da også visse indslag af disse løsninger.

Ved bedømmelsen af resultaterne af den undertrykte inflations politik fastslår Charlesworth, at for så vidt politiken gik ud på gennem restriktioner at påtvinge lønmodtagere og selvstændige en af dem ønsket opsparing, havde man kun i mindre grad heldet med sig. De utilsigtedt opsparede formuer fra krigens tid blev stærkt nedbragt i løbet af perioden. Dog er dé antagelig først endeligt afviklet omkring 1951, hvilket indiceres ved, at den private nettoopsparing steg meget betydeligt i 1952.

Den del af politiken, som gik ud på at begrænse fagforeningernes lønpres, lykkedes derimod i langt højere grad. Det er sikkert her på sin plads at tilføje, at succesen må ses i forbindelse med den omfattende priskontrol og med den begrænsning af de velstillede forbrug, som rationeringen medførte.

Til slut sammenligner Charlesworth den undertrykte inflation i 1945—49 med perioden 1950—54, hvor englænderne gik tilbage til penge- og finanspolitiske metoder til dæmpning af efterspørgslen. Han finder, at produktivitet-stigningen i den sidste periode har været meget stor — antagelig større, end hvis man havde fortsat den undertrykte inflations politik.

Overfor denne konklusion kan man anføre, at vel har produktivitetsstigningen været stor (delvis forårsaget af de investeringer, der blev foretaget i den undertrykte inflations periode); men lønstillingerne har også været meget store, hvorfør den samlede samfundsopsparing og investering ikke er steget nævneværdigt. Følgelig er de økonomiske langtidsvirkninger af 50-ernes politik problematisk. Det synes øvrigt at være et alment træk, at fagbevægelsens lønpolitik skærpes, når de direkte restriktioner afvikles. Hvor en arbejderregering søger at løse de økonomiske problemer alene ved penge- og finanspolitiske midler, vil der derfor ofte opstå alvorlige uoverensstemmelser mellem arbejderparti og fagbevægelse. En arbejderregering vil derfor nok stå sig ved at oprettholde de direkte restriktioner, så længe det overhovedet er muligt.

Niels Nørregaard.*

* Sekretær i Skattedepartementet.

Gunnar Olsen: Hovedgård og bondegård.
Udgivet af Udgivelsen for Udgivelse af Kilder til Landbefolningens Historie. København 1957. Pris kr. 35.00.

Bogen indeholder resultaterne af arkivar Gunnar Olsens studier over et særligt centralt problem i vor økonomiske historie, nemlig stordriftens udvikling i det danske landbrug i tiden 1524—1774. Den pågældende afhandling indbragte forfatteren den filosofiske doktorgrad i december i fjor.

Emnet har et par gange tidligere fristet historikerne. Også økonomerne har givet et par bidrag til løsning af problemet. Fremfor alt har statistikeren og landbrugshisto-

rikeren Henrik Pedersen på dette område ydet en indsats, man stadig bygger på. Det gælder f. eks. hans i Historisk Tidsskrift, 8. rk. VI, offentliggjorte artikel »Historisk-statistiske Undersøgelser over Danmarks Landboforhold i det 17. Århundrede« og hans grundlæggende undersøgelser over matrikuleringen i 1688, »De danske Landbrug 1688«.

Disse tidligere undersøgelser over stordriften i dansk landbrug led imidlertid af den felles svaghed, at de kun var øjebliksbilleder, illustrerende forholdene på et eller andet tilfældigt tidspunkt, hvor et særligt let tilgængeligt talmateriale gjorde det fristende at dykke ned. Undersøgelser af denne art må naturligvis lade mange problemer vedrørende udviklingsforløbet uøste. Det gælder f. eks. det meget vigtige spørgsmål om en tidfæstning dels af stordriftens genembrud og dels af de talrige hovedgårdsnedlæggelser. Man har længe vidst, at der i middelalderen fandtes mange hovedgårde, som senere er forsvundet. Hvornår blev disse hovedgårde nedlagt? Et tredie betydningsfuldt spørgsmål har heller ikke kunnet løses gennem den hidtidige ret tilfældige udnyttelse af det eksisterende talmateriale, nemlig påvisningen af årsagerne til de stedfundne ændringer i godsmassen.

Det er bl. a. spørgsmål som de nævnte, forfatteren har sat sig for at løse i den foreliggende afhandling. Målet er næst gennem benyttelse af et imponerende stort og gennemgående grundigt gennemarbejdet kildestof af talmæssig art, for størstedelens vedkommende stykket sammen af utrykte enkeltkilder, opsporet i Rigsarkivet, de forskellige landsarkiver, Det kongelige Biblioteks håndskriftssamling o. l. Dette grundmateriale er efter systematisering i nogle omfattende bilagslister (siderne 289—368) blevet underkastet en videre statistisk bearbejdning og endelig fremlagt i form af en række tekstabeller, der danner afhandlingenens egentlige rygrad.

De resultater, der kan aflæses af tabellerne, har i meget væsentligt omfang øget vor viden om stordriftens fremtrængsen indenfor landbruget her i landet. For det

fvørste påvises det, at udviklingen i retning af oprettelse af nye og udvidelse af bestående hovedgård på bøndergårdernes be kostning har kunnet iagttages gennem hele den periode på 250 år, undersøgelsen omfatter. Forfatteren dokumenterer endvidere med tørre tal, at der i perioden som helhed har været tale om oprettelse af ca. 400 nye hovedgårde (og nedlæggelse af ca. 375), samt at der er sket omkring 650 udvidelser af bestående godser. Han viser endvidere, at jorden af 2400—2900 bøndergårde herunder er lagt under hovedgårdernes drift.

Forskydninger af en sådan rækkevidde førte i mange egne til en fuldstændig ændring af grundlaget for landbrugsproduktionen. For bøndergårdernes vedkommende betød denne udvikling en reduktion i antallet med 4—5 pct. i løbet af de omtalte 250 år. Nogen egentlig omvæltning indebar dette ganske vist ikke. Bondegården vedblev trods tabene at være den langt fremherskende driftsform her i landet, og end ikke i perioder, hvor nedlæggelserne var hyppigst, nåede de op på mere end 20 bøndergård i gennemsnit om året. Til gengæld var hovedgårdenes relative gevinst stor. Forfatteren sandsynliggør, at hovedgårdenes jordtilliggende i forhold til dettes omfang i 1525 gennem bondegårdsnedlæggelser er vokset med 50 pct. inden 1774, og gennem andre inddragelser af jorder (krongodskøb, opdyrkning etc.) med endnu 50 pct.

Ud over de nævnte hovedresultater giver bogen en del bemærkelsesværdige enkelheder vedrørende godskoncentrationens meget forskelligartede lokale forløb. En nærmere omtale af disse detaljer ville føre for vidt i denne forbindelse. Det er dog værd at nævne, at et enkelt betydningsfuldt forhold af lokal art savnes belyst, fordi forfatteren har valgt at begrænse undersøgelsen til at omfatte ændringerne i jordfordelingen indenfor det nuværende Danmarks grænser. Jeg tænker her på de skånske områder. Ved at disse er holdt udenfor undersøgelsen, er forfatteren gået glip af en værdifuld afrunding af billedet. I den nu foreliggende stand, viser forfatterens opgivelser for hele landet en svagt vigende

linie i antallet af adelige godser fra 1525 til 1650, nemlig en tilbagegang på 38 (fra 732 til 694). Havde han medtaget de daværende danske landområder øst for Sundet i sin undersøgelse, ville resultatet i stedet være blevet balance (en stigning på 39 hovedgårde i Skåne). Bemærkningerne om sammenhængen mellem tilbagegangen i hovedgårdstallet og adelens aftagende antal (side 157—158) ville herefter være faldet bort. En nærmere undersøgelse af de skånske jordbesiddelser ville endda have givet indtryk af en overordentlig pågående aktivitet fra de herværende adelige godsbesidderes side. En optælling (på grundlag af »Kronens Skøder over erhvervet og afhændet Jordegodse«, bind I og II) af adelens erhvervelse af bøndergård (blot fra kronen) giver således for perioden 1536—1660 det nette resultat, at den dansk-skånske adel herigenem formåede at skaffe sig små 2000 bøndergård svarende til en nettoforøgelse på $\frac{1}{3}$. Det er med andre ord et antal, der er værd at tage med i en samlet vurdering, selv om der ganske vist endnu savnes oplysninger om, hvor mange af disse bøndergård der direkte blev lagt under hovedgårdenes drift.

På lignende måde kan betimeligheden af den valgte tidsmæssige afgrænsning af opgaven betvivles. Undersøgelsen tager, som nævnt, sin begyndelse med året 1525. Forfatterens begrundelse herfor er, at dette tidspunkt falder sammen med indførelse af livsfæstet, en ordning der skulle yde bønderne bedre beskyttelse mod at blive sat ud af deres fæstegård og herigenem virke stabilisering på ejendomsfordelingen. Grunden til at grænsen er sat ved 1525 er vel iøvrigt den rent teknisk bestemte, at kildematerialets kvalitet ikke tillader at gå ret meget længere tilbage, såfremt man — som forfatteren — ønsker at benytte sig af samme statistiske metode værket igennem. Adskilligt taler imidlertid for, at han burde have renonceret på dette krav og så til gengæld havde ladet undersøgelsen starte 50 år tidligere. De økonomiske omvæltninger i forbindelse med den senmiddelalderlige krise (1493—98) herunder navnlig den

1525
(fra
de
då-
indet
stedet
å 39
e om
i ho-
antalt
alder
kän-
givet
akti-
esid-
g af
hän-
s er-
(nen)
det
adel
små
for-
ntal,
vur-
sav-
disse
nder

en af
f op-
som
For-
dette
se af
bøn-
sat
vir-
gen.
15 er
e, at
at gå
n —
ig af
nem.
urde
i til
starte
min-
der-
den

omfattende samling af stregods, den livlige pantsætning af fast ejendom og de hyppige salg af større og mindre godskomplekser i perioden 1480—1500, som kendes fra spredte kilder, peger i retning af, at en behandling af netop denne periode ville have haft interessante ting at byde på.

Herved være ikke sagt, at man med billighed kunne forlange, at forfatteren havde haft en belysning af de omtalte emner med i sit værk. Det bør retfærdigvis nævnes, at de officielle opponenter ved forsvaret af afhandlingen var enige om, at forfatteren havde stået sig ved i stedet at begrænse opgaven. Men ikke den sluttning, man herefter tør drage, er den, at opgaven havde vundet ved at blive udført som team-work ud fra den erkendelse, at undersøgelser af denne art er uløselige for et enkelt menneske?

En sådan tilrettelægning af opgaven ville formentlig også lettere have kunnet råde bod på et metodespørgsmål, som ikke findes løst helt tilfredsstillende. Jeg tænker her på en mangel, man iøvrigt ofte støder på i historiske undersøgelser, der anvender sig af statistiske hjælpemidler, nemlig at det ikke lykkes i fuldt mål at udnytte de fordele, som sammenspillet mellem de to metoder, den historisk-kritiske og den statistiske, frembyder. Lad mig nævne et enkelt eksempel hentet fra det foreliggende værk: Forfatteren inddeler sit talmateriale i 25 og 50 års intervaller. En sådan mekanisk opdeling er uhensigtsmæssig, fordi den er uden sammenhæng med tidens økonomiske periodeinddeling. De to første intervalgrupper, 1525—49 og 1550—99, kan gå an, forsåvidt som de begge dækker perioder præget af en ensartet opadgående landbrugskonjunktur samt relativt stabile demografiske forhold. Den næste intervalgrænse burde derimod næppe ligge ved 1650, men ved 1660, fordi dette sidste år betegnede bortfaldet af hovedgårdenes skattefrihed, en meget stærk akcentuering af ødegårdsproblemet, betydelige krongodsudlæg, begyndelsen til en tydelig nedadgående prisbevægelse for landbrugsprodukterne samt en meget kraf-

tig stigning i handelen med hovedgårde. (Ca. 4 pct. af hovedgårdene omsatte årligt i perioden 1660—70 mod kun 1,5—2,0 pct. i tiden fra 1600 til 1660). Herefter kunne den næste intervalgrænse praktisk være lagt allerede i 1670, da der igen blev indført skattefrihed for hovedgårdstaksten og endelig i 1690, hvor den da nylig afsluttede matrikel af 1688 giver et godt udgangspunkt for sammenligninger.

En sådan inddeling foretaget på grundlag af vor viden om de økonomiske hovedbegivenheder ville under arbejdet med at efterforske årsagssammenhængene have haft den fordel, at talmaterialet indenfor hvert enkelt af de valgte intervaller havde været påvirket af langt færre og langt mindre blandede årsagsforhold, end det nu er blevet tilfældet. Inddelt på denne måde ville materialet have været langt bedre egnet til at sammenholde med oplysninger hentet fra historiske enkeltkilder.

Udover disse kritiske bemærkninger er der imidlertid ikke meget at bebrejde forfatteren ud fra et formelt synspunkt. Der har dog indsneget sig vel mange afskrivningsfejl i angivelsen af de enkelte hovedgårdes størrelse på grundlag af matriklen af 1688 (gennemsnitlig 3—4 pr. side). Men bortset herfra synes talbehandlingen at være sober og slutningerne tilsyneladende velovervejede. Det er endvidere ved benytelse af værket en ubetinget fordel, at resultaterne er fuldt kontrollable takket være de fyldige bilag indeholdende grundmaterialet.

Forfatterens tekstmæssige dokumentation, herunder navnlig hans redegørelse for årsagsforholdene er ikke præget af tilsvarende klarhed og sikkerhed som hans beskrivelse af stordriftsudviklingens faktiske forløb. Nu undskyldes dette naturligvis for en stor del ved, at der her savnes et talmateriale, som tillader at drage direkte slutninger. Forfatteren er med andre ord henvist til indirekte slutninger ud fra talmaterialet for stordriftsudviklingen suppleret af en gennem opremsning og eksemplifisering af historiske enkeltkilder støttet påvisning af, at de og de årsager

har været virkende. Disse afsnit er til gengæld præget af forfatterens stærkt udviklede tilbøjelighed for nuancerede forklaringer fremfor at bygge på ensidige hypoteser. Det er en egenskab, man normalt ikke kan vurdere højt nok. Men det er dog et spørgsmål, om det her foreliggende materiale ikke ville have tilladt lidt mere præcise slutninger, om der ikke med held havde kunnet gøres lidt mere i retning af at tildele de enkelte årsager vægt efter deres betydning.

Det gælder f. eks. et sådant spørgsmål som den vekslende skattpolitiks indflydelse (side 109—117). Her nævnes det kraftigt voksende skatetryk i perioden 1600—59 som et incitament, der skulle have bidraget til den samtidige betydelige stigning i de oprettede (skattefri) hovedgårdes antal. Det bør dog her erindres, at retsstillingen før 1660 var den, at skatfrihed kunne erhverves for bøndergårdene uden indlemmelse under hovedgårdens drift, blot ved at indehaveren blev ugedagsbonde (hoveripligtig) på hovedgården. Den påståede sammenhæng mellem den stigende beskatning og hovedgårdssoprettelserne er således ikke i denne periode særlig overbevisende. Adskilligt mere indlysende var skattpolitikkens virkninger i så henseende senere efter 1670, da ugedagsbøndernes skatfrihed var bortfaldet, da kun adelens hovedgårdstakst var skattefri, og da godsejeren hæftede for betaling af bøndernes skatter. Beskatningens absolutte højde må da samtidig have indebåret så store vanskelligheder for bønderne, at modstanden mod nedlæggelserne har været begrænset. Det ville i forbindelse med behandlingen af disse problemer i alle tilfælde have givet fastere grund under fædrene og større klarhed, såfremt periodens komplicerede beskatningsforhold var blevet analyseret nærmere med henblik på at nå frem til en talmæssig belysning af skatetrykket. Resultaterne af en sådan undersøgelse, som uden større besvær havde kunnet foretages på grundlag af C. Christiansens værk »Bidrag til dansk Stats-husholdnings Historie«, Sechers forord-

ninger, Fussings undersøgelser over Stjernholm len m. v., er anført nedenfor. Tallene vedrører beskatningen af jordegne bøndergårde anført i skilling pr. år, gennemsnitlig.

1600—09:	105
1610—19:	295
1620—29:	270
1630—39:	340
1640—49:	575
1650—58:	660
1662—69:	885
1670—79:	1665
1680—89:	1410
1690—99:	1465

De anførte tal tillader en vurdering af det stærke tryk, som skatterne efterhånden var kommet til at udøve i løbet af det 17. århundrede. Da beskatningen i 1670'erne var hårdest, udgjorde den for en bondegård af gennemsnitsstørrelse 1665 skilling årligt svarende til værdien af $13\frac{1}{2}$ td. byg regnet efter kapitelstakst. En sådan beskatning var af en størrelse modsvarende godt 45 pct. af en normal bondegårdss kornproduktion efter fradrag af udsæd, landgilde og tiende.

De driftsmæssige fordele ved hovedgårdssystemet findes heller ikke særlig udførligt behandlet (side 136—147), en undladelse som imidlertid til dels er undskyldelig på den økonomisk-historiske forsknings nuværende stade, hvor meget lidt systematisk gennemarbejdet regnskabsmateriale står til disposition. Lidt mere hold på disse spørgsmål ville forfatteren dog nok kunne få ved en udnyttelse af det af H. Fussing bearbejdede materiale for Stjernholm len og Gjessingholm samt ved at drage nytte af en kilde som Sophie Brahes Regnskabsbog. Lad mig nævne et enkelt eksempel. Et af de driftsmæssige fordele, forfatteren synes mest overbevist om, er, at hovedgården på mejeribrugets område af kvalitetsmæssige grunde skulle være bondegården overlegen. Prismaterialet i Sophie Brahes Regnskabsbog bekræfter på det smukkeste denne opfattelse. Yde-smørret (landgildesmørret) bliver her regelmæssigt betalt med en pris

pr. tønde, der ligger et par rigsdaler svarende til 8—10 pct. under prisen på hovedgårdens smør.

Konjunkturerne indflydelse på nedlægelsen af bøndergårde (side 144—146) tillægger forfatteren ikke synnerlig betydning ud fra den betragtning at nedlæggelserne sker såvel under stigende som under faldende kornpriser. Slutningen kan næppe bestrides. Det er snarere et spørgsmål, om ikke forfatteren endda undervurderer fordelene ved indlemmelse af bøndergårde, idet han giver udtryk for, at »hvis en inddragelse ikke blev fulgt af en bedre drift, var fordelene ikke så indlysende« (side 144). Dette er næppe helt rigtigt. Lad os tage et eksempel. En fæstegård af gennemsnitsstørrelse på 6 td. hartkorn ville normalt give hovedgårdens ejer en årlig landgilde på omkring 6 td. byg. En sådan gård ville gennemsnitlig have et tilsæt jordtiliggende på 20 td. land, der kunne tage en udsæd på et tilsvarende antal td. byg og med den tids foldudbytte normalt ville yde 60 td. byg eller en årlig nettoproduktion på $60 \div 20 = 40$ td. byg. Ved at indlemme en sådan gård ville godsejeren — under forudsætning af at tilstrækkelig hovedpligtig arbejdskraft stod til disposition — erhverve et årligt tilskud i salgsafgrøderne på $40 \div 6 = 34$ td. byg, og det uden at det indlemmede brug blev drevet mere intensivt end tidligere. Ligegyldigt om kornpriserne var høje eller lave skulle tilskyndelsen til at indlemme bøndergårde under sådanne omstændigheder være stærk.

Når stordriften efter 1650 gik stærkest frem på Sjælland (+48 hovedgårde netto, fordelt med 18 i årene 1650—59, 6 i perioden 1700—49 og 24 i årene 1750—74) er forfatteren tilbøjelig til at give Københavns stærke vækst og det hermed voksende marked for mejeriprodukter en væsentlig del af skylden (side 145). Noget sådant gælder måske nok perioden 1750—74, men næppe perioden 1650—99, da mejeridriften så vidt det kan skønnes på grundlag af oplysninger om kobbesætningernes størrelse endnu ikke var af videre betydning for hovedgårdene. Snarere leder den stærke

vækst i hovedgårdssoprettelserne på Sjælland i perioden umiddelbart efter 1660 tanken hen på nødvendigheden for gods-ejere af at være hovedstaden nærmere, efter at den af enevælden foranledigede stigning i antallet af faste højere administrative embedsmænd havde givet adskilige af dem en varig tilknytning til central-administrationen.

I det hele taget kunne man have ønsket, at de personelle incitamenter bag stordriftsudviklingen havde været noget udførligere belyst. Kun i forbigående (side 156—57) nævner forfatteren den mulighed, at tilbagegangen i adelens antal før 1660 betød, at der ikke var brug for så mange selvstændige adelige hovedgårde som tidligere. Der er grund til at understrege, at denne sammenhæng stadig må betragtes som ret uafklaret. Som foran nævnt, er antagelsen, at der skulle bestå nogen forbindelse mellem de to faktorer, formentlig i sig selv lidt forhastet, forsåvidt som der slet ikke var nogen tilbagegang i hovedgårdssantallet, i hvert fald hvis man medregner de skånske godser. Hertil kommer, at Albert Fabricius's afhandling, »Danmarks Riges Adel«, som forfatteren på dette punkt synes at bygge på, ganske vist viste, at der var tale om et aftagende antal adelige slægter. Den indeholder imidlertid ingen påvisning af, hvorvidt en sådan tilbagegang i slægtsantallet var ensbetydende med en tilbagegang i antallet af individer eller adelige husstande. Såvidt jeg kan vurdere det, var der ikke indenfor den danske højadel tale om nogen tilbagegang i antal før 1660. Derimod kan noget sådant — omend i meget beskeden omfang — noteres for den lavere adels vedkommende.

De sidst anførte bemærkninger med relation til specielle punkter i afhandlingen er i højere grad at betragte som supplement end som kritik. Det bør sammenfattende understreges, at afhandlingen betegner et endda overordentlig stort skridt i retning af at øge vort kendskab til jordfordelingen og landbrugsproblemerne i den periode, den omhandler. Forfatteren har ydermere haft held til at give værket en

udformning, som med bilagstabeller og oversigtslister gør den til et usædvanlig nyttigt redskab for den, der på et eller andet punkt ønsker at bygge videre, hvor han selv er standset.

Swend Aage Hansen.*

* Ekspeditionssekretær i Det statistiske Departement.

The Disintegrating Village. A socio-economic survey conducted by the University of Ceylon, Part 1, Colombo 1957, 83 sider.

Verden er blevet lille, og økonomiske problemer i fjerne lande f. eks. Øst-Asien an- går også Danmark.

En studiegruppe fra universitetet i Ceylon har undersøgt, hvorledes livet former sig i de små, primitive landsbyer, hvor stadtig størstedelen af landets befolkning lever. Undersøgelsen er foretaget i et distrikt (Pata Dumbara), der omfatter både højtliggende land og lave rismarker, og er en statistisk redegørelse for ejendomsforhold, dyrkningsforhold, indkomstforhold m. v.

Problemet, som belyses, er befolkningens armod opstået ved et befolkningspress, som ikke har kunnet finde afløb, fordi uopdyrkede arealer og landsbyernes skove og »overdrev« i forrige århundrede blev inddraget til plantager, og fordi teknikken har været stationær og industrialiseringen end ikke påbegyndt. Gennem indviklede arve-regler (for hvilke der gøres nøje rede) er jorden derefter blevet delt og delt igen, til lodderne er så små, at de ikke kan drives økonomisk; eller jorden er afstået, og der er opstået et jordløst landarbejderproletariat, der dog i et vist omfang dyrker større jordejeres jord efter det middelalderlige system med deling af bruttoudbyttet mellem ejer og dyrker.

Det er svært af indkomstoversigterne at se, hvor stor fattigdommen er, når man ikke kender prisforholdene. Stor rigdom synes der imidlertid ikke at findes i distriket. »Godsejernes« gennemsnitsindtægt ligger kun lidt over lærernes og udgør ca. 4 gange så meget som den jordløse land-

arbejdernes — hvilket vel er noget, men ikke imponerende, hvis arbejderen lever på eksistensminimum.

Det siges (s. 4), at der behøves 2 acres risland og 3 acres højland for, at en familie kan leve udelukkende af at dyrke sin egen jord. Mindre end 3% af distrikts beboere havde så meget jord. Imidlertid er det påvist, at det største nettoudbytte af ris pr. acre med den nu anvendte teknik opnås på ejendomme, hvis rismarker an- drager 0,45 acres. Som en foranstaltning til at forøge udbyttet af ris i distriket anbefales derfor en landreform, der skulle begrænse størrelsen af ejendomme af risland til 0,45 acres. Det indrømmes ganske vist, at en eventuel højere teknik nok ville gøre ejendomme større end ca. ½ acres optimale, samtid at så små jordlødder forudsætter, at ejerne kan supplere deres indtægter f. eks. ved hjemmeindustri; men reformen anbefales alligevel som en lidet kapitalkrævende måde at sætte nettoudbyttet i vejret på, og som voldende mindre kvaler end en omvæltning under en hurtig industrialisering.

Man forstår de uløselige vanskeligheder, der foreligger og det skrigende behov for at øge levestandarden en lille smule, og en udenforstående skal være forsigtig med at gøre sig »klog«. Alligevel gyser man lidt ved tanken om en jordreform, som så at sige konserverer den primitive teknik og armoden (selvom de allerfattigste af de fattige får rimeligere kår). — Hvilke problemer rejser den ikke, hvis landet en dag står over for et udland, der med overlegen teknik kan producere risen billigere?

Det er ikke nemt at vide, om problemerne i dette distrikt af Ceylon er typiske for de østasiatiske lande. Man har på fornemmelsen, at de er det; og det giver afhandlingen perspektiv. Problemerne er så store, at de ofte kræver en løsning øjeblikkelig. Man må blot håbe, at der findes muligheder, så løsningerne ikke i sig selv bærer kimen til endnu sværere problemer i fremtiden.

Kirsten Rudfeld.*

* Fuldmægtig i Socialministeriet.

Wilfred Owen: The Metropolitan Transportation Problem. The Brookings Institution, Washington, D.C. 1956. 301 s. Pris 4,50\$.

De store byers trafikproblemer har allerede været aktuelle gennem nogle år og vil blive det endnu mere i fremtiden. Af befolkningstilvæksten i U.S.A. fra 1940 til 1950 på 19 millioner samles de 80 % i de større byer, og af befolkningstilvæksten fra 1950 til 1955 på 11,8 millioner samles de 98 % i de samme områder.

Det er derfor af endnu større interesse for fremtiden end for nutiden at lære storbyens trafikproblemer at kende, og man finder i Owens bog en meget klar og lettilgængelig skildring af udviklingen i De forenede Stater, særlig siden 1950. Det samlede resultat af gennemlæsningen er, at vel er der investeret meget store beløb, men problemerne må dog i disse år snarere kaldes akkumulerede end løst. Jeg tror, at dette stemmer med de faktiske forhold, og værdien af bogen må suges i det væld af oplysninger om den nyeste udvikling, som mig bekendt ikke findes andetsteds.

Med hensyn til de tekniske forudsætninger er det værd at bemærke, at Wenneberggreens luftbaner ikke omtales, medens der gøres relativt meget ud af helikoptere. I det store og hele venter forfatteren ikke noget epokegørende teknisk nyt, og man må i de kommende år søge at løse problemerne med de forhåndenværende trafikmidler.

Af særlig interesse vil jeg nævne, at Owen med hensyn til omkostningssammenligninger kritiserer sammenligningen mellem de offentlige trafikmidlers gennemsnitlige omkostninger og de tilsvarende gennemsnitsomkostninger for det private automobil. I stedet for mener han (s. 146) det mere realistisk at sammenligne taksten for de offentlige befordringsmidler, der i Washington DC er 40 cts. for turen til arbejdspladsen og tilbage med »out of pocket cost« for automobiliet, hvortil han ikke henregner meget mere end benzinen og olien og sætter den til 2,50 cts. pr. mile. En tur til og fra arbejdet, som han sætter til 5 miles hver vej vil med den private vogn herefter koste 25 cts. overfor bussens i alt 40 cts.

Ud fra denne betragtning venter han en

fortsat overgang til den private vogn, en udvikling som han mener vil fremmes ved, at de offentlige befordringsmidler i stigende grad må nøjes med trafikken i myldretiden, hvad der giver en meget utilfredsstillende rentabilitet og en tilsvarende ringe vedligeholdelse.

En af hovedårsagerne til den meget utilfredsstillende udvikling af de kollektive befordringsmidler søger Owen i, at de offentlige myndigheder med hensyn til trafikspørgsmålet er delt i en mængde institutioner, hvorfra ingen enkelt har nogen afgørende indflydelse, hvorfor de enkelte dispositioner bliver mere eller mindre tilfældigt præget. Som eksempel nævnes (side 124), at der i Pittsburg er 51 selskaber, der arbejder med trafikken indenfor byens område. I stedet for en sådan decentralisering anbefales en centralisering omfattende hele storbyens område (uanset kommunegrænser) af alle former for trafikmidler og således, at den ønskelige trafikorganisation igen bliver led i den samlede kommunale politik for hele området. En sådan nydannelse er også på vej flere steder.

Owens bog giver en mængde oplysninger, der også er af videregående interesse; problemernes størrelsesorden får man et indtryk af ved at erfare, at for de næste 30 år kræves der alene i vejudgifter 300 milliarder dollars (hvoraf 100 milliarder i byerne) (s. 53), og det nævnes som sjældent, at et investeringsbeløb faktisk bliver mindre end overslaget.

Man kunne nok indvende, at hvor det drejer sig om så store samfundsmæssige dispositioner, ville et mere dybtgående forberedende arbejde være på sin plads. Det er derfor af interesse at bemærke, at bogen ikke er fremkommet på offentligt initiativ, men med støtte af Ford Foundation som en mere teoretisk ønsket undersøgelse.

Skulle man fra økonomisk side give et bidrag til løsningen af storbyens trafikproblemer, tror jeg, at det ved siden af en belysning af den historiske statistiske udvikling ville være af interesse at anvende den økonomiske teoris hjælpemidler i højere grad, end det faktisk finder sted. Som en detaille kan jeg nævne, at man i trafik-

politikken i almindelighed opfatter gaden som en fri nyttighed, som der ikke skal betales for. Resultatet heraf er, som bekendt mange steder, at gaderne betragtes som parkeringspladser, hvad der gør den fri nyttighed for de øvrige trafikanter forholdsvis illusorisk og forvolder betydelige omkostninger for disse, hvis de overhovedet får mulighed for at komme frem. Man trænger måske til en nærmere undersøgelse af efterspørgsels- og udbudskurver, omkostnings- og prispolitik indenfor trafik på samme måde som indenfor andre grene af økonomien.

Det vil næppe være rigtigt at bebrejde Owen, at han ikke har gjort det. Det er formentlig en opgave, som ingen enkelt kan løse, men som krever et samarbejde mellem en lang række samarbejdsvillige og loyale specialister.

P. P. Sveistrup.*

* Lektor ved Københavns Universitet.

Walter Isard: Location and Space Economy.
Wiley and Sons, New York 1956. Pris 8.75 \$.

Det er forstærligt, at lokaliseringsteori ikke har været drøftet meget i Danmark, hvor afstandene er små, men det må forventes, at det vil blive anderledes, når landet som ventet på en eller anden måde bliver led i et større marked. Det er derfor af betydning, at man henleder opmærksomheden på ovennævnte bog, der er skrevet af en af U.S.A.'s anseste yngre økonomer, der hører til kredsen om Leontieff og har udført et omfattende arbejde med Input-Output beregninger.

Bogen bærer i nogen grad præg af at være skrevet gennem 10 år, og at adskillige afsnit har delvis været publiceret i tidsskrifter. Man få derfor naturligt på den ene side indtryk af en omhyggelig gennemarbejdning og på den anden side af, at de enkelte afsnit ikke er så fast forbundne, som de kunne have været, hvis de var skrevet ned umiddelbart efter hinanden.

Bogen er tænkt som første del af et større værk, og dette er formentlig årsagen til, at den historiske fremstilling fylder forholdsvis meget. Det kan for nogle være en skuf-

felse, men hvor mange har læst om beliggenhedsproblemer hos mænd som von Thünen, Weber, Predöhl, Weigmann, Palander, Læsch og Ohlin. Det kan derfor være en lettelse, at man hos Isard finder en meget lettilgængelig dogmehistorisk fremstilling.

Forfatteren kommer i de følgende afsnit mere selvstændigt ind på lokaliseringsproblemer, og fremhæver stærkt transportomkostningernes betydning i sammenhæng med de andre lokaliseringsfaktorer. Fremstillingen er i disse kapitler nær knyttet til de ældre lokaliseringsteoretikere, således finder man adskilligt, der er en videre udbygning af f. eks. Webers og Læschs arbejder. Det er en anden metode, end de fleste økonomer er vant til, og formen kan derfor virke noget fremmedartet.

I kapitel 10: Aspects of General Location Theory: A. Mathematical Formulation nærmer Isard sig stærkt til den måde at tænke på, som mange økonomer anvender i produktionsteorien, og der ydes her et værdifuldt bidrag til at uddybe de områder af produktionsteorien, der bygger på, at markedet er en flade og ikke noget enkelt punkt. Dette område er mig bekendt meget lidt opdyret, og fremstillingen virker i særlig grad forforskende.

I det afsluttende kapitel Graphic Synthesis and Summary vender forfatteren for en væsentlig del tilbage til den grafiske fremstillingsmåde, der er almindelig for lokaliseringsteoretikere, og dette afsnit er derfor efter mit skøn knapt så udbytterigt som det foregående.

Forfatteren kommer stærkt ind på, at nogle af de mest spændende problemer vil blive behandlet i det følgende bind. Det er derfor vel for tidligt at give en egentlig vurdering, men man kan nok af det foreliggende slutte, at Isards arbejde vil komme til at indtage en meget betydningsfuld plads i lokaliseringsteorien og i dennes grænseområde i forhold til trafikpolitiken.

Det er glædeligt, fordi den engelsk-amerikanske litteratur på dette område er meget begrænset, og der er derfor meget store muligheder for opdyrkning.

P. P. Sveistrup.*

* Lektor ved Københavns Universitet.

BOGANMELDELSE I DETTE HEFTET

Side

Harold K. Charlesworth: The Economies of Repressed Inflation (Niels Nørre-gaard)	108
Gunnar Olsen: Hovedgård og bondegård (Svend Aage Hansen)	109
The Disintergrating Village (Kirsten Rudfeld)	114
Wilfred Owen: The Metropolitan Transportation Problem (P. P. Sveistrup) ..	115
Walter Isard: Location and Space Economy (P. P. Sveistrup)	116

MODTAGEN LITTERATUR

ALLEN, ROBERT LORING: Middle Eastern Economic Relations with the Soviet Union, Eastern Europe, and Mainland China. Woodrow Wilson Department of Foreign Affairs. University of Virginia. 1958. 128 s., § 1,00. — BJÖRKQUIST, HEIMER: Prisrørelser og Penningvärde i Finland under Guldmynftfotspérioden. 1878—1913. Finlands Banks Institut för ekonomisk Forskning. Helsingfors 1958. 391 s., Finmark 1100. — FOG, BJARKE: Priskalkulation og prispolitik. En analyse af prisdannelsen i dansk industri. Einar Harck. København 1958. 292 s., kr. 36,00. — FOUSEK, PETER G.: Foreign Central Banking: The Instruments of Monetary Policy. Federal Reserve Bank. New York 1957. 116 s. — HAGUE, D. C.: Stability and Progress in the World Economy. Macmillan & Co. London 1958. 267 s., sh. 25/—. — IHLEN, JOAKIM: Næringsliv og tollpolitik. Gyldendal Norsk Forlag. Oslo 1957. 381 s. — KOBAYASHI, YOSHIO and TOKUTORO YAMAHAKA: The History and Structure of Japan's Small and Medium Industries — With Two Specific Surveys —. The Science Council of Japan. Tokyo 1957. 89 s. — RENSHAW, EDWARD, F.: Toward Responsible Government — An Economic Appraisal of Federal Investment in Water Resource Programs. Idyia Press. Chicago 1957. 164 s., § 3,00. — STRAUSS, E.: Common Sense about the Common Market. George Allen & Unwin. London 1958. 168 s., sh. 15/—. — THOMAS BRINLEY (ed.): The Economics of International Migration. (Proceedings of a Conference held by the International Economic Association). Macmillan & Co. London 1958. 502 s., sh. 45/—. — VINER, JACOB: The Long View and the Short. — Studies in Economic Theory and Policy. The Free Press. Glencoe. Illinois 1958. 462 s., § 7,50. — YOUNG, JOHN: The Location of Yamatai: A Case Study in Japanese Historiography 720—1945. Johns Hopkins University. 1957. 199 s., § 3,00. — ZEUTHEN, F.: Videnskab og Velfærd i økonomisk Politik. Københavns Universitets Økonomiske Institut. Studier nr. 1. G. E. C. Gad, København 1958. 97 s., kr. 10,00. — A Decade of Co-operation. Achievements and Perspectives. OEEC. 1958. 187 s., § 2,00. — 1957-Economic Conditions in Ireland and Portugal (22 s.), The United Kingdom (16 s.), Austria and Switzerland (17 s.), Denmark, Iceland, Norway and Sweden (53 s.), France (21 s.), Germany (15 s.), Italy (19 s.), Belgium, Luxembourg and The Netherlands (29 s.), Canada and The United States (30 s.). OEEC. Paris 1957. Pr. stk. § 0,30. — Economic Survey of Europe in 1957. United Nations, Geneva 1958. § 4,00. — Københavns Gasverker. 1857—1957. Københavns Belysningsvæsen 1957. 165 s. — The Influence of Sales Taxes on Productivity. OEEC. Paris 1958. 268 s., § 3,50. — The Development of Africa. (Report to the Council of Europe). Strasbourg. 1957. 69 s.

Bøgerne kan fås til anmeldelse ved henvendelse til redaktionen.

KØBENHAVNS KREDITFORENING

GAMMELTORV 4 . C. 7236

Redaktion og annoncexpedition: Frederiksholms Kanal 27, opg. F., København K., telf. c. 1675.

Tidsskriftets bogladepris: 20 kr. pr. årgang, enkelsalg 5 kr. pr. nr., 10 kr. pr. dobbelt nr.

